

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zeliha GÜLAÇ

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLAR

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zeliha GÜLAÇ

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zeliha Gülaç'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ali ALBAYRAK

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman ERASLAN

Tez Başlığı: Kutsal Kitap'ta Hayvanlar

Tez Savunma Tarihi : 06 /01 /2023

Mezuniyet Tarihi : 19/01/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kutsal Kitap’ta Hayvanlar” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

.../.../2023

Zeliha GÜLAÇ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

15 / 12 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri		
Adı-Soyadı	Zeliha GÜLAÇ	
Öğrenci Numarası	202052063004	
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri	
Programı	Felsefe ve Din Bilimleri	
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri		
Unvanı, Adı Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU	
Yükseklisans Tez Başlığı	Kutsal Kitap'ta Hayvanlar	
Turnitin Bilgileri		
Ödev Numarası	10420192	
Rapor Tarihi	15/12/2022	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %7 Alıntılar dahil: %12	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 83 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim. Gerekçe: Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU İmza		

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARLA İLGİLİ BESLENME KURALLARI

1.1. Kutsal Kitap'ta Eti Yenilebilen Hayvanlar	8
1.2. Kutsal Kitap'ta Eti Yenilemeyen Hayvanlar	10
1.3. Yahudilikte Eti Yenilebilen ve Yenilemeyen Hayvanlarla İlgili Hükümler	13
1.4. Hristiyanlıkta Eti Yenilebilen ve Yenilemeyen Hayvanlarla İlgili Hükümler	18

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARIN SUNU & ADAK OLARAK YER ALIŞI

2.1. Kutsal Kitap'ta Sunu ve Adak Çeşitleri	22
2.1.1. Yakmalık Sunu	22
2.1.2. Esenlik Sunusu	28
2.1.3. Günah Sunusu	29
2.1.4. Suç Sunusu	32
2.1.5. Atanma Sunusu	33
2.1.6. Tahıl ve Dökmelik	34
2.1.7. İlk Doğanların Rabbe Adanması	34
2.1.8. İnsanın Adanması	35
2.1.9. Diğer Sunular	36
2.2. Yahudilikte Sunu ve Adak Kavramının Tarihsel Dönüşümü	38
2.3. Hristiyanlıkta Sunu ve Adak Kavramının Tarihi	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN BELA ve FELAKETLERDE HAYVANLARIN YERİ

3.1. Kan Belası	42
3.2. Kurbağa Belası	43

3.3.	Sivrisinek Belası	43
3.4.	At Sineği Belası	43
3.5.	Hayvanların Ölümü	43
3.6.	Çekirge Belası.....	43
3.7.	İlk Doğanların Ölmesi	44
3.8.	Nuh Tufanı	44
3.9.	Yahudi Geleneğinde Bela ve Felaket	46
3.10.	Hristiyan Geleneğinde Bela ve Felaket	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN MUCİZELERDE HAYVANLARIN YERİ

4.1.	İsraillilere İndirilen Bildircin Eti	50
4.2.	Yusuf'un Rüya Yorumu	50
4.3.	Süleyman'ın Bilgeligi.....	50
4.4.	Yılana Dönüşen Asa	51
4.5.	İsa'nın Az Yemekle Herkesi Doyurması	51
4.6.	Denizden Tonlarca Balık Çıkması.....	51
4.7.	Yahudi Geleneğinin Mucize Kavramına Bakışı	52
4.8.	Hristiyan Geleneğinin Mucize Kavramına Bakışı.....	54

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN HAYVAN ŞEKLİNDEKİ HEYKEL, MOTİF VE PUTLAR

5.1.	Kutsal Kitap'ta Zikredilen Heykel ve Motif Şeklindeki Hayvanlar	56
5.2.	Kutsal Kitap'ta Zikredilen Put Şeklindeki Hayvanlar	57
5.3.	Yahudi Geleneğinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Heykel, Motif ve Putlar	59
5.4.	Hristiyan Geleneğinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Heykel, Motif ve Putlar.....	61

ALTINCI BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN MİTOLOJİK HAYVANLAR

6.1.	Kutsal Kitap'ta Zikredilen Hayvan Şeklindeki Yaratık Tasvirleri	65
6.2.	Kutsal Kitap'ta Zikredilen Hayvan Şeklindeki Canavar Tasvirleri.....	67
6.3.	İbrani Mitolojisinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Yaratık ve Canavarlar.....	68

YEDİNCİ BÖLÜM**KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARIN YERİ VE ÖNEMİ**

7.1.	Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yeri ve Önemi İle İlgili Pasajlar.....	73
7.2.	Yahudi Geleneğinde Hayvanların Yeri ve Önemi.....	76
7.3.	Hristiyan Geleneğinde Hayvanların Yeri ve Önemi.....	79
SONUÇ		84
KAYNAKÇA.....		88
ÖZGEÇMİŞ.....		92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kutsal Kitap'ta Eti Yenilebilen Hayvanların Yer Aldığı Metinler	8
Tablo 2: Kutsal Kitap'ta Eti Yenilemeyen Hayvanların Yer Aldığı Metinler	10
Tablo 3: Kutsal Kitap'ta Sunu-Adak Hayvanlarının Yer Aldığı Metinler	21
Tablo 4: Rab'be Adanan Kişiyeye Karşılık Ödenecek Değerler	35
Tablo 5: Kutsal Kitap'ta Hayvan Konulu Bela ve Felaket Metinleri	42
Tablo 6: Kutsal Kitap'ta Yer Alan Belalar	47
Tablo 7: Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yer Aldığı Mucize Metinleri	49
Tablo 8: Kutsal Kitap'ta Heykel-Motif ve Putlardan Bahseden Metinler	56
Tablo 9: Kutsal Kitap'ta Mitolojik Hayvanlardan Bahseden Metinler	65
Tablo 10: Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yeri ve Önemi İle İlgili Metinler	73

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire
Vd.	: Ve diğerleri
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
Yar.	: Yaratılış
Çık.	: Mısır'dan Çıkış
Lev.	: Levililer
Say.	: Çölde Sayım
Yas.	: Yasa'nın Tekrarı
Hak.	: Hâkimler
1Sa.	: I. Samuel
2Sa.	: II. Samuel
1.Kr.	: I. Krallar
2.Kr.	: II. Krallar
1.Ta.	: I. Tarihler
2.Ta.	: II. Tarihler
Ezr.	: Ezra
Neh.	: Nehemya
Eyü.	: Eyüp
Mez.	: Mezmurlar (Zebur)
Özd.	: Süleyman'ın Özdeyişleri
Vai.	: Vaiz
Yşa.	: Yeşaya
Yer.	: Yeremya
Hez.	: Hezekiel

Dan.	: Daniel
Hoş.	: Hoşea
Yoe.	: Yoel
Amo.	: Amos
Yun.	: Yunus
Mat.	: Matta
Mar.	: Markos
Luk.	: Luka
Yu.	: Yuhanna
Elç.	: Elçilerin İşleri
2Ko.	: 2. Korintliler
Ef.	: Efesliler
Flp.	: Filipililer
İbr.	: İbraniler
2Pe.	: 2. Petrus
Va.	: Vahiy
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

ÖZET

Kutsal Kitap'ta hayvanlarla ilgili dini, içtimai, ahlaki ve mitolojik unsurların bulunduğu pek çok konuya değinilmiştir. Bunlar günlük hayatın bir parçası olan beslenme kurallarında da söz konusudur. Tevrat'ta bazı hayvanlar temiz bazıları ise kirli kabul edilerek bu hayvanların etlerini yemek yasaklanmıştır. Bununla ilgili kurallar günümüz Yahudi toplumunda titiz bir şekilde uygulanırken Hristiyan geleneği İsa'nın "ağza giren şeyler yerine ağızdan çıkan şeylerin insanı kirleteceği" düsturunu benimseyerek hayvan etiyle ilgili herhangi bir yasak getirmekten kaçınmıştır.

Hayvanlar hakkında sıkça üzerinde durulan diğer bir konu sunulardır. Bununla ilgili çoğunlukla Tevrat'ta yer alan ifadeler, kanlı kurban kültürünü ortaya koymaktadır. Tanrı'ya ithafen sunulan bu hayvanlar amacına göre farklı isimlerle ele alınmış ve uygulamaları da farklı kurallara tabi tutulmuştur. Yahudi geleneğinde M.S. 70 yılında Süleyman Mabedi'nin yıkılmasına kadar devam eden bu ritüel, Hristiyanlıkta İsa'nın merkezî hale geldiği bir kavram olmuştur. Tevrat'ta, Firavun ve Mısır halkına verilen on belanın anlatıldığı metinlerde yine hayvanların merkezi konumda olduğu görülmektedir. Bu belaların ilahi kaynaklı bir ceza olduğunu düşünenler olduğu gibi ekolojik sebeplere bağlı gelişen olaylar olduğunu düşünenler de vardır.

Kutsal Kitap'ta heykel, motif ve put şeklinde tasvir edilen hayvan türlerinin sembolik anlamları ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Mitolojik karakterlerin de neredeyse hepsi farklı hayvan silüetlerinde aktarılmıştır. Peygamberlerin kendilerini kanıtlamaları ve Tanrı'yı tanıtmaları amacıyla gerçekleştirdikleri mucizelerin içeriğinde de çeşitli hayvanların olduğu görülmektedir. Tevrat ve İncil arasında çelişen metinlerin bulunması hayvanların insan hayatındaki konumunun Yahudilikte ve Hristiyanlıkta farklı şekilde yorumlanmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızda, Kutsal Kitap'ta yer alan hayvanlar konularına göre kategorize edilmiş olup yedi başlık altında ele alınmıştır. Her bölümde hayvanların yer aldığı konu hakkında öncelikle Kutsal Kitap'ta geçen metinlere yer verilmiş, sonrasında Yahudi ve Hristiyan geleneklerindeki yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Kitap, Hayvan, Yahudilik, Hristiyanlık, Kurban

SUMMARY

ANIMALS IN THE HOLY SCRIPTURE

In the Holy Scripture, many issues related to animals, including religious, social, moral and mythological elements, are mentioned. These are also in question in the nutritional rules that are a part of daily life. In the Torah, some animals are considered clean and some are unclean, and it is forbidden to eat the meat of these animals. While the rules regarding this are meticulously applied in today's Jewish society; Christian tradition has avoided any prohibition on animal meat, adopting the motto of Jesus that "what goes out of the mouth will defile a person instead of what goes into the mouth".

Another subject that is frequently emphasized about animals is presentations. Verses related to this, mostly in the Torah, reveal the bloody sacrifice culture. These animals, which were presented to God, were handled with different names according to their purpose and their practices were subject to different rules. This ritual, which continued until the destruction of the Temple of Solomon in 70 AD in the Jewish tradition; In Christianity, it has been a concept in which Jesus became central. In the passages in the Torah, in which the ten plagues inflicted on the Pharaoh and the Egyptian people are described, it is seen that animals are in the central position. There are those who think that these plagues are a divine punishment, and there are those who think that they are events that develop due to ecological reasons.

It is thought that the animal species depicted in the form of statues, motifs and idols in the Bible are related to their symbolic meanings. Almost all of the mythological characters are depicted in different animal silhouettes. It is seen that there are various animals in the content of the miracles performed by the prophets in order to prove themselves and introduce God. The presence of conflicting verses between the Torah and the Bible caused the position of animals in human life to be interpreted differently in Judaism and Christianity.

In our study, the animals in the Bible were categorized according to their subjects and were discussed under seven headings. In each chapter, firstly, the verses in the Bible about the subject of animals are included, and then its reflections in Jewish and Christian traditions are emphasized.

Key Words: The Holy Scripture, Bible, Animal, Judaism, Christianity, Sacrifice

ÖNSÖZ

Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki büyük dinin ortak mihenk taşı sayılan Kutsal Kitap, ilahi olma özelliğinin yanında büyük oranda beşeri izler de taşımaktadır. Bu anlamda Kutsal Kitap, insanlar tarafından ele alınan hikâye tarzı anlatılarla bu iki dinin mensuplarının yaşamış oldukları kültürel ve coğrafi çevre hakkında bizlere önemli bilgiler sunan tarihi bir eser niteliğindedir. İnsan hayatını çok yönlü bir şekilde ele alan Kutsal Kitap'ta canlı, cansız, ruhani ve mitolojik birçok varlıktan bahsedilmektedir. Bu bağlamda Kutsal Kitap'ta incelediğimiz hayvan konusu bu varlık alanlarının neredeyse hepsiyle iç içedir. Beslenme, kurban, mucize, hayvan hakları vb. birçok konuda olduğu gibi melek, cin ve iblis gibi ruhani varlıklar ile canavar, yaratık gibi mitolojik karakterlerin anlatımında da hayvanların çok yönlü kullanıldığı görülmektedir. Peki, Kutsal Kitap'ta hayvanlar hakkında verilen bilgilerin ya da kuralların Yahudi ve Hristiyan geleneğinde teorik ve pratik alanda karşılığı söz konusu mudur?

Biz de bu çalışmada Kutsal Kitap'ta yer alan hayvanları içinde bulundukları olay ve durumlara göre tasnif ederek Dinler Tarihi alanında daha önce çalışılmış olan beslenme, mucize, kurban gibi konuları “hayvan” ve “Kutsal Kitap” özelinde ele aldık. Daha sonra bu meselenin Yahudilik ve Hristiyanlık sisteminde ne şekilde yer edindiğine dair araştırma yaptık. Çalışmamızı yedi bölüme ayırarak her bölümü üç ana başlıkta ele aldık. Bölümlere öncelikle konuyla ilgili Kutsal Kitap'ta yer alan metinlere yer vererek başladık. Ardından konuyu Yahudilik ve Hristiyanlık açısından değerlendirdik.

Yapmış olduğumuz bu tez çalışmasının her safhasında benden desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Ayşe Akıncı Ambaroğlu'na, tezimle ilgili değerli görüş ve önerileri için Doç. Dr. Ali Albayrak ve Dr. Osman Eraslan hocalarıma, bu süreçte manevi destekleriyle bana güç veren aileme ve arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Zeliha GÜLAÇ

Antalya 2022

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Batı dillerinde Bible şeklinde ifade edilen Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap) koleksiyonu Ahd-i Atik (Eski Antlaşma) ve Ahd-i Cedid (Yeni Antlaşma) olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Ahd-i Atik’ de Tevrat ve Zebur, Ahd-i Cedid’ de ise İnciller yer almaktadır. Temelde Hristiyanların otorite kabul ettiği bu kitap Yahudilerin kutsal kitabını da kapsamaktadır. Fakat Yahudiler Ahd-i Atik’in İbranice versiyonunu, Hristiyanlar ise Yunanca tercümesini kabul etmektedir. Bu tercüme, İbranice aslına ek çeşitli kitap veya bölümler de içermektedir. Bu bölümler Katolikler tarafından kutsal sayılsa da Yahudiler ve Protestanlar bunu kabul etmemektedir. Bu anlamda Kitab-ı Mukaddes külliyyatı sadece Hristiyanlara ait olup, Ahd-i Cedid bölümü Yahudiler tarafından kabul edilmemektedir. Çalışmamızda Kitab-ı Mukaddes, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid kavramlarını Türkçe karşılıklarıyla kullanmayı tercih ettik.

Kutsal Kitap koleksiyonu Yahudilik ve Hristiyanlık gibi günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık % 32’sine tekabül eden iki dini geleneğe kaynaklık etme açısından önemli bir yer tutmaktadır. Kutsal Kitap üzerinden yapacağımız bu çalışmada, aynı kökten gelen ve ortak bir gelenek üzerinde zuhur eden bu iki dinin de araştırmamızda birlikte ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu anlamda Eski ve Yeni Antlaşma’da yer alan ortak bir kavram üzerinden araştırma yapmanın, çalışmamızın “Kutsal Kitap, Yahudilik ve Hristiyanlık” üçayağını oluşturmada bize fayda sağlayacağını düşündük. Yapmış olduğumuz Kutsal Kitap-Kutsal Kitap Dizini incelemesi ve literatür taraması sonucunda “Hayvanlar” konusunda birçok anlatımının yer alması ve alanımızda bu konuda yeterli çalışmanın bulunmaması sebebiyle “Kutsal Kitap’ta Hayvanlar” konusunu çalışmaya karar verdik. Başta da belirttiğimiz gibi bu çalışmanın temelini üçayak üzerine kurmak istediğimiz için çalışmamızda Kutsal Kitap’ta hayvanların hangi konularda geçtiği ve bunların Yahudi-Hristiyan geleneğinde yansımalarının ne olduğu ele alınmıştır.

Evrenin yaratılışından beri hayvanlar, sahip oldukları farklı özellikler sayesinde ekosistemde büyük bir önem arz etmektedirler. Bunlar arasında sıcak ya da soğuk her türlü bölgede yaşamlarını sürdürebilen böcekleri örnek gösterebilmek mümkündür. Nitekim böcekler, bitkilerin üremesi, bulundukları ortamdaki toprağın havalanması ve bitki tohumlarının uzak bölgelere taşınması gibi pek çok konuda ekosistemdeki düzenin devam etmesi açısından önemli göreve sahiptirler. Yine akbabalara baktığımızda leşerle

beslenmeleri sayesinde salgın hastalıkların, pis kokuların ve kirliliğin oluşmasını önlemektedir.

Hayvanlar sadece maddi anlamda evrenin düzenini sağlamada değil birçok alanda insanların araştırma konusu olmuştur. Bu konuda akla gelen ilk isim Câhız ve onun önemli eseri Kitâb el-Hayevân'dır. Zooloji alanında kaleme aldığı bu eserde Câhız, hayvanları sadece maddi varlıklar olarak görmeyip onların psikolojisiyle ilgilenmiştir. Yine ünlü filozoflardan İbn Sînâ'nın da hayvan psikolojisi ve fizyolojisi üzerinde durduğu bilinmektedir. Edebiyatta da hayvanlar sık sık kullanılmış hatta "fabl" adı verilen hayvanların konuşturulduğu ders verici eserler ortaya çıkmıştır. Bu alanda hiç şüphesiz en önemli eser Brahman rahibi olduğu düşünülen Beydeba'nın kaleme aldığı "Kelile ve Dimne"dir. Yine İranlı sufi Ferîdüddîn-i Attâr'ın kaleme aldığı "Mantıku't-Tayr" (Kuşların İlahisi) vahdet-i vücûd inancını bizlere kuşların ağzından sunmaktadır. Dolaylı olarak da olsa hayvanlarla ilgili en güzel eserlerden biri Şeyh Sadi-i Şirazi'nin "Gülistan" adlı eseridir. Yine Hristiyan tarihinin en önemli mistiklerinden sayılan Assisili Francis, doğada inzivaya çekildiği yıllarda tabiatın güzelliklerine hayran kalarak onu okunması gereken bir kitap olarak görmeye başlamış ve tıpkı insanlar gibi hayvanlara da vaazlar vermeye başlamıştır. Sanat alanında pek çok eserde hayvanların izini görmek mümkündür. Örneğin Selçuklular döneminde mimaride çokça aslan ve çift başlı ejder motifleri kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim bugün birçok ilimizde yer alan tarihi eserlerde hayvan heykel ve motiflerine rastlamak mümkündür. Belirttiğimiz gibi Zooloji, Biyoloji, Felsefe, Sanat, Edebiyat ve daha nice alanda hayvanlar hayatımızın en büyük merak konularından biridir.

Dini geleneklerde de hayvan kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Tüm hayvanların kutsal kabul edildiği Afrika dinlerinde, Tanrı ruhlarının nehir, orman, gök, yabani hayvan vb. gibi tabiattaki unsurlarda yaşadığına inanılmaktadır. Hatta Tanrılar ve tanrıçalar, hayvan şekillerine bürünerek, insanlarla iletişim kurup onlara yardım edebilmektedir. Hinduizmde ise Tanrı Brahma'nın her hayvanı bir sır saklı halde yarattığına inanılmaktadır. Tanrıların veya ontolojik varlıkların belli bir amaç doğrultusunda insan veya hayvan şeklinde yeryüzüne inmelerini ifade eden avatara inancı da Hindu geleneğinde hayvanların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Günümüzde hala ineğin tabu sayılması ve dokunulmazlığının bulunması da bu açıdan önemli bir örnektir. Budizm ise hayvanlara karşı sevgi, merhamet ve şefkati ön plana almasıyla bilinen bir dindir. Nitekim bu tutumları günlük yaşamlarında vejetaryen bir beslenme tarzına sahip olmalarında da belirleyici olmuştur. Budist öğretilerinden biri olan reenkarnasyon inancında ise ruhun bir bedenden çıkarak hayvan da dâhil farklı bir canlının bedenine girmesi söz konusudur. Yine Şintoizmde tanrılar, ölen

kişilerin ruhları, cin ve melekler kami olarak ifade edilmektedir. Kamiler ise insan, hayvan, bitki veya cansız bir nesnede görülebilmektedir.

İslam geleneğinde de insandan sonra en değerli ikinci varlık hayvandır. İnsanoğlu gibi belli bir anlam ve amaç üzerine yaratıldıklarına inanılan hayvanlar, peygamberliğin ve tevhidin kanıtlanmasında da önemli görevler üstlenmiştir. Bu anlamda Kuran’da ve Kutsal Kitap’ta da hayvanlarla ilgili birtakım mucizeler benzer bir şekilde yer almaktadır. Örneğin: Kuran’da, Musa’nın asasının yılanı dönmesinin anlatıldığı “*Değneğini (yere) at.*” (*Mûsâ değneğini attı. Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Bu sefer şöyle seslenildi:) "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın"*)¹ metni Tevrat’ta² da benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine Firavun’un rüyasının Hz. Yusuf tarafından yorumlanması hem Kuran’da³ hem de Tevrat’ta⁴ bahsedilmektedir. Kuran’ da hayvan etinin helal ve haram oluşuyla ilgili metinlerin Kutsal Kitap’ta yer alan hükümlerle benzediği görülmektedir. Bu anlamda Kutsal Kitap’ta hayvanlarla ilgili yer alan metinleri, konularına göre derli toplu bir şekilde sunduğumuzda; bu konularda Kur’an-ı Kerim ve Kutsal Kitap özelinde yapılabilecek olan mukayeseli çalışmalara yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Hayvan kavramıyla ilgili Psikoloji, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji, Hadis, Tefsir ve İslam Hukuku gibi pek çok alanda tez ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Din özelinde baktığımızda hayvanlarla ilgili genellikle nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmış çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalarda İslam Hukuku alanında hayvanlarla ilgili yeme içme kurallarına değinildiği; Tefsir alanında ise Kuran’da ismi geçen hayvanların zikredilme sebepleri üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızla benzerliği açısından Tefsir alanında yapılan “Kuran-ı Kerim’de ismi geçen hayvanların zikrediliş sebepleri⁵ ve amaçları⁶” şeklinde iki farklı yüksek lisans çalışmasını incelediğimizde hayvanların türlere göre sınıflandırılarak ele alındığını gördük. “Kuran’da ismi geçen hayvanlar ve özellikleri⁷” adlı diğer bir çalışmada ise herhangi bir sınıflandırma söz konusu olmayıp sadece Kuran’da ismi geçen hayvanların sıralanarak, kullanılış amaçlarına değinilmiştir. Temel İslam Bilimleri

¹ “Kuran-ı Kerim Meali”, Kasas 28/31, <https://kuran.diyanet.gov.tr/>.

² “Kutsal Kitap”, Çık. 4: 1-17; 7: 8-13.

³ Yusuf 12/47-49.

⁴ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*, Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009, Yar. 41: 4, 8, 15, 26, 27, 29, 30, 47, 54.

⁵ Nihat Bülbül, *Kur’ân’da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

⁶ Fatma Aydın, *Kur’an’da Adı Geçen Hayvanlar ve Zikrediliş Amaçları*, (Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2016.

⁷ Ömer Demirtaş, *Kur’an-ı Kerim’ de Adı Geçen Hayvanlar ve Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2019.

alanında yapılan “Tevrat, İncil ve Kuran’da Eti Haram Kılınan Hayvanlar⁸” adlı çalışmada da hayvanların her kutsal kitap için farklı bölümlere ayrıldığı ve kendi içinde değerlendirildiği tespit edilmiştir. Felsefe ve Din Bilimleri dalında “Türk Toplumunda Evcil Hayvan Besleme Alışkanlıkları ve Din⁹” isimli yüksek lisans çalışmasını incelediğimizde ise nicel bir araştırma olması ve hayvanlarla ilgili kurban gibi birtakım dini ritüellerin insanlar nezdinde nasıl karşılandığını ölçeklendirmesi açısından önemlidir. “İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda helal-haram kavramı açısından gıdalar”¹⁰ adlı çalışma da alanda yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Gıdaların her iki dinde helal ve haram olma durumları ayrı bölümlerde ele alınmıştır. Kavramsal çerçeveden sonra hükümler, uygulamalar ve cezalar şeklinde ayrıntılı bir çalışma ortaya koyulduğu görülmüştür.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynaklar

Kutsal Kitap’ta hayvanlara pek çok konuda sıkça yer verilmiştir. Çalışmamızda Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından yayımlanan Kutsal Kitap’ın 2009 baskısı kullanılmıştır. Kutsal Kitap metinlerinden doğrudan alıntı yapıldığı bölümlerde ise Kutsal Kitap’ın çevrimiçi ortamdaki sürümünden yararlanılmıştır. Kutsal Kitap dizini olarak da yine Kitabı Mukaddes Şirketi’nin 2004 baskısı kullanılmıştır. Kullandığımız Kutsal Kitap ve Kutsal Kitap dizini taramasında, eti yenilebilen hayvanlardan 29, eti yenilemeyen hayvanlardan ise 71 olmak üzere yaklaşık 100 kez türlerin isimleriyle zikredildiği belirlenmiştir. Hayvanların geçtiği diğer bölümler ise yaklaşık olarak şu şekilde tespit edilmiştir: Benzetme ve teşbih 465; adak, sunu ve kurban 714; heykel, put ve motif 47; felaket ve bela 76; mucize 76; yer ve mekân isimleri 16; yaratık ve canavarlar 138; melek ve cin 19; eş sesli ve eş anlamlılar 5; tehditler 52; cezalar 59; lanet 8; müjde 31; asıl anlam ise 1075. Tespit edilen bu sayıların farklı kaynaklarla genişletilebilmesi mümkünse de kendi ulaştığımız verilerle sınırlandırmak istedik. Bunun yanında çalışmamızı sadece hayvanların sosyal hayattaki konumları, hayvan eti yemeye ilgili kurallar, sunular, mucizeler, belalar, mitolojik karakterler ve sembollere yer vererek Yahudi ve Hristiyan geleneğinde önemli kabul edilen konularla sınırlandırdık. Bu anlamda nitel bir araştırma olarak ele aldığımız çalışmamızda, literatür taramasından sonra konularına göre tasnif ettiğimiz hayvanlar ve yer aldığı metinleri her bölüm için ayrı ayrı tablolar haline getirdik. Bu tablolarda hangi hayvanın hangi konuda ve hangi metinde yer

⁸ Yahya Şenol, *Tevrat, İncil ve Kur’an’da Eti Haram Kılınan Hayvanlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

⁹ Ayşe Ambaroğlu, *Türk Toplumunda Evcil Hayvan Besleme Alışkanlıkları ve Din (İstanbul örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

¹⁰ Fatma Yüksel, *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal-Haram Kavramı Açısından Gıdalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

aldığı görülebilecektir. Her bölüme, konuyla ilgili Kutsal Kitap'ta geçen metinler hakkında bilgi vererek başladık sonrasında ise konuyu Yahudilik ve Hristiyanlık açısından değerlendirdik.

İlk bölümde günümüzde de Yahudiler arasında hala geçerliliğini sürdürmesi ve İslam dinindeki kurallarla benzerliği sebebiyle eti yenilebilen ve yenilemeyen hayvanlar üzerinde durduk. Bu konuda Kutsal Kitap'ta farklı yerlerde geçen fakat aynı hayvan ve kurallardan bahseden metinleri bir bütünlük oluşturacak şekilde ele aldık ve dipnotlarda konunun yer aldığı diğer metinlere de yer verdik. Daha sonra konuyu Yahudi ve Hristiyan geleneğinde yer alan bilgiler ve hükümler açısından ele aldık. Bunun için başta Yahudilikte ve Hristiyanlıkta ki beslenme kurallarının bulunduğu *Encyclopaedia Judaica* maddeleri¹¹ üzerinde durduk. Ansiklopedi olarak TDV İslam Ansiklopedisi'nin maddelerine¹² de değindik. Yine bu alanda yazılmış Salime Leyla Gürkan¹³, Yasin Meral¹⁴, Dursun Ali Aykıt¹⁵, Paul Johnson'ın¹⁶ eserlerinden faydalanıldık. Böylece Kutsal Kitap'ta yer alan metinlerle günümüzde Yahudilikte ve Hristiyanlıkta eti yenilebilen ve yenilemeyen hayvanlar hakkında derli toplu bir resim ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümü, Kutsal Kitap'ta en fazla metnin yer aldığı kurban, adak ve sunulara ayırdık. Sunularla ilgili metinlerin neredeyse tamamının Tevrat'ta yer alması ve uygulanışına özel isimlerinin yer alması sebebiyle bölümlere ayırarak ele aldık. Bunlardan Yakmalık Sunusu¹⁷, Esenlik Sunusu¹⁸, Günah Sunusu¹⁹, Suç Sunusu²⁰, Atanma Sunusu²¹, Tahıl²² ve Dökmelik²³ sunusu ve İlk Doğanların Rabbe Adanması²⁴ bölümlerini, Tevrat'ta ki metinlerin başlıklarına uygun isimlendirdik. İnsanın Adanması başlığı ise Tevrat'ta İbrahim'in İshak'ı kurban sunması²⁵ ve İncil'de ise Tanrı'nın oğlu İsa'nın çarmıhta kurban etmesi²⁶ ile ilgili

¹¹ Jehuda Feliks, "Animals Of The Bible and Talmud", *Encyclopaedia Judaica*, c. II; Harry Rabinowicz - Rela Mintz Geffen, "Dietary Laws", *Encyclopaedia Judaica*, c. V .

¹² Kürşad Demirci, "Helâl", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, c. XVII; Kürşad Demirci, "Haram", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, c. XVI; Kürşad Demirci, "Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, c. XVII.

¹³ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM Yayınları, Ankara 2018.

¹⁴ Yasin Meral, "Yahudilikte Hayvanlar", *Kutsal ve Hayvan: Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan, 1. Bs, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.

¹⁵ Dursun Ali Aykıt, "Hristiyanlıkta Hayvanlar", *Kutsal ve Hayvan: Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.

¹⁶ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yayınları.

¹⁷ Lev. 1: 3.

¹⁸ Lev. 3: 1.

¹⁹ Lev. 4: 3.

²⁰ Lev. 5: 15.

²¹ Lev. 8: 22.

²² Lev. 28: 5.

²³ Lev. 28: 7.

²⁴ Yas. 12: 6.

²⁵ Yar. 22: 1-19.

²⁶ İbr. 10: 14.

metinler yer alması sebebiyle seçtik. Fakat bu sunular dışında belli bir gruba dâhil edilmeyen çeşitli sunuları “Diğer Sunular” başlığı altında birlikte ele aldık.

Üçüncü bölümde yer verdiğimiz bela ve felaketler, Tevrat’ta bahsedilen “On Bela” dan içerisinde hayvanların konu edildiği “At Sineği Belası²⁷, Kan Belası²⁸, Çekirge Belası²⁹, Kurbağa Belası³⁰, Sivrisinek Belası³¹, İlk Doğanların Ölümü³² ve Hayvanların Ölümü³³” şeklinde belirtilen yedi tanesini içermektedir. Karanlık³⁴, Çıban³⁵ ve Dolu³⁶ belasını temelde metinlerde hayvanlarla bağlantı kurulmadığı için Kutsal Kitap’ı incelediğimiz bölümde ele almadık. Fakat Yahudi ve Hristiyan geleneğinde bu belaların diğerleriyle bağlantılı olduğuna dair bir takım görüşlerin yer alması sebebiyle bu bölümlerde onlara da yer verdik. Her ne kadar İncillerde bu konuda herhangi bir anlatım söz konusu değilse de Hristiyanlıkta Tevrat’ın da kutsal sayılması açısından her iki dini gelenekte de kabul edilen bir konudur. Ayrıca belaların Tanrı’ya inanmayan Firavun ve Mısır halkı için bir ceza niteliği taşıdığı düşünüldüğünde, aynı öze dayanması sebebiyle Nuh Tufan’ına da bu bölümde yer vermeye karar verdik.

Dördüncü bölümde ise Kutsal Kitap’ta, hem Tevrat’ta hem de İncil’de karşımıza çıkan birbirinden farklı mucizelere yer ayırdık. Bu konuda Tevrat’ta İsraililere indirilen et³⁷, Firavun’un Rüyası³⁸ ve Süleyman’ın Bilgeliliği³⁹; İncil’de ise Yılana dönüşen asa⁴⁰, Beş ekmek-İki Balık⁴¹ ve Denizden tonlarca balık çıkması⁴² anlatımları yer almaktadır. Bu anlatımlardan hareketle Yahudi ve Hristiyan geleneğinde mucizelere nasıl bakıldığına Geoffrey Wigoder⁴³, Salime Leyla Gürkan⁴⁴, Daniel Birnstiel⁴⁵, Baruch Spinoza⁴⁶, Yasin Meral⁴⁷ ve İsmail Taşpınar’ın⁴⁸ eserlerine başvurduk.

²⁷ Çık. 8: 20.

²⁸ Çık. 7: 14.

²⁹ Çık. 10: 1.

³⁰ Çık. 8: 1.

³¹ Çık. 8: 16.

³² Çık. 11: 1.

³³ Çık. 9: 1.

³⁴ Çık. 10: 21.

³⁵ Çık. 9: 8.

³⁶ Çık. 9: 13.

³⁷ Çık. 16.

³⁸ Yar. 41.

³⁹ 1Kr. 4: 29-34.

⁴⁰ Say. 21: 4-9.

⁴¹ Mat. 14: 13-21.

⁴² Yuh. 21: 1-13.

⁴³ Geoffrey Wigoder vd., ed., “Miracles”, *Illustrated Dictionary & Concordance of The Bible*, G.G. Jerusalem Publishing House Ltd. And Reader’s Digest Association, USA 1986, s. 695.

⁴⁴ Salime Leyla Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA) c. XXX.

⁴⁵ Daniel Birnstiel, “Yahudilikte Mucize”, *Tebliğ 2*.

⁴⁶ Baruch Spinoza, *Teolojik - Politik İnceleme*, çev. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.

⁴⁷ Meral, “Yahudilikte Hayvanlar”.

⁴⁸ İsmail TAŞPINAR, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, İFAV, İstanbul 2020.

Beşinci bölümde ele aldığımız heykel ve motif konusunda yine Tevrat'ta bahsedilen Süleyman'ın tahtı⁴⁹, Kutsal Tapınak⁵⁰ ve Tapınak Havuzu⁵¹ ile ilgili görümlere yer verdik. Bu iki yapının süslemelerinde kullanılan hayvan heykelleri ve motifleri dışında farklı bir bölümde hayvan süslemelerinden bahsedilmemektedir. Putlar ile ilgili muhtelif yerlerde birçok metin yer alsa da konudan uzaklaşmamak adına sadece hayvan şeklinde yapılanlara yer verdik. Bunlardan en önemlisi de şüphesiz Altın Buzağı⁵² putuyla ilgili anlatımlardır. Bu anlamda Yahudi ve Hristiyan ilahiyatında putperestlik kavramı üzerinde durduk. Heykel, put ve motif kavramlarının birbiriyle bağlantılı olması açısından da bunlarda kullanılan hayvan silüetlerinin Yahudi ve Hristiyan geleneğinde sembolik olarak hangi anlamlara geldiği konusuna değindik. Bu bölümde faydalanılan kaynaklar arasında Kathryn Wilkinson⁵³, Hans Joachim Schoeps⁵⁴, Abdurrahman Küçük⁵⁵, Mahmut Nânâ⁵⁶, Dursun Ali Aykıt⁵⁷, Carlos Madrigal⁵⁸ ve Mehmet Bayrakdar⁵⁹, Mehmet Aydın⁶⁰ yer almaktadır.

Altıncı bölümde Kutsal Kitap'ta yer verilen Livyatan, Behemot gibi bir takım yaratık ve canavarlara değindik. Tevrat'ta geçen bu anlatımlar temelde aynı etnik kökene dayanan iki dini geleneğe de etki etmiştir. Bu anlamda Yahudi ve Hristiyan mitolojilerinde müşterek bir şekilde bu karakterlere rastlamak mümkündür.

Son bölümde ise Kutsal Kitap'ta hayvanların insan hayatı çerçevesinde nasıl konumlandırıldıkları ve insanların hayvanlara karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği konuları üzerinde durduk. Kutsal Kitap'ta yer alan hayvanlarla ilgili ilkelerin Yahudi ve Hristiyan geleneklerine etkisini inceledik. Her iki gelenekte hayvanlara karşı tutumların tarihi seyrine değindik.

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz diğer bazı kaynaklar şunlardır: Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999; Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, İstanbul; Ömer Hilmi Buda, *Sami Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Önemi*, 1928; Musa Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul 1966; Robert Graves, *İbrani Mitleri*, İstanbul 2022.

⁴⁹ 1Kr. 10: 19-20; 2.Ta. 9: 18-19.

⁵⁰ Hez. 41: 17-20.

⁵¹ 1Kr. 7: 25, 27-29, 44; 2.Ta. 4: 3-4, 15; Yer. 52: 20; 2.Kr. 16: 17.

⁵² Çık. 32: 4-5, 8, 19-20, 24-25; Mez. 106: 19; Yas. 9: 16, 21; Neh. 9: 18; Elç. 7: 41.

⁵³ Kathryn Wilkinson, ed., *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, trc. Seda Aksoy, Alfa Yayınları, İstanbul 2021.

⁵⁴ Hans Joachim Schoeps, *İlk Hristiyanlar -Yahudi Hristiyanlığı veya Ebionitler*, çev. Ekrem Sarıçioğlu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2019.

⁵⁵ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

⁵⁶ Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

⁵⁷ Dursun Ali Aykıt, "Hristiyanlıkta Hayvanlar".

⁵⁸ Carlos Madrigal, *Hristiyanların Üçlü-Birlik (Tevhit'te Teslis) İnancı Ne demek? (Tanrıbilimsel Bir İnceleme)*, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1995.

⁵⁹ Mehmet Bayrakdar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

⁶⁰ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk, Konya 2015.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARLA İLGİLİ BESLENME KURALLARI

Dinlerde yeme içme hakkında yer alan yasaklar ahlâkî, psikolojik ve sağlık hakkında olabildiği gibi çevreyle ilgili kaygılar ve sosyal vakıalar gibi temel konuları da içine alır. Yahudilikte de yiyecek içecek yasakları oldukça önem arz eden bir konudur. Bu anlamda İbranice’de beslenme kurallarını ifade eden kelime “uygun olma” anlamına gelen “kaşrut”tur. Bu kelimedenden türetilen “kaşer” ise “helâl yiyecek” demektir. Etleri temiz kabul edilen hayvanlar tahor(temiz), kirli olan hayvanlar ise tame(murdar) ve tovea(iğrenç) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Yahudi geleneğindeki kaşer kuralları, Tevrat’ta yer alan hükümlere dayanmaktadır. Tevrat’ta özellikle hayvan yiyecekleri ve çeşitleri üzerinde durulmaktadır.⁶¹

1.1. Kutsal Kitap’ta Eti Yenilebilen Hayvanlar

Tevrat’ta yenilebilen hayvan türleri bazen açıkça zikredilirken bazen de sayılan yasak türlerin dışında kalanlar temiz kabul edilmiştir. Bu konuda ilk ayırım Yaratılış kitabının yedinci babında karşımıza çıkmaktadır. Temiz veya kirli kabul edilen hayvanlarla ilgili metinler Levililer ve Yasanın Tekrarı kitaplarında yer almaktadır. Bunlar karada ve suda yaşayan hayvanlar, kuşlar, böcekler ve küçük kara hayvanları şeklinde gruplandırılmıştır. Kutsal Kitap’a baktığımızda sayılan bu hayvan türlerinden bazılarının, insanların günlük beslenme rutinlerinde yer aldığına dair örnekler de hem Tevrat hem de İncil’de yer almaktadır.

Tablo 1: Kutsal Kitap’ta Eti Yenilebilen Hayvanların Yer Aldığı Metinler

Karada Yaşayan	Yer. r aldığı kitap	Suda Yaşayan	Yer aldığı kitap	Böcekler	Yer aldığı kitap	Kuşlar	Yer aldığı kitap
Ahu	Yasanın Tekrarı 14: 5	Pullu-Yüzgeçli	Levililer 11: 9 Yasanın Tekrarı 14: 9	Ağustos böceği	Levililer 11: 22	Kuş	Yasanın Tekrarı 14: 11
Ceylan	Yasanın Tekrarı 14: 5			Cırcır böceği	Levililer 11: 22		
Gazal	Yasanın Tekrarı 14: 5						
Geyik	Yasanın Tekrarı 14: 5			Çekirge Türleri (Tümü)	Levililer 11: 22		
Keçi	Yasanın Tekrarı 14: 4						
Yaban Keçisi	Yasanın Tekrarı 14: 5						
Koyun	Yasanın Tekrarı			Küçük	Levililer 11:		

⁶¹ Kürşad Demirci, “Yiyecek”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2013, c. XXXXIII, s. 557-558.

	14: 4			Çekirge	22		
Dağ Koyunu	Yasanın Tekrarı 14: 5						
Sığır	Yasanın Tekrarı 14: 4						
Karaca	Yasanın Tekrarı 14: 5						

Karada yaşayan hayvanlardan sığır, koyun, keçi, geyik, ceylan, karaca, yaban keçisi, gazal, ahu ve dağ koyunu türleri çatal ve yarık tırnaklı olmaları ve geviş getirmeleri sebebiyle temiz kabul edilerek yenilmelerine izin verilmiştir.⁶² Tevrat'ta bu türden hayvanların günlük hayatta besin olarak kullanıldığına dair birçok metin yer almaktadır. Örneğin; İbrahim'in insan şekline bürünen Rab için yeni doğmuş ve besili bir buzağı hazırlatması, Yeruslaim valisi Nehemya ve misafirlerinin her gün boğa, koyun ve tavuk yemesi, Kral Davut'a getirilen hediyeler arasında kendisi ve halkının yemesi için koyunların yer alması, Görüm Vadisi'nde yaşayanların şarapla birlikte sığır ve koyun yiyerek eğlenmeleri, Süleyman'ın sarayında günlük yiyecek ihtiyacı olarak sığır, koyun, geyik, ceylan, karaca ve semiz kuşların bulunması, Kral Saul'a cinci bir kadının evinde dana ikram edilmesi, İlyas tarafından mesh edilen Elişa'nın öküzlerini kesip pişirdikten sonra halka dağıtması, Tanrı'nın İsrail halkına inek yağı, koyun sütü, kuzu, koç ve teke bahşetmesi.⁶³

Kanatları ve dört ayağı bulunan böceklerden ayaklarını sıçramak için kullananlardan bazıları helal kabul edilmiştir. Bunlar bütün çekirge türleri, küçük çekirge, cırcırböceği ve ağustosböceğidir.⁶⁴ Ayrıca İncil'de Yahya'nın çekirge yediğine dair ifadelerde mevcuttur.⁶⁵

Deniz ve akarsu gibi suda yaşayan canlılardan pullu ve yüzgeçli olanlar temiz kabul edilmiştir.⁶⁶ Buna örnek olarak İncil'de, İsa'nın öğrencilerinden yiyecek bir şeyler istemesi üzerine kendisine getirilen kızarmış balığı herkesin önünde yemesi gösterilebilir.⁶⁷

Kuşlardan ise Yasanın Tekrarı bölümünde bahsedilen yasaklanan türler dışında kalanlar temiz sayılmıştır.⁶⁸ Bu türler diğer bölümde ele alınacaktır. Yenilmesi yasak olmayan kuşlardan veya diğer hayvanlardan birini avlayan kimse toprağı kazıp kanını gömmeli ve asla kanını yememelidir.⁶⁹

Eti yenilebilen hayvanlardan birinin leşine dokunan kişi akşama kadar kirli sayılacaktır. Eğer leşi yediyse veya taşıdıysa öncelikle giysilerini yıkayacaktır. Fakat bu kişi

⁶² Lev. 11: 2-3; Say. 14: 3-6.

⁶³ Yar. 18: 1-15; Neh. 5: 18; 2Sa. 17: 27; Yşa. 22: 13; 1Kr. 4: 22-23; 1Sa. 28: 24; 1Kr. 19: 15-21; Say. 32: 14.

⁶⁴ Lev. 11: 21-22; Yas. 14: 20.

⁶⁵ Mat. 3: 4; Mar. 1: 6.

⁶⁶ Luk. 24: 42-43.

⁶⁷ Lev. 11: 9; Yas. 14: 9.

⁶⁸ Yas. 14: 11.

⁶⁹ Lev. 11: 7-26; 17: 13.

yine akşam vaktine kadar kirli kabul edilmiştir.⁷⁰ Kendiliğinden ölen bu hayvanların başkalarına verilebileceği veya satılabileceği de belirtilmektedir.⁷¹

1.2. Kutsal Kitap'ta Eti Yenilemeyen Hayvanlar

Tevrat'ta, *"İşte yeryüzünde tohum veren her otu ve tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak"*⁷² ifadesiyle insanların Nuh Tufanı'na kadar hayvan eti yemelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu ifadede insanlara verilen yiyeceklerde hayvanlardan söz edilmemektedir. Yine *"Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin"*⁷³ ifadesiyle de yasak ağaçtan yemeleri sebebiyle Âdem ve Havva'ya hayvan etinin yasaklandığı düşünülmektedir. Bu yasağın tufandan sonra Nuh'un Tanrı'ya temiz hayvan ve kuşlardan yakmalık sunu sunmasıyla kalktığı *"Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum"*⁷⁴ ifadesiyle belirtilmektedir.⁷⁵ Bu anlamda tufandan sonra hayvanların besin kaynağı olarak kullanılmasına izin verilmiştir. Fakat daha sonra hayvanların bazılarının tüketilmesi yasaklanmıştır. Bu durum Tevrat'ta nedeni açıklanmayan mitsvalardan⁷⁶ biridir. Eti yenilmesi yasaklanan hayvanlar Tora'da Levililer ve Tesniye bölümlerinde belirtilmektedir. Din âlimleri ve düşünürler daha sonra bu bölümlerde yer alan pasuklara⁷⁷ yorumlar getirmişlerdir.⁷⁸

Tablo 2: Kutsal Kitap'ta Eti Yenilemeyen Hayvanların Yer Aldığı Metinler

Karada Yaşayan	Yer aldığı kitap	Suda Yaşayan	Yer aldığı kitap	Böcekler	Yer aldığı kitap
Deve	Levililer 11: 4/Yasa 14: 7	Pulsuz-Yüzgeçsiz	Levililer 11: 10, 12 Yasa 14: 10	Dört Ayaklı Böcekler	Levililer 11: 20
Tavşan	Levililer 11: 6/Yasa 14: 7			Kanatlı Böcekler	Levililer 11: 20 Yasa 14: 19
Kaya Tavşanı	Levililer 11: 5/Yasa 14: 7				
Domuz	Levililer 11: 7/Yasa 14: 8				

Kuşlar	Yer aldığı kitap	Küçük Kara Hayvanları	Yer aldığı kitap
Akbaba	Levililer 11: 18/ Yasa 14: 17	Gelincik	Levililer 11: 29-30
Kara Akbaba	Levililer 11: 13/ Yasa 14: 12		
Atmaca	Levililer 11: 16/ Yasa 14: 15	Fare	Levililer 11: 29-30

⁷⁰ Lev. 11: 39-40.

⁷¹ Yas. 14: 21.

⁷² Yar. 1: 29.

⁷³ Yar. 3: 18.

⁷⁴ Yar. 9: 3.

⁷⁵ Sami Kılıç, İlahî Dinlerde Yiyecek ve İçecekler, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011, s. 42-43.

⁷⁶ Her Musevi'nin yerine getirmesi ve koruması gereken emir veya kurallara denir. Mitsvaların kaynağı Tora, Neviim ve Talmud'dur.

⁷⁷ Tevrat'ta "Sof Pasuk" işaretiyle sona eren Tanah cümlesine denir.

⁷⁸ Yusuf Besalel, "Kaşerut" , Yahudilik Ansiklopedisi, c. II, s. 315.

Balıkçıl Türleri	Levililer 11: 19/ Yasa 14: 18		
Baykuş	Levililer 11: 16/ Yasa 14: 15	Bukalemun	Levililer 11: 29-30
Peçeli Baykuş	Levililer 11: 18/ Yasa 14: 16		
Büyük Baykuş	Levililer 11: 17/ Yasa 14: 16	Kertenkele	Levililer 11: 29-30
Çaylak	Levililer 11: 14/ Yasa 14: 13		
Doğan	Levililer 11: 14/ Yasa 14: 13	Geko	Levililer 11: 29-30
İbibik	Levililer 11: 19/ Yasa 14: 18		
İshakkuşu	Levililer 11: 18/ Yasa 14: 17	Varan	Levililer 11: 29-30
Leylek	Levililer 11: 19/ Yasa 14: 18		
Martı	Levililer 11: 16/ Yasa 14: 15	Duvar Kertenkelesi	Levililer 11: 29-30
Puhu	Levililer 11: 16/ Yasa 14: 15		
Karabatak	Levililer 11: 17/ Yasa 14: 17	Düz Keler	Levililer 11: 29-30
Karga	Levililer 11: 15/ Yasa 14: 14		
Kartal	Levililer 11: 13/ Yasa 14: 12		
Kuzu Kartalı	Levililer 11: 13/ Yasa 14: 12		
Kukumav	Levililer 11: 17/ Yasa 14: 16		
Yarasa	Levililer 11: 19/ Yasa 14: 18		

Karada yaşayan hayvanlardan geviş getirmesine rağmen çatal tırnaklı olmadığı için deve, tavşan ve kaya tavşanı; çatal ve yarık tırnaklı olup geviş getirmemesi sebebiyle de domuz kirli kabul edilmiştir.⁷⁹ Yeşaya kitabında domuz etinin haram olduğu tekrardan vurgulanırken, domuz kanı sunanlar putperestlere benzetilmiştir. Bunun yanında domuz, fare gibi iğrenç kabul edilen hayvanların etini yiyen putperestler eleştirilmiş, bunların putlarına ilgi gösteren herkesin yok edileceği bildirilmiştir. Burada putperest töreni olduğu düşünülen bir olaydan da bahsedilmektedir.⁸⁰

Kanatları ve dört ayağı bulunan bütün böcekler de kirli kabul edilmiştir.⁸¹ Çatal tırnakları bulunan hayvanlardan tırnağı yarık olmayan ve aynı zamanda geviş getirmeyen, dört ayaklı hayvanlardan ise yürürken pençelerini yere basanların leşlerine dokunmak yasaklanmış, dokunan kişi ise akşam vaktine kadar kirli sayılmıştır. Bunlardan birinin ölüsünü taşıyanların kıyafetlerini temizlemesi gerektiği ve yine akşama kadar kirli kabul edilecekleri belirtilmiştir.⁸²

Denizde veya akarsuda toplu halde yaşayan veya bunun dışındaki pulu ve yüzgeçleri bulunmayan tüm canlılar ve onların leşleri iğrenç sayılmıştır.⁸³ Kuş türlerinden yenilmesi yasak olanlar ise şu şekilde sayılmıştır: “*Kartal, kuzu kartalı, kara akbaba, çaylak, doğan türleri, bütün karga türleri, baykuş, puhu, martı, atmaca türleri, kukumav, karabatak, büyük baykuş, peçeli baykuş, ishakkuşu, akbaba, leylek, balıkçıl türleri, ibibik, yarasa.*”⁸⁴

⁷⁹ Lev. 11: 4-8; Yas. 14: 7-8.

⁸⁰ Ysa. 65: 4; 66: 3, 17.

⁸¹ Lev. 11: 20, 23; Yas. 14: 19.

⁸² Lev. 11: 24-28.

⁸³ Lev. 11: 10-11; Yas. 14: 10.

⁸⁴ Yas. 14: 12-18; Lev. 11: 13-19; 20: 25.

Küçük kara hayvanlarından ise sadece “gelincik, fare⁸⁵, bütün kertenkele türleri –geko, varan, duvar kertenkelesi, düz keler- bukalemun”⁸⁶ kirli sayılmıştır. Tevrat’ta yer alan “*Küçük kara hayvanları içinde sizin için kirli sayılanlar şunlardır*”⁸⁷ ifadesiyle bu tür hayvanlardan bir kısmının kirli olmadığı anlamı çıksa da devamındaki “*Bütün küçük kara hayvanları iğrençtir. Yenmeyecektir. İster karnı üzerinde sürünen, ister dört ayaklı ya da çok ayaklı canlılar olsun, bunların hiçbirini yemeyeceksiniz. Çünkü bunlar iğrençtir*”⁸⁸ ifadede tüm küçük kara hayvanları iğrenç kabul edilmiştir.⁸⁹ Bunlardan birinin leşine dokunan kimse ise akşam vaktine kadar kirli sayılmıştır. Herhangi birisinin leşi tahta kap, giysi, deri, çul vs. neyin üzerine düşerse düşsün onu kirletir. Bu nedenle kirlenen bu eşyaların suya konarak akşama kadar temizlenmesi beklenmelidir. Bunlardan birinin toprak bir kabın içine düşmesi halinde kabın içinde bulunan sulu yiyecek veya her türlü içecek kirli sayılacak olup toprak kabın kırılması gerekmektedir. Bu kural sadece toprak kap için değil fırın, ocak vb. için de geçerlidir. Fakat kaynak ya da su sarnıcı temiz olup leşine dokunan kirli kabul edilecektir. Bu hayvanların leşinin üzerine düştüğü ekin tohumu ise suda duran bir tohum değilse temiz, aksi takdirde kirli sayılmıştır.⁹⁰ Yine bu hayvanlarından birine dokunan kişi akşam vaktine kadar kirli sayılacak olup yıkanmadığı müddetçe mukaddes sunulardan yiyemeyecektir. Ancak güneş battıktan sonra temiz sayılacağı için yiyebilir.⁹¹

Genel olarak baktığımızda herhangi bir hayvanın leşini yiyen kimse akşam vaktine kadar kirli sayılmıştır. Bu sebeple giysilerini yıkamalı ve kendi de yıkanmalıdır. Bunları yapmadığı takdirde suçunun cezasını çekeceği bildirilmiştir.⁹² Bilmeden de olsa leşe dokunan kimse kirli ve suçlu sayılmıştır. Bu suçu işleyen kişi günah itirafı yapmalı ve karşılığında Rab’be kuzu ya da keçi getirmelidir. Gücü yetmediği vakit bunların yerine iki kumru ya da güvercin de sunabilir. Eğer buna da gücü yetmiyorsa yaklaşık 1,3 kg ince un sunmalıdır.⁹³

Hayvanların yağı ve kanını yemek de kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Sığır, koyun ya da keçi fark etmeksizin tüm hayvanların yağı yasaklanmıştır. Kendi kendine ölen veya yabani hayvanlar tarafından öldürülen hayvanların yağı farklı amaçlar için kullanılabilir fakat asla yenmemelidir. Bu konu hakkında Rab Musa’yı şu şekilde uyarmaktadır: Sunak bir hayvanın yağını yiyen, herhangi bir kuşun ya da hayvanın kanını içen halkımın içinden atılacaktır.⁹⁴

⁸⁵ Yşa. 66: 17.

⁸⁶ Lev. 11: 29-30.

⁸⁷ Lev. 11: 29.

⁸⁸ Lev. 11: 41-42.

⁸⁹ Lev. 20: 25.

⁹⁰ Lev. 11: 31-39.

⁹¹ Lev. 22: 5-8.

⁹² Lev. 17: 15-16.

⁹³ Lev. 5: 2, 5-13.

⁹⁴ Lev. 3: 17; 7: 23-27.

Diğer bir anlatıma baktığımızda ise eti canlı kılan şeyin kan olduğu bu nedenle yenilmesinin kesinlikle yasak olup toprağa akıtılması gerektiği belirtilmiştir. Böyle yapıldığı takdirde gelecek nesillerin iyilikle karşılaşacağına vurgu yapılır.⁹⁵ Nitekim Filistinlilerle savaşan İsrail askerlerinin yağmaladıkları davar, sığır ve buzağuları kestikten sonra kanını akıtmadan yemeleri Rab' be karşı işlenmiş günah olarak görülmüştür.⁹⁶

1.3. Yahudilikte Eti Yenilebilen ve Yenilemeyen Hayvanlarla İlgili Hükümler

Yahudi geleneğinde helal kavramı daha çok yiyeceklerle ilgili koyulan kurallar doğrultusunda gündeme gelmiştir. Helal kavramı, Yahudilikte “613 mitzvot (emir)” ile ifade edilmiştir. Buna göre Tevrat'ta yer alan 613 emrin 365'i haramları içeren emirler, 248'i de helalleri içeren emirlerdir. Yahudi literatürü yasak olan şeylerin hikmetini bildirmişse de helal olan şeylerin sebebi üzerinde durmamıştır. Ancak helal kabul edilen şeylerin insan fitratına uygun olması sebebiyle helal olarak kabul edildiği fikri yaygındır.⁹⁷ Eski Ahit'te haram fiilinden türetilen “herem” kavramı yer alsa da bu fiil aslında Yahve'ye adanan her türlü şeyi anlatmak üzere kullanılmış olup mitzvotun kapsadığı anlamı içermemiştir. Rabbinik gelenek genellikle haramların mahiyetini sorgulamama eğilimindedir. R. Simeon b. Yohai'ye göre Tanrı haramların nedenini bildirmemiştir. Bu sebeple emirlerin nedeni araştırılmamalı ve aynen kabul edilmelidir. Çünkü bu emirler insanın faydası içindir. Haramlar, İsrail'i arındırarak kutsallığını güçlendirir.⁹⁸

Yahudilikte, eti yenilebilen ve yenilemeyen hayvanlar başta olmak üzere beslenmeyle ilgili birçok kural mevcuttur. Bu kurallar çoğunlukla sağlıklı beslenmeyle ilgili olsa da Yahudilerin kendi dinleri dışındaki kişilerle arasında sosyal ilişkilerini sınırlayıcı özelliğe de sahiptir. Ayrıca bu kuralların çoğunun, bilimsel temellere dayandığı da düşünülmektedir. Öyle ki yırtıcı ve etobur hayvanlar yerine özellikle otla beslenen, çatal tırnakları bulunan ve geviş getiren hayvanlar temiz kabul edilmiştir. Yine tam pişirmeden yenilen domuz eti parazitlere neden olduğu için yasaklanmıştır. Devenin yasak olmasının sebebi ise değerli olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁹

Yahudilerde beslenmeye dair kurallar, Tevrat'ın Levililer ve Yasanın Tekrarı bölümlerindeki metinler üzerine temellendirilmiştir. Bu metinlere ilk bölümde değinmiştik. Yenilebilir gıdalar “uygun” manasına gelen kaşer -veya koşer- kelimesiyle ifade edilmektedir. Tevrat'ın yanında Talmud'da ve Yahudi hukuk kitaplarında bu kurallara ek olarak bazı

⁹⁵ Yas. 12: 16, 23-25; 15: 23; Lev. 17: 13-14; Yar. 9: 4.

⁹⁶ 1Sa. 14: 32, 34.

⁹⁷ Kürşad Demirci, “Helâl”, c. XVII, s. 174.

⁹⁸ Kürşad Demirci, “Haram”, c. XVI, s. 99.

⁹⁹ Gürkan, *Yahudilik*, s. 257; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 50.

kurallar eklenmiştir. Örneğin, geviş getiren hayvanların üst çenesinde dişleri olmasına rağmen köpek dişleri yoktur. Bu sebeple toynakları parçalandığı için yarık mı veya tek mi olduğu anlaşılmıyorsa üst çenesinde köpek dişleri olup olmadığı bakılarak anlaşılabılır. Fakat bu belirti genç develerde geçerli değildir. Diğer bir kural ise anüs çevresindeki derilerin enine ya da boyuna yırtılabilmesi durumunda o hayvan kaşer kabul edilir. Başka bir husus da kaşer kabul edilmeyen bir hayvanın kaşer nitelikleri taşıyan bir yavru doğurmasıdır. Fakat bu durumda “kaşer olmayandan çıkan kaşer değildir” prensibi sebebiyle yavru da kaşer kabul edilmez. Tevrat’taki bilgilere ek olarak yırtıcı olmayan kuşlar, yarık tırnakları ve toynakları olup aynı zamanda geviş getiren memeliler, yüzgeçli ve pullu deniz hayvanları usulüne uygun hazırlandığı takdirde yenmesine izin verilmiştir. Ayrıca bazı Yahudiler çekirgenin de yenilebileceğini kabul etmektedir. Bu hayvanların verdiği süt ve kanlı olmayan yumurtanın da yenmesi mubah görülmüştür. Yine domuz ve yukarıda sayılan hayvanların dışında kalan tüm hayvan türlerinden kendi kendine ölen ya da hastalanan hayvanların eti, hayvan canlıyken ondan koparılan et, hayvan kanı ve uyluk eti sinirinin yenilmesi yasaklanmıştır. Ette kalan kanın yasak olması sebebiyle kanı akıtıldıktan sonra belli bir süre suda bekleterek, tuzlayarak, yıkayarak ve bazı durumlarda tütsüleyerek kan temizlenmelidir. Ayrıca kesilen etin belli bazı bölgelerindeki yağdan ve bazı iç organlardan, üzerindeki sinir ve damarlardan arındırılması gerekmektedir. Bu kesim ve arındırma işlemi ise lisanslı kasaplar tarafından yapılmaktadır.¹⁰⁰

Yahudi geleneğinde Tanrı’nın koymuş olduğu emir ve yasakları hukim (yasalar) ve mişpatim (kurallar) olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan “hukim”, hikmeti bilinemeyen sadece itaat edilmesi istenen emirler; “mişpatim” ise sebepleri, hikmetleri bilinen emirlerdir. Bu anlamda Talmud’a göre domuz etinin yasak olması hukim grubundandır. Talmud hahamları Midraş’ta, Yahudilerin domuz etinden uzak durma sebeplerini “domuz etini seviyorum ancak Tevrat’ta onun yasakladığını gördükten sonra ne yapabilirim?” ifadesiyle açıklamalarını istemiştir. “Tanrı isteği bu şekilde” diyerek araştırmayı gereksiz gören kişiler koşer inancının, sağlık veya başka herhangi bir nedene bağlanmasını uygun görmemişlerdir. Tevrat’ta geçen “*Tanrınız Rab benim. Kendinizi kutsayın ve kutsal olun. Çünkü ben kutsalım ...*”¹⁰¹ ifadesindeki “kutsayın” kelimesini, “kendinizi sınırlayın” şeklinde yorumlamışlardır. Bu sınırlama, kişinin maddi ihtiyaçlarını giderirken tutkularından uzak durması şeklindedir. Aksi halde, kişinin kendisini yeme, içme vb. maddi zevklere kaptırması ruhen ve bedenen ona zarar verir. Domuzlarda çok sayıda mikrop taşıyan ve insanlara da hızlıca bulaştırabilen hayvanlar olması bu tiksintinin sebebi olabilir. Yahudiler arasında tiksinti duyulan, hahamlar tarafından adının bile zikredilmek istenmediği bu hayvanı yetiştirenler lanetlenmiştir.

¹⁰⁰ Gürkan, *Yahudilik*, s. 257-258; Meral, “Yahudilikte Hayvanlar”, s. 233.

¹⁰¹ Lev. 11: 44.

Talmud'da yer alan bir ifadeye göre yeryüzüne “on birim salgın inmiş, bundan dokuzunu domuzlar almıştır”. Yahudi filozof İbn Meymun da domuzların sürekli pis ortamlarda vakit geçirdiklerini ve pis şeyler yediklerini ifade etmiştir. Pis olmasının yanı sıra Yahudi geleneğinde domuz münafık bir hayvan olarak görülmektedir. Bunun sebebi, kirli olduğu halde dinlendiği sırada toynaklarını uzatarak sanki kaşer bir hayvanmış gibi görünmeye çalışmasıdır.¹⁰² Domuz etinin Yahudiler açısından itici kabul edilmesinin nedenleri arasında şunlar vardır; Talmud, domuz yetiştirenlerin lanetleneceğini söyler. Sebebi belirtilmese de âlimler, bu durumu M.Ö. 2'inci yüzyılda Antiokhus Epifanes'in Yahudileri Kudüs Tapınağı'nda domuz kurban ederek onların etini yemeye zorlamasına bağlamıştır. Diğer bir neden olarak, 70 yılında Kudüs Tapınağı'nı yıkan ve daha sonra Yahudilere kötü muamelelerde bulunan Romalıların domuzu bir simge olarak kabul etmeleridir.¹⁰³

Böcekler tür sayısı ve yapılarındaki çeşitlilik bakımından en zengin hayvan grubudur. Tevrat ve Talmud edebiyatında sıkça konu edilen böcekler dışında, dünyadaki hayvan türlerinin hemen hemen dörtte üçüne tekabül etmektedirler. Bunların büyük bir kısmı bitki örtüsü açısından zararlı olmakla birlikte hastalık taşıyıcılarıdır. Bu türden İncil ve Talmud'da en çok bahsedilen çekirge ve onun ait olduğu düz kanatlılar grubudur. Tarıma zarar verdiklerinden yenilmesine izin veriliyordu. Bu zararlı türlerden böcek, meyve sineği ve karınca türüne giren böceklerden bahsedilmektedir. İnsanlara zarar veren sinek yakarca, bit ve piredir. Talmudik edebiyatta böcek ve sivrisinek de bulunur. Eklem bacaklılar yani çok ayağı olanlar ise şunlardır: çıyanlar ve kırkayaklar, örümcek ve akrep, salyangoz. Mor salyangoz olarak bilinen murex ise mavi ve mor boya vermektedir. Sülükten ise İncil'de sadece bir kez ve Talmud'da birkaç kez bahsedilir.¹⁰⁴ Dört tür çekirgenin yenmesine izin verilmişse de bu çekirgelerin kolay bir şekilde ayırt edilememesi sebebiyle çoğu topluluk tarafından yenmemektedir. Arının yenmesi yasak olmakla birlikte balı "aktarılmış nektar" olarak kabul edilir ve bu nedenle tüketilmesinde sakınca görülmemektedir.¹⁰⁵

Kutsal Kitap'ta temiz kuşlar ayrıca belirtilmeyip sadece yasak olanlar sayılmıştır. Mişna'ya göre temiz olan kuşların bir kursağı, kolay bir şekilde soyulabilen bir taşılığı ve fazladan bir pençesi olmalıdır. Bazı kuşlarla ilgili hükümler de geleneklere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, bazı Yahudi topluluklarında temiz kabul edilen sülün diğerlerinde yasaklanmıştır. Kirli olan hayvandan gelen her şey kirli kabul edildiği için yasak olan kuşların yumurtaları da haramdır. Talmud'da bu tür yumurtaların yuvarlak oldukları ve sarısı

¹⁰² Meral, “Yahudilikte Hayvanlar”, s. 223-224; Ali Osman Kurt, “Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2010), s. 113-114.

¹⁰³ Besalel, “Kaşerut”, c. II, s. 315.

¹⁰⁴ Feliks, “Animals Of The Bible and Talmud”, c. II, s. 172.

¹⁰⁵ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 650.

çoğunlukla dışta, akının ise içte olduğu belirtilmiştir. Döllenmiş olan temiz kuşların yumurtaları da yasaklanmıştır. Bu tarz yumurtalar akının bazı yerlerinde siyah bir nokta olmasından anlaşılır. Yine yumurtada herhangi bir kan lekesi varsa yenilmemesi gerekir. Fakat lekenin çıkarılması durumunda yenebilir.¹⁰⁶

Tevrat'ta olduğu gibi deniz canlılarından yüzgeci ve pulu olanlar temiz kabul edilmiştir. Hatam Sofer bu kuralı şu şekilde açıklamaktadır: “Gerçekten de balığın kaşer olma özelliğinin tanımlanabilmesi için onun sadece bir özelliğe, pullara sahip olması kâfidir. Fakat fazladan bir özelliğinin - yüzgeçlerinin olmasına Tevrat'ta işaret edilerek, yüzgeçlerin balıkların suyun yüzeyine kadar çıkmasına izin verdiği belirtilmektedir. Bu durumda ek özelliğin de belirtilmesi Tevrat'ın hikmetinin daha büyük olduğunu gösterir.”¹⁰⁷

Temiz hayvanların belirli bazı kısımları da yasak kabul edilmiştir. Örneğin; kuş dışında diğer hayvanların siyatik sinirini tüketmek yasaktır. Yine kurban edilen bir hayvanın midesindeki ve bağırsaklarındaki yağ kısımları yasaktır. Eğer üzerinde et yoksa öküz, koyun veya keçilerin karın yağlarını yemek de yasaktır. Doğal bir şekilde ölen veya şehita¹⁰⁸ dışında herhangi bir şekilde öldürülen bir hayvan veya bir terefah yani vahşi bir hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar da kesinlikle yasaktır.¹⁰⁹

Kan tüketimine karşı yasak, helal et işleminin temelidir. Kan, etin tuzlanması ya da açık bir ateşte kızartılmasıyla çıkarılabilir. Mısırlı bir Yahudi olan Aristas'a göre kan tüketiminden uzak durmak aynı zamanda insanı kan dökmekten de uzak tutar. Çünkü insanın içindeki şiddet içgüdüsünü evcilleştirir. Aynı zamanda beslenme kurallarının insanlara belirli ahlaki dersler vermek amacıyla geldiğini belirtir. Bu anlamda yırtıcı kuşların tüketiminin yasak olması, insanın başkalarını avlamamasını göstermeyi amaçlıyordu. Yahudi filozof Philo da bu tarz kötü hayvanların yasak olmasının erkeklerin bu içgüdüleri kendilerinde geliştirmemesi amacıyla olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Tüketilmesi yasak olan yiyecekler miktarı ne olursa olsun yemek yasaktır. Yasaklanan yiyecek ile izin verilen yiyeceğin yanlışlıkla karıştırılması halinde, yemeğe eklenen yasak yiyeceğin miktarı tadı etkileyecek şekilde fazlaysa, ikincisi “kontamine” olarak kabul edilir. Pratikte ise karışımda yasak gıdanın yüzde altmıştan az olması halinde tadının etkilenmemiş

¹⁰⁶ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 650.

¹⁰⁷ Bahar Mammadli, *Yahudilikte Beslenme Kuralları (Kaşerut)*, (Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013, s. 34.

¹⁰⁸ Uygun olan (kaşer) hayvanların Yahudi dini kurallarına göre münasip şekilde kesilmesidir.

¹⁰⁹ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 651.

¹¹⁰ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 651.

sayılmasına karar verilmiştir. Eğer bu orandan fazla ise tamamı haram kabul edilmiştir. Fakat bu karışım bilerek tadı etkilemek amacıyla yapılmışsa haram kabul edilir.¹¹¹

Yahudi geleneğinde bir hayvanın kesilmesi gereken yöntem, yönetmeliklerle ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Bu nedenle kesim iyi eğitim almış ve lisanslı bir şöhet¹¹² tarafından yapılmalıdır. Şohet, hayvanı hem kesmek hem de muayene etmekten sorumludur. Beyin, yemek borusu, akciğer, bağırsak gibi organlardan bazılarında kusur varsa o hayvan haram kabul edilir. Hayvanın kesildikten sonra mümkün olduğunca uzun bir süre kanın dışarı akması için baş aşağı asılmalıdır. Kümes hayvanlarının kesimi ve temizlenmesinde de aynı kurallar geçerlidir fakat bağırsakların dışındaki organları incelemeye gerek yoktur. Balıkların nasıl öldürüleceğiyle ilgili ise herhangi bir özel kural yoktur.¹¹³

Etin pişirilmesiyle ilgili de Rabbâni Yahudiler tarafından bazı kurallar belirlenmiştir. Bunlardan biri balıketi dışında süt ve eti birlikte pişirmenin ve yemenin yasak olmasıdır. Bu yasak sebebiyle dindar Yahudiler mutfakta iki ayrı araç-gereç takımı kullanmaktadır. Hatta bazı cemaatler fırın ve buzdolabını bile ayırmıştır. Sosyal hayatta da kaşer özelliğe sahip lokantalar bu duruma dikkat etmektedir. Yine et veya süttten birini tüketen kişi genellikle altı saat bekledikten sonra diğer ürünü tüketilebilmektedir. Bazı cemaatlerde bu süre bir ila üç saat arasında değişmektedir. Süt içeren bir ürün tüketildiğinde ise ağzın içinin su ile yıkanması ya da buna ek olarak bir parça ekmek yenmesi halinde etli ürün tüketmek mümkündür. Diğer bir kural ise Fısıh Bayramı süresince ev ve iş yerlerinde mayalı ekmek ya da yiyecek bulundurulmaması ve tüketilmemesi, yemeklerde ise bugüne özel yemek takımının kullanılmasıdır. Aşkenaz cemaatlerinde bu yasağa bağlı olarak pirinç, nohut vb. gibi piştiği zaman kabarma özelliği bulunan besinlerin de Fısıh süresince tüketilmemesi esastır. Bu iki yasak Karâiler tarafından benimsenmeyip Rabbânilerden farklı bazı katı kurallara sahiptir. Bunlardan biri et ve şarap tüketilmesinin ve diğeri de bazı Karâi cemaatleri tarafından benimsenen koyun ve sığır eti yemenin yasak olmasıdır.¹¹⁴

Eti kirli sayılan hayvanların yenilmesinin sağlık açısından zararlı olmaları sebebiyle yasaklandığı belirtilse de bunun yanında manevi anlamda da bu hayvanların tüketiminin kişinin ruhunun kirlenerek düşüş yaşatacağına inanılmaktadır. Bu anlamda kirli sayılan hayvanlardan uzak durmak kişinin ruhunun yükselmesini ve kutsala yaklaşmasını sağlamaktadır. Nitekim Rab, “Bunların hiçbirisiyle kendinizi kirletmeyin, iğrenç duruma sokmayın, kirli duruma düşmeyin. Tanrınız Rab benim. Kendinizi kutsayın ve kutsal olun.

¹¹¹ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 651.

¹¹² Yahudi dini kurallara uygun bir biçimde hayvan kesen kişiye denir.

¹¹³ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 651.

¹¹⁴ Gürkan, *Yahudilik*, s. 258-259.

Çünkü ben kutsalım. Küçük kara hayvanlarının hiçbirisiyle kendinizi kirletmeyin. Tanrınız olmak için sizi Mısır'dan çıkaran Rab benim. Kutsal olun, çünkü ben kutsalım” ifadesinde bu durumu açıkça bildirmektedir.¹¹⁵ Yine Yahudi teologlarından Heschel et ve sütün bir arada tüketilmesi yasağıyla ilgili olarak, sütün insan sağlığı için son derece faydalı olduğu göz önüne alındığında böyle bir hayvanın yavrusunu alıp, sütte pişirmenin nankörlük olacağını belirtmiştir.¹¹⁶

Günümüzde bu kurallar Ortodoks Yahudilikte uygulanmakta iken liberal Yahudiler tarafından kısmi olarak uygulansa da birçok noktada terk edilmiştir. Muhafazakârlardan Samuel H. Dresner’a göre Kaşrut’un amacı “kutsallık, kutsal bir adam ve kutsal bir ulus”tur. Yahudiliğin bir özelliği olan bu ortak yeme eylemi onları diğer uluslardan ayırmaktadır. Fakat Muhafazakârlar genel anlamda dini kuralları kabul etmekle birlikte pratik noktasında daha esnek olup ölçüyü bireylere bırakmaktadır. Reformistler ise 16-18 Kasım 1885 tarihlerinde yapılan Pittsburgh Konferansı’nda şu kararı verdiler: “Beslenme ile ilgili tüm bu Musaik haham yasalarının günümüzün entelektüel ve ruhsal durumuna tamamen yabancı düşüncelerin tesiri altında ortaya çıktığını düşünüyoruz.” Dolayısıyla günümüzde bu kurallara uyulması, modern ruhsal yükselişi ilerletmekten ziyade engellemektedir. Ancak bu kararlar Reform Yahudilerinin beslenme kurallarını benimsemelerini engellemedi. 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Reform Yahudiliği, kaşrut ibadetine karşı daha olumlu bir tutum geliştirmişti. Günümüzde ise evde belli ölçüde dikkat etmekle birlikte dışarıda ortama uyum sağlamaktadırlar.¹¹⁷

1.4. Hristiyanlıkta Eti Yenilebilen ve Yenilemeyen Hayvanlarla İlgili Hükümler

Hristiyanlıkta haram veya helal kavramları üzerinde çok fazla durulmamıştır. İncil’de kutsalın zıttı olarak kullanılan “kailos demosios” (kirli) terimi helal kavramının tam olarak karşılığı olamaz. Çünkü bu kavram daha çok dünyevî şeyleri ifade eder. Haramlar konusunda Hz. İsa’nın yaşayışı ile Pavlus’un bunu yorumlaması arasında ciddi değişiklikler söz konusudur. Şariat kurallarına göre yaşayan Hz. İsa, onu değiştirmeye değil tamamlamaya geldiğini, şeriatta en küçük bir değişiklik dahi yapmayacağını belirtmiş ve dinî hayatını Tevrat kurallarına göre yaşamıştır. Fakat temiz ve helal yiyecekler gibi bazı konularda değişiklikler yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte ilk Hristiyanların helal ve haram konusunda Yahudi geleneğini sürdürdükleri bilinmektedir.¹¹⁸

¹¹⁵ Meral, “Yahudilikte Hayvanlar”, s. 230; Lev. 11: 43-45.

¹¹⁶ Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 657.

¹¹⁷ Gürkan, *Yahudilik*, s. 259; Rabinowicz - Geffen, “Dietary Laws”, c. V, s. 658.

¹¹⁸ Demirci, “Helâl”, c. XVII: s. 174; Demirci, “Haram”, c. XVI: s. 99-100.

Eski Ahit'in aksine Yeni Ahit'te hayvanlarla ilgili beslenme kuralları hakkında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Hz. İsa, Musa şeriatını iptale değil tamamlamaya geldiğini söylemiştir. Bu da onun Musa şeriatine ve yasaklarına uyduğunu göstermektedir. Fakat Matta' da İsa'nın halka *"İnsanı kirleten, ağzına giren değildir. Ağzından çıkandır insanı kirleten"* şeklinde konuşmasından bahsedilmektedir. Bu ifadeye göre insanın yediği şeylerin bir süre sonra vücuttan atıldığı fakat ağızdan çıkan şeylerin yürekten kaynaklandığı ve insanı asıl kirleten şeylerin bu olduğu vurgulanmaktadır. Bu metinler Hristiyanlıkta hayvanlarla ilgili sınırlamaları ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Pavlus'un, kasaplar çarşısında satılan her etin yenilebileceğini söylemesi de Hristiyan geleneğinde hayvanlarla ilgili hükmün şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu konuda yalnızca putlar adına kurban edilen hayvanların yenilmesi yasak kabul edilmiştir.¹¹⁹

İslam dini ve Yahudilikte domuz eti haramken Hristiyanlıkta durum farklıdır. Hristiyanlığa göre domuz temiz bir hayvan olup eti yenilebilir. Hristiyanlık, eti yenebilecek ve yenemeyecek hayvanlarla ilgili Tevrat'taki hükümleri genel anlamda kabul ettiği halde, domuz etinin necis olduğu ve yenmemesi gerektiği hükmünü benimsememekte ve bu hayvanın etinin yenilmesinde sakınca görmemektedir.¹²⁰

İncil'e baktığımızda bu konuya açıklık getirecek şu bilgiler yer almaktadır. Yahudiye'den bazı kişiler, diğer ulusların Musa'nın öğretilerine uymaları konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bunun üzerine Pavlus ve Barnaba Kudüs'e giderek bu konuyu elçiler ve ihtiyarlarla görüşmeyi kararlaştırmıştır. Fakat toplantıda Ferisi mezhebinden bazıları diğer uluslardan olanların Musa'nın Yasası'na uymaları ve sünnet olmaları gerektiğini belirtmiştir. Uzun süren tartışmaların ardından Petrus söz alarak Tanrı'nın Kutsal Ruh'u tıpkı kendilerine olduğu gibi onlara da vermiş olmakla yüreklerini arındırdığını, bu sebeple ne kendilerinin ne de atalarının taşıyabildiği bu yükü öğrencilere yükleyerek Tanrı'yı sınamamalarını söylemiştir. Ardından Yakup, diğer uluslardan Tanrı'ya yönelenlere zorluk çıkarmamaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak putlara et sunmaktan, cinsel ahlaksızlıktan, boğulan hayvanların etinden ve kandan uzak durmalarını onlara söylemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ardından Pavlus ve Barnaba'yla birlikte birtakım elçiler seçip Antakya'ya bir mektup göndermeye karar vermişlerdir. Mektupta Kutsal Ruh ve kendilerinin, putlara sunulan ve boğulan hayvanların etinden, kandan ve cinsel ahlaksızlıktan kaçınmaları dışında onlara herhangi bir şey yüklemeyeceklerini belirtmişlerdir.¹²¹

¹¹⁹ Kürşat Demirci, "Hayvan", c. XVII, s. 85.

¹²⁰ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, 2004 Ankara, s. 168.

¹²¹ Elç. 15: 1-29.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARIN SUNU & ADAK OLARAK YER ALIŞI

Değerli bir şeyden feragat etmek anlamına gelen kurban kavramı İlahi Olan'a yakınlaşma, teşekkür etme, bir şey dileme, tövbe etme gibi amaçlarla sunulmaktadır. İnsandaki kutsalı harekete geçiren bu ayinle ilgili bireysel durumlar, dini düzenlemeler, kültürel ve sosyal çevre kaynaklı uygulamalar olarak değişik şekillerde tezahür edebilmektedir. Genellikle hayvanların ve insanların katledilmesi şeklinde anlaşılrsa da bazı tarım toplumlarında, ekin, süt hatta giyim eşyası, silah, mücevherat gibi kansız sunular sunulurdu.¹²² İnanç sistemlerindeki kurban ile ilgili ritüeller incelendiğinde, bunların dinin yapısal özellikleriyle uyum içerisinde olduğu görülür. Bu anlamda evrensel bir yapıya sahip olan kurban ibadetine bilinen tüm inanç sistemlerinde bir şekilde rastlanmaktadır.¹²³ Eski Ahit'te “kurban” kelimesinin karşılığında az da olsa “yaklaştıran şey” anlamına gelen “gorban” ifadesi kullanılmıştır. Bu kavram dışında başka genel bir kavrama rastlanılmamaktadır. Daha çok kurbanın özel türlerini tanımlayan ifadeler yer verilmiştir. Bunlardan Olah “yükselen şey” anlamına gelir. Yakmalık olarak sunulan bu kurban türünde hayvanın tamamı sunak üzerinde takdim edilir. Zebah ise “boğazlanan şey” anlamına gelmektedir. Bu kurbanında sadece bir bölümü teşekkür sunusu olarak Tanrı'ya sunulur ve kalan bölümü kurban katılanlar tarafından yenilir. Asham olarak ifade edilen suç sunusu ve Hattah yani günah sunusu vardır. Bunlar diğerleri gibi Tanrı'ya yönelik olmayıp rahiplere ödenen para cezalarıdır.¹²⁴ Bu anlamda Kutsal Kitap'ta yakmalık, hediye ve günah-suç sunuları şeklinde üç genel kurban türü yer almaktadır. Kurbanların yer aldığı bölümler incelendiğinde İncillerde nadiren bahsedildiği görülmektedir. Tevrat'ta ise başta boğa, koç, kuzu, davar, sığır ve teke olmak üzere birçok hayvan türünün kurban ritüeli kapsamında Tanrı'ya sunulduğundan bahsedilmektedir. Sunuların çeşidine göre bu hayvanların türleri ve sayıları değişmektedir. Sunulan hayvanların türlerine göre yer aldığı kitaplara, Pasuk veya pasaj numaralarına Tablo 3'de ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

¹²² Rosemary Goring, ed., *Dictionary of Beliefs and Religions* (England: Ware, Hertfordshire, 1995), 451.

¹²³ Şinasi Gündüz, “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, Nar İletişim, İstanbul 2008, s. 65-66

¹²⁴ Lasebikan, G. L., “Eski Ahid'de kurban”, çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7, s. 577.

Tablo 3: Kutsal Kitap'ta Sunu-Adak Hayvanlarının Yer Aldığı Metinler

Türü	Adak/Sunu	Yer aldığı kitap
At	Adak	2. Krallar 23: 11
Boğa	Sunu	Mısırdan Çıkış 24: 5; 29: 1,3 10, 11, 36/ Levililer 1: 5; 4: 3, 4, 5, 7, 8, 11, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21; 8: 2, 14, 15, 17; 16: 3, 6, 11, 14, 15, 18, 27; 23: 18/ Çölde Sayım 7: 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 57, 63, 69, 75, 81, 87; 8: 8, 12; 15: 8, 9, 24; 23: 1, 2, 4, 14, 29, 30; 28: 11, 12, 14, 19, 20, 27, 28; 29: 2, 3, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37/ Hâkimler 6: 25, 26, 28/ 1. Samuel 1: 24, 25/ 2. Samuel 6: 13/ 1. Krallar 18: 23, 25, 26, 33/ 1. Tarihler 15: 26; 29: 21/ 2. Tarihler 13: 9; 29: 21, 22; 30: 24/ Ezra 6: 9, 17; 7: 17; 8: 35/ Eyüp 42: 8/ Mezmurlar 51: 19; 69: 31/ Yeşaya 1: 11/ Hezekiel 43: 19, 20, 21, 22, 23, 25; 45: 18, 22, 23, 24; 46: 6, 7, 11/ Elçilerin İşleri 14: 13/ İbranilere Mektup 9: 13; 10: 14
Buzağı	Sunu	Levililer 9: 2, 3, 8, 9; 22: 27/ 1. Krallar 1: 9, 19, 25/
Dana	Sunu	2. Samuel 6: 13
Davar	Sunu	Mısırdan Çıkış 22: 30; 34: 3, 19/ Levililer 1: 2, 10; 3: 6; 22: 21, 23, 28; 27: 26, 32/ Çölde Sayım 15: 3, 11; 22: 40; 31: 28, 30, 32 36, 37/ Yasanın Tekrarı 12: 6, 17, 21; 14: 23; 15: 14, 19; 16: 2/ 1. Samuel 15: 15, 21/ 1. Krallar 1: 9, 19, 25; 8: 5, 63/ 2. Tarihler 5: 6; 7: 5; 15: 11; 29: 33; 30: 24; 3: 6/ Nehemya 10: 36/ Yeşaya 43: 23; 66: 3/ Yeremya 3: 24/ Hoşea 5: 6
Düve	Sunu	Yaratılış 15: 9/ Yasanın Tekrarı 21: 3, 4, 6/ 1. Samuel 16: 2/ İbranilere Mektup 9: 13
Fare	Sunu	1. Samuel 6: 4, 5, 11, 18
Güvercin	Sunu	Yaratılış 15: 9/ Levililer 5: 7, 11; 12: 6, 8; 14: 22, 30; 15: 14, 29/ Çölde Sayım 6: 10/ Luka 2: 24
İnek	Sunu	Levililer 22: 28/ Çölde Sayım 19: 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10/ 1. Samuel 6: 14
Keçi	Sunu	Yaratılış 15: 9/ Mısırdan Çıkış 12:5; 25: 4; 26: 7; 35: 5, 23, 26; 36: 14/ Levililer 1: 10; 3: 12; 4: 28, 31; 5: 6; 7: 23; 17: 3; 22: 19/ Çölde Sayım 15: 11, 27; 18: 17; 31: 20
Koç	Sunu	Yaratılış 15: 9; 22: 13/ Mısırdan Çıkış 25: 5; 26: 14; 29: 1, 3, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 26, 27, 31; 35: 5, 23; 36: 19; 39: 33/ Levililer 5: 15, 16, 18; 6: 6; 8: 2, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 29; 9: 2, 4, 18, 19; 16: 3, 5; 19: 21, 22; 23: 18/ Çölde Sayım 5: 8; 6: 14, 17, 19; 7: 15, 17, 21, 23, 27, 29, 33, 35, 39, 41, 45, 47, 51, 53, 57, 59, 63, 65, 69, 71, 75, 77, 81, 83, 87, 88; 15: 6, 11; 23: 1, 2, 4, 14, 29, 30; 28: 11, 12, 14, 19, 20, 27, 28; 29: 2, 3, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37/ 1. Samuel 15: 22/ 1. Tarihler 15: 26; 29: 21/ 2. Tarihler 13: 9; 29: 21, 22, 32/ Ezra 6: 9, 17; 7: 17; 8: 35; 10: 19/ Eyüp 42: 8/ Mezmurlar 66: 15/ Yeşaya 1: 11; 34: 6; 60: 7/ Yeremya 51: 40/ Hezekiel 43: 23, 25; 45: 23, 24; 46: 4, 5, 6, 7, 11/ Mika 6: 7
Koyun	Sunu	Mısırdan Çıkış 12: 5/ Levililer 1: 10; 7: 23; 22: 19/ Çölde Sayım 18: 17/ Yasanın Tekrarı 15: 19; 17: 1; 18: 3, 4/ 1. Samuel 14: 34/ Hezekiel 45: 15
Kumru	Sunu	Yaratılış 15: 9/ Levililer 1: 14; 5: 7, 11; 12: 6, 8; 14: 22, 30; 15: 14, 29/ Çölde Sayım 6: 10/ Luka 2: 24
Kuş	Sunu	Yaratılış 15: 10, 11/ Levililer 1: 14, 15, 16, 17; 5: 8, 10; 14: 4, 5, 6, 7
Kuzu	Sunu	Yaratılış 22: 6, 8/ Mısırdan Çıkış 12: 3, 4; 13: 13; 29: 38, 39, 40, 41; 34: 20/ Levililer 3: 7; 4: 32, 35; 5: 6, 7; 9: 3; 12: 6, 8; 14: 10, 12, 13, 21, 24, 25; 17: 3; 22: 27; 23: 12, 13, 18, 19, 20/ Çölde Sayım 6: 12, 14; 7: 15, 17, 21, 23, 27, 29, 33, 35, 39, 41, 45, 47, 51, 53, 57, 59, 63, 65, 69, 71, 75, 77, 81, 83, 87, 88; 15: 5, 11; 28: 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 19, 20, 27, 28; 29: 2, 3, 8, 10, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37/ 1. Samuel 7: 9/ 1. Tarihler 29: 21/ 2. Tarihler 29: 21, 22, 32; 35: 7, 8, 9/ Ezra 6: 9, 17; 7: 17; 8: 35/ Yeşaya 1: 11/ Hezekiel 46: 4, 5, 6, 7, 11, 13, 15
Oğlak	Sunu	Yaratılış 27: 9, 13, 14, 16/ Mısırdan Çıkış 23: 19; 34: 26/ Levililer 22: 27/ Hâkimler 13: 15, 19/ 2. Tarihler 35: 7, 8 9

Öküz	Sunu	Mısırdan Çıkış 22: 30/ Çölde Sayım 7: 2, 6, 7, 8/ Yasanın Tekrarı 15: 19/ 2. Samuel 24: 22, 24/ 1. Tarihler 21: 23/ Eyüp 6: 5/ Mezmurlar 69: 31
Sığır	Sunu	Mısırdan Çıkış 20: 24; 34: 19/ Levililer 1: 2, 3; 3: 1; 4: 10; 9: 4, 18, 19; 17: 3; 22: 19, 21, 23; 27: 26, 32/ Çölde Sayım 7: 17, 23, 29, 35, 41, 47, 53, 59, 65, 71, 77, 83; 15: 3, 11; 18: 17; 22: 40; 31: 28/ Yasanın Tekrarı 12: 6, 17; 14: 23, 26; 15: 19; 16: 2; 17: 1; 18: 3/ 1. Samuel 15: 15, 21/ 1. Krallar 1: 9, 19, 25; 4: 23; 8: 5, 63/ 2. Tarihler 5: 6; 7: 5; 15: 11; 29: 32, 33; 31: 6; 35: 7, 8, 9, 12/ Nehemya 10: 36/ Mezmurlar 66: 15/ Hoşea 12: 11
Sıpa	Sunu	Mısırdan Çıkış 13: 13; 34: 20
Teke	Sunu	Levililer 4: 23, 24, 26; 9: 3, 15; 10: 16, 18; 16: 5, 7, 9, 10, 15, 18, 20, 21, 22, 26, 27; 17: 7; 23: 19/ Çölde Sayım 7: 16, 17, 22, 23, 28, 29, 34, 35, 40, 41, 46, 47, 52, 53, 58, 59, 64, 65, 70, 71, 76, 77, 82, 83, 87, 88; 15: 24; 28: 15, 22, 30; 29: 5, 11, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 38/ 2. Tarihler 29: 21, 23, 24/ Ezra 6: 17; 8: 35/ Mezmurlar 66: 15/ Yeşaya 1: 11; 34: 6/ Hezekiel 43: 22, 25; 45: 23/ İbranilere Mektup 9: 12, 13, 19; 10: 4

2.1. Kutsal Kitap'ta Sunu ve Adak Çeşitleri

Kutsal Kitap'ta sunu çeşitlerinin yapılış amaçlarına göre isimlendirildiği görülmektedir. Eski Ahit'te temelde yakmalık, esenlik ve günah-suç sunuları üzerinde durulsa da rahip olarak atananların da Rab'be kurban sunduğu görülmektedir. Yine diğer bir kurban türü olarak hayvanlardan ilk doğanların Rab'be adandığından bahsedilmektedir. Bu sunuyla ilgili Eski Ahit'te, anasından ilk doğan her hayvanın Rab'be ait olduğu ve ona sunulması gerektiğine dair ifadeler yer almaktadır. Kutsal Kitap'ta üzerinde durulan bir başka kurban meselesi ise insan kurbanıdır. Bunun hakkında Tanrı'nın İbrahim'i denemek amacıyla ondan oğlu İshak'ı kendisine kurban istemesi meselesi başta olmak üzere Rab'be adanan kişilere ve bunların karşılığında verilmesi gerekenlere değinilmektedir.

2.1.1. Yakmalık Sunu

Yakmalık sunu için Tevrat'ta bir takım kurallar yer almaktadır. Rab bunun için toprak bir sunak yapılmasını istemiştir. Sunulacak hayvanların ise davar veya sığır olması gerektiği söylene de istenildiğinde kuş türünden kumru ya da güvercin sunulabileceği de belirtilmiştir. Sunu, sığır veya davar (koyun, keçi) olaksa kusursuz bir erkek seçilmesi gerekli görülmüştür. Seçilen eğer sığır ise el hayvanının başına konularak Buluşma Çadırı'nın girişinde, davar ise sunağın hemen kuzey tarafında kesilmelidir. İkisinde de kâhinler kanı sunağın etrafına dökmelidir. Yıkanan işkembe, bağırsak gibi sakatatlar ve ayaklar kâhin tarafından yakarak sunulacaktır. Burada Rab'bi memnun eden şey onun kokusudur. Eğer sunu için kuş tercih edildiyse, başı koparılan kuş kâhin tarafından sunağa yerleştirilerek kanı yan tarafa dökülecektir. Pisliğiyle çıkarılan kursak ise küllüğe atılacaktır. Tamamen ayırmamakla

birlikte kanatlarından ikiye bölünen kuş odunlarda yakılacaktır.¹²⁵ Eğer kişi dilek adağı veya gönülden bir sunu için yakılacak sunu hazırlayacaksa kusuru olmayan erkek bir sığır, koyun ya da keçi olmalıdır. “*Kör, sakat, yaralı, yarası irinli, kabuklu ya da uyuz bir hayvan*” kesinlikle kabul edilmeyecektir.¹²⁶ Yine sunulacak hayvan inek, kuzu, oğlak, davar ne olursa olsun ancak sekizinci günde yakmalık sunu olarak kabul edileceğinden bahsedilmektedir. Hayvan yedi gün boyunca annesi ile kalmalı, annesiyle aynı gün kesilmemelidir.¹²⁷

Yakmalık sunu için kâhinlere koyulan bazı kurallar da yer almaktadır. Buna göre kâhin sunakta ateşin sönmesine müsaade etmeden devamlı olarak yakacak ve sunu geceden sabaha ateşin üstünde duracaktır. Daha sonra arda kalan külü ketenden kıyafet ve don giyerek toplayacak, kıyafetlerini değiştirdikten sonra ordugâh dışında bulduğu temiz bir alana götürecektir. Sununun bölümlerini her sabah odunların üzerine yerleştirecek ve onun da üzerine esenlik kurbanının yağını koyarak yakacaktır.¹²⁸

Tevrat’ta İsrailoğullarından belirli zamanlarda, belirli tür ve sayıda yakmalık sunu kurban etmeleri istenmektedir. Bayram zamanlarında, özel günlerde veya günlük adanan yakmalık sunular şunlardır:

- Haftalar Bayramı için yakmalık sunu olarak iki boğa, bir koç ve kusuru olmayan bir yaşında yedi tane erkek kuzu istenmektedir.¹²⁹ Asıl adı “Şavuot” olan bu bayram Pesah Bayramı’ndan 7 hafta sonra yani Haziran-Temmuz aylarında kutlanır. Tanrı’nın Tevrat’ı Yahudilere veriş ansına kutlanmaktadır.¹³⁰
- Roş-Haşana’da istenen hayvanlar bir koç, bir boğa ve bir yaşında yedi tane erkek kuzudur.¹³¹ Tevrat’ta bahsedilen boru çalınan gün Roş-Haşana yani Yahudi takviminde yılbaşını ifade etmektedir. Yahudi inancına göre bu zamanda evrenin ve insanın kaderi yeniden belirlenmektedir. Bu bayramın en belirgin özelliği boynuzdan yapılmış olan şofar’ın üflenmesidir.¹³² Diğer bölümlerde yeni ayın ilk günü olarak ifade edilen bu bayram için bir bölümde; iki boğa, bir koç ve kusuru olmayan bir yaşında yedi tane erkek kuzu¹³³ istenirken başka bir bölümde koç aynı olmakla birlikte boğa bir tane, kuzular ise altı tane¹³⁴ olarak değişmiştir.

¹²⁵ Lev. 1: 1-17; Çık. 20: 24.

¹²⁶ Lev. 22: 19, 22; Yas. 17: 1.

¹²⁷ Lev. 22: 27-28; Çık. 22: 30.

¹²⁸ Lev. 6: 8-13.

¹²⁹ Say. 28: 26-27.

¹³⁰ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 241.

¹³¹ Say. 29: 1-2.

¹³² Adam, “Yahudilik”, s. 240.

¹³³ Say. 28: 11.

¹³⁴ Hez. 46: 6.

- Çardak Bayramı'nda ilk gün; boğa on üç, koç iki, kuzu on dört tane olarak istenmektedir. Yahudilerin Mısır'dan çıktıktan sonra kırk yıl süreyle çölde dolaşmaları anısına kutlanan bu bayramın diğer adı Sukkot'tur. Yedi gün süren bu bayramda her gün koç ve kuzuların sayısı aynı fakat boğalar birer eksik olacak şekilde sunulmaktadır.¹³⁵ Başka bir anlatımda Hasat bayramı (Sukkot/Çardak) zamanında kuzu, boğa ve koç istendiği belirtilmektedir. Bu hayvanların bir yaşında ve kusuru olmayacak şekilde seçilmesi gerekmektedir. Sunulacak hayvanların sayısı şu şekildedir: kuzular yedi, koçlar iki, boğa ise bir tane olmalıdır.¹³⁶
- Sabah ve akşam olmak üzere her gün sunulması istenen bir yaşında iki erkek kuzu da yer almaktadır. Bu kuzulardan bir tanesinin yakmalık sunu olarak yaklaşık 0,9 lt zeytinyağıyla yoğrulmuş 1,3 kg. unla birlikte akşamüstü sunulması istenmektedir.¹³⁷
- Mısır'dan çıkışın anısına kutlanan Fısıh Bayramı için de bir yerde; iki boğa, bir koç ve kusuru olmayan bir yaşında yedi tane erkek kuzu¹³⁸ kurban edilmesi gerektiği belirtilirken diğer yerde yedi gün boyunca kusuru olmayan yedişer boğa ve koç¹³⁹ sunulması istenmektedir. Bu bayram süresince mayalı herhangi bir yiyecek tüketilmemektedir.¹⁴⁰
- Şabat, Tanrı'nın yaratma işine bu günde başlayıp yine aynı günde son verdiğine inanılır. Ayrıca İsrailoğulları'na Şabat günü herhangi bir iş yapmamalarını emrettiği gün olarak kabul edilir. Bu anlamda cuma gün batımından başlayıp cumartesi gün batımına kadar devam eden haftalık dinlenme günüdür.¹⁴¹ Şabat günü için bir kitapta yakmalık sunu olarak bir koç ile kusuru bulunmayan altı adet kuzu¹⁴² sunulması gerektiğinden bahsedilirken diğer kitap kusuru bulunmayan ve bir yaşında olacak şekilde iki erkek kuzu¹⁴³ olduğundan söz etmektedir.

Bayramlar ve özel günler dışında peygamberlerin, kralların kurban etmiş olduğu yakmalık sunularla ilgili anlatımlar da söz konusudur. Bunlar şu şekildedir:

- Musa'nın yeni bir sunağı mesh etmesi sebebiyle İsrail'in önde gelenleri ona birtakım armağanlar getirmiştir. Bu armağanlar arasında yakmalık sunu amacıyla getirilen “bir boğa, bir koç ve bir yaşında erkek bir kuzu” bulunmaktadır. On iki gün boyunca

¹³⁵ Adam, “Yahudilik”, s. 241; Say. 29: 12-40; Lev. 23: 33-43; Yas. 16: 13-17.

¹³⁶ Lev. 23: 18.

¹³⁷ Çık. 29: 38-41; Say. 28: 1-8.

¹³⁸ Say. 28: 19.

¹³⁹ Hez. 45: 23.

¹⁴⁰ Adam, “Yahudilik”, 241.

¹⁴¹ Salime Leyla Gürkan, “Sebt”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 256.

¹⁴² Hez. 46: 4.

¹⁴³ Say. 28: 9.

devam eden bu sürecin sonunda sunak mesh edildiğinde bu hayvanlardan toplam on ikişer tane sunulmuştur.¹⁴⁴

- İlyas peygamberin Baal'ın tanrı olmadığını kanıtlamak amacıyla yakmalık sunu hazırlatması da son derece ilgi çekicidir. Nitekim Baal'ı tanrı kabul edenlerin dört yüz elli peygamberine karşılık Rab'bin peygamberi bir tek İlyas bulunmaktaydı. İlyas halktan iki boğa isteyip birini kendisinin parçalayarak odunların üzerine bırakacağını diğerini de Baal'ın peygamberlerinin yapmasını istedi. Her iki taraf da kendi tanrısından bu odunları ateşe vermesini isteyecek, hangisi karşılık alırsa gerçek tanrının o olduğu anlaşılacaktı. Uzun bir süre yalvaran Baal'ın peygamberleri hiçbir karşılık alamadılar fakat İlyas odunların bulunduğu hendeği suyla doldurmasına rağmen duası hemen karşılık buldu ve Rab'bin ateşi düşerek yakmalık sunuyu ve her şeyi kuruttu. Bunun üzerine halk Rab'be iman etti.¹⁴⁵ Filistin' de kendisine en çok sunak yapılan tanrılardan biri resimli anlatılarda boğa şeklinde olduğu belirtilen Baal ve inek şeklindeki Aşera'dır. Baal'ın 450 ve Aşera'nın 400 peygamberi olduğundan bahsedilmektedir. Hatta Aşera ve Baal putlarının Kudüs'te bulunan Yehova tapınağına sokulduğu¹⁴⁶ şu ifadeden anlaşılmaktadır: *“Kral Yoşiya Baal, Aşera ve gök cisimleri için yapılmış olan bütün eşyaları Rab'bin Tapınağı'ndan çıkarmak üzere Başkâhin Hilkiya'ya, kâhin yardımcılara ve kapı nöbetçilerine buyruk verdi.”*¹⁴⁷
- Kral Darius, Tanrı Tapınağı'nın yeniden kurulmasını ve Yeruşalim'deki tüm kâhinlere yakmalık sunular için ihtiyaç duydukları boğa, koç, kuzu, zeytinyağı vb. her ne varsa verilmesini buyurmuştur. İsrail halkı ise tapınağa adamak amacıyla yüz adet boğa, dört yüz adet kuzu ve iki yüz adet koç kesmişlerdir.
- Kral Artahşasta zamanında ise Ezra, İsrail'in önderleri ile Yeruşalim'e geri dönmüştür. Sürgünden dönenler doksan altı adet koç, on iki adet boğa ve yetmiş yedi adet kuzuyu yakmalık sunu olarak kesmişlerdir.¹⁴⁸ Rab, Temanlı Elifaz ve iki dostundan kendi hakkında doğru konuşmamaları sebebiyle yakmalık sunu olarak yedişer koç ve boğa getirmelerini istemiştir.¹⁴⁹
- Harun'un oğullarının kâhin olarak atanmaları sırasında Rab onlardan bir adet koçu yakmalık sunu olarak getirmelerini istemiştir. Sonraki bölümde ise Musa, Harun'dan

¹⁴⁴ Say. 7: 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 57, 63, 69, 75, 81, 87.

¹⁴⁵ 1Kr. 18: 23-39.

¹⁴⁶ Jules Soury, *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör - İbrahim Açmaz, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 64, 70.

¹⁴⁷ 2.Kr. 23: 4.

¹⁴⁸ Ezr. 6: 9, 17; 8: 35.

¹⁴⁹ Eyü. 42: 8.

yakmalık sunu olarak kusuru bulunmayan bir koç, halktan ise bir yaşında kusuru olmayan bir buzağı ile kuzu istemiştir.¹⁵⁰

- Hizkiya'nın krallığı sırasında da Tapınağı'nın onarılmasından sonra halk yakmalık sunu olarak iki yüz adet kuzu, yetmiş adet sığır ve yüz adet koç getirmiştir.¹⁵¹
- Hâkimler bölümüne baktığımızda fıstık ağacının altında oturan meleğe Gidyon'un bir oğlak ve 13,2 kg. undan yaptığı mayasız pideyi sunmasından bahsedilmektedir. Aynı günün gecesinde ise Rab ondan babasının Baal isimli sunağını yıkarak onun yedi yaşındaki boğasını getirmesini ve Aşera putunu keserek elde edeceği odunlarla yakmalık sunu olarak sunmasını istemiştir.¹⁵²
- Balam'ın, Moav Kralı Balak'tan yakmalık sunu amacıyla yedi sunak kurmasını ve her biri için birer koç ve boğa hazırlamasını istediğinden bahsedilmektedir.¹⁵³
- Süleyman'ın kral olarak kutsanması sırasında da yakmalık sunu olarak bin boğa, koç ve kuzunun yanında birçok kurban kesilmiştir.¹⁵⁴
- Harun'un oğullarının Tanrı'nın huzuruna yaklaşımları sebebiyle ölmelerinden sonra Harun'un da bu Kutsal Yere sürekli girip çıkmaması konusunda Rab Musa'yı uyarmıştır. Bu yere ancak belli sunuların yanında yakmalık sunu olarak da bir koç getirerek girebileceğini belirtmiştir.¹⁵⁵
- Filistinliler' in isteği üzerine Samuel bir adet süt kuzusunu yakmalık sunu olarak Rab'be sunmuştur.¹⁵⁶
- Davut kendisine yakmalık sunu için öküz vermek isteyen bir kişinin öküzünü ancak ücret karşılığında kabul edeceğini yoksa Rab'be sunamayacağını belirtmiştir.¹⁵⁷

Yakmalık kurbanların sunulduğu diğer bir uygulama ise temizlenme amacıyla yapılmaktaydı. Kadınların ve erkeklerin hükmen kirli sayıldıkları bir takım durumlarda ve hastalıklarda yakmalık sunuyla temizlenmeleri istenmektedir. Bu hastalık ve durumlardan şu şekilde bahsedilmektedir:

- Doğum yapan kadın kirli sayılmıştır. Kadının doğumdan sonra temiz sayılması için gereken süreyi doldurunca, günah sunusunun yanında bir yaşında bir adet kuzuyu, Buluşma Çadırı'nın girişinde yakmalık sunu olarak kâhine getirmesi gerekmektedir. Kuzu almaya gücü yetmiyorsa, ikişer adet kumru veya güvercin yavrusunu biri

¹⁵⁰ Lev. 8: 18-21; 9: 2-3; Çık. 29: 15-18.

¹⁵¹ 2.Ta. 29: 31.

¹⁵² Hak. 6: 25-26, 28.

¹⁵³ Say. 23: 1-2, 4, 14, 29-30.

¹⁵⁴ 1.Ta. 29: 21.

¹⁵⁵ Lev. 16: 3-5.

¹⁵⁶ 1Sa. 7: 9.

¹⁵⁷ 2Sa. 22-24; 1.Ta. 21: 23.

yakmalık, diğeri günah sunusu olacak şekilde getirebilir. Kâhinin Rab'be bunu sunmasıyla erkek veya kız doğurması fark etmez kadın kanamasından temizlenmiş olacaktır.¹⁵⁸

- Kadınların temizlenmesi ile ilgili diğeri bir uygulama da adet kanaması dışında kanaması devam eden kadın içindir. Bu kadın kirli sayılması sebebiyle kanaması bitmesi halinde yedi gün bekledikten sonra temiz kabul edileceği belirtilir. Sekizinci gün ise günah ve yakmalık sunusu olarak iki güvercin ya da kumruyu buluşma çadırına getirecektir.¹⁵⁹
- Erkeklerde ise akıntı sebebiyle kirlenen bir adamın akıntısı kesildiği zaman yine temizlenmek için yedi gün beklemeli ve sekizinci gün iki güvercin ya da kumruyu buluşma çadırına getirmelidir. Kâhin bunlardan birini günah diğeri yakmalık sunu olarak sunacaktır.¹⁶⁰
- Kutsal Kitap'ta deri hastalığından kurtulan kişiden de yakılan sunu istenmektedir. Her kim böyle bir hastalıktan kurtulursa canlı olan iki adet temiz kuşu kâhine getirecektir. Bunlardan biri akarsu üzerinde kesilip kanı temizlenerek kişiye yedi defa serpilmelidir. Diğeri kuş ise kıra salınmalıdır. Ardından sunulan tahıl sunusundan sonra kâhin, kişinin gücünün yettiği ölçüde almış olduğu kumru veya güvercinlerden birini tahıl sunusu eşliğinde yakmalık sunu olacak şekilde sunacaktır.¹⁶¹
- Rab'be kendini adamak isteyen kişinin belirli kurallara uyması istenmiştir. Bunlardan biri de ölümlere yaklaşmamasıdır. Eğer biri yanında ölür de bu şekilde kirlenirse, bu kişi yedi gün bekledikten sonra saçını tıraş etmelidir. Diğeri gün Buluşma Çadırı'nın girişinde ikişer kumru veya güvercini biri günah diğeri yakmalık sunu olarak kâhine sunulmalıdır. Kendini adaması tamamlandığında ise Buluşma Çadırı'nın girişinde bir adet kusuru bulunmayan bir yaşında erkek kuzuyu diğeri sunularla birlikte yakmalık sunu olarak sunacaktır.¹⁶²

Kurbanların pişman olmuş ve tevazu sahibi bir kalple sunulması durumunda Tanrı tarafından kabul edileceği vurgulanmaktadır. Nitekim boğadan, öküzden ziyade Rab'bin adını ezgilerle yüceltmek, ona şükranlar sunmak ve onun sözünü dinlemek Rab'bin daha çok hoşuna gitmektedir.¹⁶³ Tanrı yakmalık koçlardan, boğa, teke ve kuzuların kanlarından sıkıldığını hatta iğrendiğini bunlar yerine öncelikle kötülüklerden uzak durmaları gerektiğini,

¹⁵⁸ Lev. 12: 6-8.

¹⁵⁹ Lev. 15: 25-30.

¹⁶⁰ Lev. 15: 13-15.

¹⁶¹ Lev. 14: 1-31.

¹⁶² Say. 6: 9-14.

¹⁶³ Mez. 51: 19; 69: 31; 1Sa. 15: 22.

adaletli olmalarını, öksüze haksızlık etmemelerini, dul kadının hakkını savunmalarını, zulmedenin karşısında durmalarını istemiştir.¹⁶⁴

2.1.2. Esenlik Sunusu

Kutsal Kitap'ta esenlik kurbanı olarak sunulabilecek hayvanlardan sığır, davar, kuzu, keçi ve boğa olarak bahsedilmektedir. Bu hayvanlar ister dilek adağı amacıyla ister gönülden bir sunu olsun kusuru bulunmayan hayvanlardan seçilmesi gerekmektedir. Erkek veya dişi olması fark etmeyip her ikisi de kabul edilmektedir. *“Kör, sakat, yaralı, yarası irinli, kabuklu ya da uyuz bir hayvanı Rab'be sunmayacaksınız”* şeklinde belirtilen ifadeler ek olarak organlarından biri çok gelişmiş veya yeterince gelişmemiş de olsa sığır veya davar dilek adağı olarak kabul edilmiştir. Ritüelin gerçekleşme şartları şu şekildedir: Sığır buluşma çadırının girişinde, kuzu ve keçi ise önünde duracak şekilde, eller kurbanın başına koyarak kesilir ve kanı sunağın her yerine dökülür. Bir parçası yakmalık sunu için ayrılırken bağırsak, böbrekler ve bunların yağları ile birlikte karaciğerden böbreklere kadar ulaşan perde ayrılacaktır. Kuzunun kurban edilmesi halinde ek olarak kuyruk yağının tamamen kesilmesi gerekmektedir. Çünkü hayvan yağı Rab'be ait olup insana yasaklanmıştır.¹⁶⁵ İsrail halkından kurbanlarını Buluşma Çadırı'nın girişine getirerek esenlik sunusu olarak kurban etmeleri istenmektedir. Aksi takdirde kan akıtmış gibi sayılarak halkın arasından atılacakları vurgulanmaktadır.¹⁶⁶

Esenlik sunusu ile ilgili diğer bir takım kurallar şunlardır: Şükür için kesilen kurban eti aynı gün yenmeli ve ertesi güne bırakılmamalıdır. İçten bir sunu ya da adak amacıyla ise yine aynı gün yenmeli eğer artarsa diğer gün de yenilebilir. Fakat üçüncü güne kalır da yenirse et kirli kabul edildiği için adak geçerli olmayacaktır. Kirli sayıldığı halde sununun etini yiyen kişi ve kirli sayılan herhangi bir şeye dokunduktan sonra esenlik sunusundan yiyen kişi “Tanrı Halkı”nın arasından kovulacaktır. Esenlik kurbanının döşü Harun ve erkek çocuklarına, sağ budu kâhine yani Harun'un oğullarından sunuyu kim sunacaksa ona verilecektir.¹⁶⁷ Göreve yeni başlayan kâhinlerden esenlik sunusu olarak bir sığır ve koç istendiği görülmektedir.¹⁶⁸

Tevrat'ta esenlik kurbanı sunan kişiler ve neden sundukları ile ilgili kısaca şu anlatımlar yer almaktadır:

¹⁶⁴ Yşa. 1: 11-17.

¹⁶⁵ Lev. 3: 1-17; 22: 21-23.

¹⁶⁶ Lev. 17: 3-5.

¹⁶⁷ Lev. 7: 11-21, 30-33.

¹⁶⁸ Lev. 9: 4.

- Tanrı ile yapılan anlaşmanın sonunda esenlik kurbanı olarak boğa sunulduğu görülmektedir. Musa, boğanın kanının yarısını sunağa, diğer yarısını da halkın üzerine serperek bu durumu yapılan anlaşmanın kanı olarak nitelemiştir.¹⁶⁹
- Musa'nın yeni yaptığı sunağı mesh etmesi sebebiyle İsrail önderlerinin on iki gün boyunca getirdiği esenlik sunularının “iki sığır, beş koç, beş teke ve bir yaşında beş kuzu” olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷⁰
- Levililer'in Rab'be hizmetleri sebebiyle Fısıh Bayramı'nı yedi gün süreyle uzatan Kral Hizkiya ve ileri gelenler, halka esenlik kurbanı sunmaları için bin boğa, sırayla yedi ve on bin davar vermişlerdir.¹⁷¹
- Kral Süleyman, tapınağın adanması için esenlik sunusu olarak yirmi iki bin sığır, yüz yirmi bin davar kurban etmiştir.¹⁷²

2.1.3. Günah Sunusu

İsrail halkından veya kâhinlerden biri ya da tüm İsrail halkı Rab'bin yasakladığı bir şeyi yaparak günaha girmeleri halinde kusuru bulunmayan bir adet boğayı günah sunusu olarak Buluşma Çadırı'nın girişinde sunmalıdır. Önderlerden biri bu günahı işlediği takdirde karşılığında kusuru olmayan bir adet teke; halktan biri işlerse kusuru olmayan dişi bir keçi veya kuzu sunmalıdır. Boğa sunulurken elini onun başına koyarak kesmeli ve kanın bir miktarını Buluşma Çadırı'na bırakmalıdır. Ardından parmaklarını kana batırarak yedi kez çadırın önüne serpmelidir. Tekrardan kana batırdığı parmaklarını yakmalık sunağın boynuzlarına sürecektir. Geriye kalan kanı ise bu sunağın dibine dökecektir. Hayvanın yağını ise esenlik sunusunda olduğu şekilde ayırarak yakacaktır. Diğer parçaları ise temiz bir yerde küllerde yakılacaktır. Teke ve keçinin kurban edilmesinde ise farklı olarak kanlarının yedi kez Buluşma Çadırı'nın önüne serpilmesinden ve artakalan parçaların küllerde yakılmasından bahsedilmemiştir.¹⁷³

Günah sunusu ile ilgili diğer kurallardan biri de Rab'bin huzurunda kesilerek kutsal olan yerde yenmesi gerektiğidir. Kâhin soyuna bağlı bütün erkekler bu etten yiyebilir. Bu ete dokunan herkes kutsal kabul edilirken kanının giysilere sıçraması durumunda kutsal bir yerde temizlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Sununun etinin piştiği kap kırılmalıdır. Eğer ki tunçtan yapılmış bir kap ise suyla yıkanabilir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Çık. 24: 5-8.

¹⁷⁰ Say. 7: 17, 23, 29, 35, 41, 47, 53, 59, 65, 71, 77, 83, 88.

¹⁷¹ 2.Ta. 30: 22-24.

¹⁷² 1Kr. 8: 5; 2.Ta. 5: 6, 7: 5.

¹⁷³ Lev. 4: 1-35.

¹⁷⁴ Lev. 6: 24-30.

Tevrat'ta günah sunusunun anlatıldığı peygamberler ve krallarla ilgili anlatımlar şu şekildedir:

- Hizkiya, krallığı sırasında Tapınağın onarılması sebebiyle yedişer kuzu, boğa, teke ve koçu günah sunusu olarak sunmuştur.¹⁷⁵
- Harun'un oğulları kâhin olarak atanacağı zaman Rab onlardan bir adet boğayı günah sunusu olarak istemiştir. Musa kesilen boğanın kanını parmağıyla sunağın boynuzlarına sürerek sunağı arındırdı. Artanını dibine döktü. Musa hayvanın sakatatını sunağın üzerinde yaktı. Geriye kalan bölümleri de ordugâhın dışına çıkarak yaktı.¹⁷⁶
- Harun'un oğullarının Tanrı'nın huzuruna yaklaşmaları sebebiyle ölmesinin ardından Harun'un da bu Kutsal Yere sürekli girip çıkmaması konusunda Rab Musa'yı uyarmıştır. Onun ancak yakmalık sununun yanında günah sunusu olarak da bir boğa sunarak girebileceği belirtilir. Sonrasında iki adet teke için kura çekerek Rab'be günah sunusu olarak sunacaktır. Azazel'e çıkan tekeyi ise canlı bir şekilde halkın günahlarını affedilmesi amacıyla Rab'be sunacaktır. Bu tekenin çöle bırakılarak halkın günahlarını götüreceği belirtilmektedir.¹⁷⁷
- Musa'nın konutu tamamladığı gün on iki gün boyunca farklı oymaklardan günah sunusu olarak birer adet teke armağan olarak getirilmiştir.¹⁷⁸
- Levililer'in arındırılması için Rab Musa'dan iki adet boğa almasını birini yakmalık diğerini de günah sunusu olarak sunmalarını istemiştir.¹⁷⁹
- Kral Hizkiya ailesi, tapınak ve Yahuda halkı için yedişer boğa, koç, kuzu ve tekeyi günah sunusu olarak Rab'bin Tapınağı'nda getirtmiştir. Kâhinler sırasıyla boğaları, koçları ve kuzuları keserek akan kanları kurdukları sunağın üzerine dökmüşlerdir. Tekeleri ise kral ve onunla birlikte bulunan topluluğun önüne getirmişlerdir. Kral ve orada bulunan topluluk, ellerini tekelerin üzerine koyduktan sonra tekeleri kesmişlerdir.¹⁸⁰
- Kral Artahşasta zamanında Ezra İsrail'in önderleri ile Yerusâlim'e geri dönmüştür. Sürgünden dönenler yakmalık sununun yanında günah sunusu için on iki adet teke sunmuşlardır.¹⁸¹
- Musa, Harun'un oğulları Elazar ve İtamar'a günah sunusunun Rab tarafından topluluğun suçunun bağışlanması için verildiğini hatırlatarak, günah sunusu olarak

¹⁷⁵ 2.Ta. 29: 21.

¹⁷⁶ Lev. 8: 17-17; Çık. 29: 10-14.

¹⁷⁷ Lev. 16: 6-22.

¹⁷⁸ Say. 7: 16.

¹⁷⁹ Say. 8: 8, 12.

¹⁸⁰ 2.Ta. 29: 21-24.

¹⁸¹ Ezr. 8: 35.

sunulacak tekeyi kutsal çadıra getirmemeleri ve orada yememeleri sebebiyle öfkelenmiştir.¹⁸²

- Göreve yeni başlayan kâhinlerden günah sunusu olarak bir sığır ve koç istendiği görülmektedir.¹⁸³

Bayramlarda ve özel günlerde sunulan günah sunusunun aynı olduğu görülmektedir. Nitekim Fısıh Bayramı, Hasat Bayramı, Haftalar Bayramı, Çardak Bayramı, Boru Çalma Günü ve Günahları Bağışlatma Günü İsrailoğullarından günahlarının affı için yedi gün boyunca diğer sunulara ek olarak günah sunusu için bir adet teke sunmaları istenmektedir.¹⁸⁴

Tevrat'ta birtakım durumlardan temizlenmenin şartlarından biri olarak günah sunusu istenmiştir. Bu durumlar deri hastalığından kurtulma halinde, doğumdan sonra, ölülerin yanında bulunma halinde, bilmeyerek işlenilen günahlarda ve sunağın temizlenmesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumların anlatıldığı Tevrat metinleri şunlardır:

- Deri hastalığından kurtulan kişiden diğer sunuların yanında kumru veya güvercinlerden biri olacak şekilde günah sunusu istenmektedir.¹⁸⁵
- Rab'be kendini adamak isteyen kişinin belirli kurallara uyması istenmiştir. Bunlardan biri de ölülere yaklaşmamasıdır. Eğer biri yanında ölür de bu şekilde kirlenirse, yedi gün bekleyip sonra saçını tıraş edecek. Diğer gün Buluşma Çadırı'nın girişinde ikişer kumru veya güvercinlerden birini günah sunusu olarak kâhine sunacaktır.¹⁸⁶
- Sunağın arındırılması amacıyla günah sunusu olarak bir boğanın kanından “sunağın dört boynuzuna, çıkıntının dört köşesine ve çevresindeki kenarlığın üzerine” sürülmesi ardından tapınağın dış tarafında bir alanda yakılması istenmiştir. İkinci günde bir teke getirilerek arındırma ayini yapılacaktır. Arındırma işlemi bitince de yakmalık sunular sunulacaktır. Yedi gün boyunca birer teke, boğa ve koç günah sunusu olarak sunulacak; sekizinci günde yakmalık ve esenlik sunuları ile sunak arındırılmış olacaktır.¹⁸⁷
- Doğum yapan kadının temiz sayılması için gereken süreyi doldurunca, yakmalık sunu haricinde bir kumru veya güvercini Buluşma Çadırı'nın girişinde günah sunusu olarak kâhine getirecektir. Kâhinin Rab'be bunu sunmasıyla erkek veya kız doğurması fark etmez kadın kanamasından temizlenmiş olacaktır.¹⁸⁸

¹⁸² Lev. 10: 16, 18.

¹⁸³ Lev. 9: 3.

¹⁸⁴ Say. 28: 22, 30; 29: 5, 11, 16; Lev. 23: 19; Hez. 45: 23.

¹⁸⁵ Lev. 14: 22, 30.

¹⁸⁶ Say. 6: 14.

¹⁸⁷ Hez. 43: 19-23, 25.

¹⁸⁸ Lev. 12: 6.

- Bilmeyerek bir günah işleyen veya Rab'bin emirlerini yerine getirmeyen kişinin diğer sunuların yanında bir adet tekeyi günah sunusu olarak sunması gerektiği belirtilmiştir. Fakat devamındaki anlatımlarda ise dişi bir keçi getirmesi istenmektedir. Bu yasanın hem İsrail halkı hem de yabancılar için geçerli olduğu vurgulanır.¹⁸⁹
- Şu dört sebepten dolayı günaha giren kişilerin de bedel olarak günah kurbanı sunması istenmiştir. Bunlar bildiği ya da gördüğü halde tanıklık etmeyen, herhangi bir hayvanın leşine veya kirli bir şeye dokunan, kirli kabul edilen bir insana ya da insandan kaynaklı kirli bir şeye dokunan, herhangi bir konuda iyilik ya da kötülük için düşünmeden ant içen kişiler. Bu sayılan günahların karşılığında dişi bir keçi veya kuzu gibi küçükbaş bir hayvan sunulması istenmiştir. Eğer kişinin kuzu için maddi gücü yoksa kumru ya da güvercinlerden ikişer tane sunmalıdır. Bunlardan birisi kâhin tarafından günah sunusu olarak sunulmalıdır. Kâhin kuşun başını kopartmadan sadece boynunu kırmalı, kanından bir miktar sunağın yüzünün yan kısmına sürmelidir. Geriye kalan kanı ise sunağın hemen yanına dökmelidir.¹⁹⁰

2.1.4. Suç Sunusu

Suç Sunusu babında Rab'be ait olan ona adanmış objelere dokunan kişilerin, Rab'be hiçbir kusuru olmayan bir koç sunmaları gerektiğinden bahsedilmektedir. Rab'bin yasakladığı bir şeyi yapan, emanete ihanet eden ve komşusunu kandıran, bulduğu bir eşya hakkında yalan konuşan kişi ise yine hiçbir kusuru olmayan aynı zamanda belli bir değere sahip koç sunmalıdır.¹⁹¹

Tevrat'ta suç sunusu ile günah sunusunda aynı kuralların geçerli olduğu belirtilmiştir. Bu ritüelde sunulan etin, günahı bağışlatmaya çalışan kâhine; derisinin de sunuyu sunan kâhine ait olduğu belirtilmiştir. Günah sunusunda yer alan kurallar dışında ek olarak sunulan hayvanın yağlarının esenlik sunusunda olduğu gibi ayrılarak yakılması gerekmektedir.¹⁹²

Deri hastalığından kurtulan kişi için yakmalık ve günah sunusunun yanında suç sunusu da istenmektedir. Bunun için gerekli olan bir adet erkek kuzudur. Sunulacak kuzunun kanı, temizlenecek kişinin sağ kulağının yumuşak kısmına ve sağ eli ile ayağının baştaki parmağına sürülerek sunu tamamlanmış olacaktır.¹⁹³

Nişanlı, özgürlüğü olmayan ya da değeri ödenmemiş bir cariye ve onunla yatan adam suçlu kabul edilmiştir. Her ikisinin de cezalandırılması gerekmektedir. Fakat kadın özgür

¹⁸⁹ Say. 15: 22-27.

¹⁹⁰ Lev. 5: 1-11.

¹⁹¹ Lev. 5: 14-19; 6: 1-7.

¹⁹² Lev. 7: 1-10.

¹⁹³ Lev. 14: 21-24; Say. 6: 12.

olmadığı için öldürülmeyeceklerdir. Adam cezasına karşılık bir koç getirerek Buluşma Çadırı'nın girişinde Rab'be suç sunusu olarak sunacaktır. Bu şekilde kâhin bağışlanmalarını sağlayacaktır.¹⁹⁴

Tevrat'ta yer alan diğer bir anlatımda da Filistlilerle İsraililerin savaşması sonucu Filistlilerin Antlaşma Sandığı'nı ele geçirmesinden bahsedilmektedir. Filistliler bu şekilde ele geçirdikleri sandığı Aşdot'ta bulunan Dagon Tapınağı'na getirerek Dagon heykelinin yanına koymuşlardır. Bunun üzerine Tanrı onlara ceza olarak ur vermiş ve ülkenin her yanını ölümcül farelerle kaplamıştır. Ardından Ekron'a taşınan sandık orada bulunanların da aynı şekilde cezalandırılmasına sebep olmuştur. Bu durumu çözmek amacıyla Filistliler Rab'bin Sandığı'nı geri göndermeye karar vermişlerdir. Kâhinlerin de önerisiyle sandığı boş göndermemek için içerisine suç sunusu olarak altından yapma beşer adet ur ve fare koymuşlardır. Fakat yolda Beyt-Şemeşliler sandığı ele geçirmiş ve açmışlardır. Bunun üzerine Rab onlardan bazı rivayetlere göre yetmiş bazılarını göre ise elli bin kişiyi cezalandırarak yok etmiştir.¹⁹⁵ Genellikle Tevrat'ta yer alan metinlerde Rab'be verilen sunuların hayvan ve tahıldan oluştuğu gözlemlenmektedir. Fakat Filistlilerin cezalandırılmasının anlatıldığı bu metinlerde sunuların altından yapıldığı görülmektedir. Burada Tanrı tarafından kendilerine verilen ur ve fare cezalarının temsili olarak sandığa eklendiği anlaşılmaktadır.

2.1.5. Atanma Sunusu

Harun ve oğullarının kâhin olarak atanmasında, Rab onlardan günah sunusu ve yakmalık sununun yanında atanma sunusu olarak da koç istemiştir. Atanma sunusunda Musa kurbanın kanını, Harun'un sağ el ve ayak başparmağına, sağ kulağının yumuşak etine sürdükten sonra aynısını onun oğullarına da yapmıştır. Arta kalan kanı ise sunağın etrafına dökmüştür. Hayvanın yağlarını, karaciğer perdesini, böbreklerini ve sağ budunu alarak üzerlerine ekmek, pide ve yufka koymuştur. Bunları Harun'la oğullarının eline vererek sallamalık sunu olarak sallamalarını sağlamış ardından yakmalık sununun üzerinde yakmıştır. Musa eline aldığı mesh yağını ve kanı onların giysilerinin üzerine serpererek Harun'u, oğullarını ve giysilerini kutsal kılmıştır. Harun ve oğullarına kalan eti haşlayarak atanma sepetindeki ekmekle birlikte buluşma çadırının önünde yemeleri buyrulmuştur. Artanların ise yakılması istenmiştir. Tanrı onlara atanmalarının yedi gün süreceği bu süreçte buluşma çadırının girişinden ayrılmamaları gerektiğini bildirmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Lev. 19: 20-22.

¹⁹⁵ 1Sa. 16: 3-5, 19.

¹⁹⁶ Lev. 8: 22-33; Çık. 29: 1.

2.1.6. Tahıl ve Dökmelik

Tevrat'ta tahıl sunusunun ince undan, üzerine zeytinyağı dökülerek ve günnük koyarak hazırlanması istenmektedir. Bu sunu mayasız pide, yufka ve ekmek şeklinde olabilmektedir. Ayrıca Tanrı'yla yaptıkları antlaşmayı simgelemesi açısından tahıl sunularına mutlaka tuz koymalarının gerekliliği de özellikle vurgulanmaktadır. Bu iki sunu tek başına sunulabildiği gibi yukarıda bahsettiğimiz yakmalık, esenlik, günah, suç ve atanma sunularının yanında onlarla birlikte de sunulmaktadır. Genellikle tahıl sunusunda zeytinyağı, günnük ve un; dökmelik sunuda ise içki özellikle şarap kullanılmaktadır. Dökmelik sununun Rab için Kutsal Yer'de dökülmesi gerektiği belirtilmiştir. Dökmelik sunular hayvanlara göre değişmekte olup boğayla yaklaşık 2 lt, koçla yaklaşık 1,3 lt, kuzuyla ise yaklaşık 1 lt şarap sunulması gerekmektedir. Aynı şekilde tahıl sunularında da boğa için 4,8 kg. un, koç için 3,2 kg. un, kuzu için ise 1,6 kg. un istenmektedir.¹⁹⁷

Bayram zamanlarında ve kutsal günlerde koç ve boğanın yanında tahıl sunusu olarak yaklaşık 22 litrelik sıvı alabilen bir ölçekle; kuzular için ise gücü yettiği kadar tahıl sunulacaktır. Her 22 litrelik tahıl için yaklaşık 3,6 lt zeytinyağı verilmesi gerekmektedir.¹⁹⁸

2.1.7. İlk Doğanların Rabbe Adanması

Kutsal Kitap'ta birçok anlatımda anasından ilk doğan sığır, davar vb. her hayvanın Rab'be ait olduğu bu nedenle O'na adanamayacağı belirtilmektedir. Bu hayvanların kanları sunağın üzerine dökülecek olup yağları da yakılacaktır. Fakat ilk doğan eğer ki kirli sayılan bir hayvan ise kişi kâhin tarafından belirlenen kıymetinin beşte bir fazlasını vererek hayvanı geri alabilir. Geri almak istemediği durumda hayvan belirlenen değeriyle başka birine satılacaktır.¹⁹⁹ Sunulan bu hayvanların kendi yaşadıkları kentlerde değil de Rab'bin seçeceği bir yerde O'nun huzurunda yenmesi gerekmektedir.²⁰⁰ Sığırlardan ilk doğan öküzle iş yapılmaması ve sürüden ilk doğan koyunun da kırılmaması istenmiştir.²⁰¹

Yine başka bir bölümde Rab, İsraililere Kenan Yurdu'nu vermesinin bedeli olarak çocukların ve hayvanların erkeklerinden ilk doğanları ona adanmalarını istemektedir. Bu adağın amacı, Rab'bin Mısır'da ilk doğanları öldürerek Firavun'un elinden onları kurtarmasını hatırlatmaktır. Bu anlamda sıpalardan ilk doğanların bedelinin bir adet kuzuyla ödenmesi istenmiş, yapılmadığı takdirde ise boynunun kırılması gerektiğini bildirilmiştir.

¹⁹⁷ Say. 28: 1-8, 14; Lev. 2: 1- 4.

¹⁹⁸ Hez. 46: 11.

¹⁹⁹ Lev. 27: 26-27; Say. 18: 17; Çık. 34: 19.

²⁰⁰ Yas. 12: 6, 17; 14: 23.

²⁰¹ Yas. 15: 19.

Erkek çocuklarından ilk doğanların karşılığında bir hayvan sunmaları istenmiştir.²⁰² İsrail halkının yaptığı antlaşmada da ilk doğan oğullarını ve hayvanlarını Rab'be adayacakları geçmektedir.²⁰³

2.1.8. İnsanın Adanması

Rab'be adanan kişiye karşılık Musa'dan ödenmesi gereken bir değer belirlenmesi istenmiştir. Bu değerler şu şekildedir:

Tablo 4: Rab'be Adanan Kişiye Karşılık Ödenecek Değerler

Yaş	Erkek/Oğlan	Kadın/Kız
1 aylık – 5 yaş arası	Yaklaşık 60 g gümüş	Yaklaşık 35 g gümüş
5- 20 yaş arası	Yaklaşık 230 g gümüş	Yaklaşık 115 g gümüş
20- 60 yaş arası	Yaklaşık 600 g gümüş	Yaklaşık 350 g gümüş
60 ve üstü	Yaklaşık 170 g gümüş	Yaklaşık 115 g gümüş

Fakat adakta bulunan kişinin bu miktarları ödemeye gücü yetmiyorsa, adadığı kişiyi kâhine götürmeli ve kâhin onun için değer biçmelidir. Rab'be sunulacak olan adağın değiştirmemesi gerekmektedir. Adağın kirli sayılan hayvanlardan olması durumunda kâhine götürülmesi gerekmektedir. Kâhin ona yine değer biçecektir. Sahibi hayvanını geri isterse, biçilen değerın üzerine beşte bir fazlasını ekleyerek ödemelidir.²⁰⁴

İnsan kurban edilmesiyle ilgili diğer bir anlatım İbrahim ve oğlu İshak'la ilgilidir. İbrahim Beer-Şeva'da olduğu sırada Tanrı ona görünerek yanına oğlunu almasını ve Moriya bölgesinde bulunan bir dağa tırmanmasını istemiştir. İbrahim, iki oğlu olduğunu ve yanına hangisini alması gerektiğini sorduğunda "Tek oğlunu al!" cevabını alır. Fakat ikisinin de annelerinin tek oğlu olduğunu söylediğinde ise Tanrı "Sevdiğin oğlunu yanına al!" yanıtını vermiştir. İkisini de sevdiğini söyleyen İbrahim'e Tanrı bu defa "En çok sevdiğin oğlunu yanına al!" demiştir. İbrahim gidecekleri yerde ne yapmaları gerektiğini sorduğunda Tanrı, orada yakmalık sunu olarak oğlu İshak'ı sunacağını belirtir. İbrahim emre uyararak yakmalık sunu için hazırladığı odunları İshak'a yükler, ateş ve bıçağı da kendisi alarak yola çıkar. Yolda İshak babasına, yakmalık sununun nerede olduğunu sorduğunda İbrahim, yakmalık sunuyu Tanrı'nın kendisinin sağlayacağını söylemiştir. Tanrı'nın emrettiği yere vardıklarında İbrahim bir sunak yaparak odunları üzerine dizmiştir. İshak'ı bağlayıp odunların üzerine yatırdı. Sonra oğlunun boğazını kesmek için eline bıçağı aldığı sırada göklerden bir ses "İbrahim, İbrahim! Çocuğa dokunma! Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden

²⁰² Çık. 13: 11-15; 34: 20.

²⁰³ Neh. 10: 36.

²⁰⁴ Lev. 27: 1-13.

esirgemedin. Biliyorum ki senin kalbin tertemiz" şeklinde konuştu. İbrahim etrafına bakınca, boynuzları çalılıklara takılmış bir koç gördü. Sonrasında oğlunun yerine koçu yakmalık sunu olarak Tanrı'ya sundu. Oraya, "Tanrı beni izliyor!" diyerek "Yahve Yire" ("Tanrı sağlar") adını verdi. Tanrı İbrahim'in bu sorgusuz itaatine karşılık onun soyunu yıldızlar kadar çoğaltacağına söz verdi.²⁰⁵

Bu konuda ilgi çekici diğer bir örnek Kral Yiftah Gilat ile ilgilidir. Yiğit bir savaşçı olarak bahsedilen Yiftah, Amorlularla yaptığı savaş sırasında Rab'be savaşı kazanmaları halinde onu ilk karşılayan kişiyi kurban edeceği sözünü vermişti. Savaşı kazandıktan sonra ise onu karşılayan ilk kişi kızı olmuştur. Yiftah verdiği sözden dönmeyerek kızını kurban etmiştir.²⁰⁶ Fakat bu durum insan kurbanını yasaklayan Musa şeriatinden saparak, kendi çocuklarını tanrı Baal'a sunan putperest halkın uygulamalarını benimseme değil midir?²⁰⁷

Hezekiel kitabında bulunan *"Her ilk doğan çocuğu ateşte kurban ederek sundukları sunularla kendilerini kirletmelerine izin verdim. Öyle ki, onları dehşete düşüreyim de benim RAB olduğumu anlasınlar"*²⁰⁸ ifadesi ise Musa'nın ilk şeriatinde insan kurbanının bulunduğunu ve Yahve'ye ilk doğan çocukların kurban edildiklerini göstermektedir.²⁰⁹

İncil'e baktığımızda ise Mesih İsa'nın; danaların, tekelerin, hayvanların kanıyla değil de sonsuz kurtuluşu sağlamak amacıyla kendi kanıyla Rab'be gittiğinden bahsedilmiştir. Bu şekilde Mesih'in kanının, vicdanları ölü işlerden temizlemede daha kesin olduğu vurgulanmıştır.²¹⁰

2.1.9. Diğer Sunular

Gruplandırabildiğimiz yukarıdaki sunular dışında türü hakkında bilgi verilmeyen sunular da söz konusudur. Bu sunular şu şekilde tek tek listelenmiştir:

- Ahit Sandığı'nın taşınması sırasında Tanrı'nın kendilerine yardımı sebebiyle Levililer, yedişer boğa ve koç sunmuşlardır.²¹¹
- Samuel'in sütten kesilmesinin ardından annesinin bir rivayete göre üç yaşında bir boğa diğer rivayete göre üç boğa ile yaklaşık 13,2 kg un ve bir tulum içinde şarabı Şilo'daki tapınakta Rab'be sunduğundan bahsedilmektedir.²¹²

²⁰⁵ Robert Graves - Raphael Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, Say Yayınları, İstanbul 2022, s. 249-250; Yar. 22: 1- 19.

²⁰⁶ Hak. 11: 1- 40.

²⁰⁷ Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 147.

²⁰⁸ Hez. 20: 26.

²⁰⁹ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 144.

²¹⁰ İbr. 9: 12-13; 10: 14.

²¹¹ 1.Ta. 15: 26.

²¹² 1Sa. 1: 24-25.

- Davut'un yaşlanmasıyla kendisini kral ilan eden Adoniya ise Tanrı'ya koyun, boğa ve semiz buzağılar kurban etmiştir.²¹³
- Kral Asa'nın zamanında da yağmaladıkları hayvanlardan yedi yüz adet sığır ve yedi bin davarı Rab'be kurban ettiklerinden bahsedilmektedir.²¹⁴
- Avram'ın kutsak topraklar için Rab Yahve ile yaptığı anlaşma sonucunda RAB ondan üç yaşında birer düve, keçi, koç ile beraberinde bir kumru ve güvercin yavrusu getirmesini istemiştir. Avram kuşlar hariç diğerlerini ortadan ikiye bölüp parçalarını karşılıklı dizmiştir.²¹⁵
- Evdeki bulunan küfün temizlenmesinin ardından iki adet kuş alınması gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan birinin akarsu üzerinde kesilerek yedi defa eve serpilmesi, diğerinin ise şehrin dışında kıra salınması istenmiştir.²¹⁶
- Yahuda Kralı Yoşiya, Yahuda ve Yeruşalim'in ileri gelenleriyle birlikte halkı Rab'bin Tapınağı'nda bir araya toplayarak onlara Tevrat'ta yazılanları hatırlatmıştır. Daha sonra Rab'bin yolunda Tevrat'a uygun davranacağını söyleyerek halkı ile anlaşma yapmış ve birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri, Rab'bin Tapınağı'nın avlusunda ve aynı zamanda harem ağası Natan-Melek'in odasının yanında bulunan daha önceleri Yahuda Kralları tarafından güneşe adanmış olan atları kaldırmasıdır.²¹⁷
- Midyanlılar ve İsrailîler arasında yapılan savaşın sonucunda yağmalanan mallar askerler arasında bölünmüştür. Onlara düşen miktardan Rab için beş yüzde bir olacak şekilde pay ayırmaları ve Kâhin Elazar'a vermeleri istenmiştir.²¹⁸
- Kim tarafından öldürüldüğü bilinmeyen bir kişi görülmesi halinde yargıçların ölünün yanına giderek yakın kentlere olan uzaklığını ölçmeleri istenmiştir. Tespit edilen en yakın kentin ileri gelenleri Levili kâhinler eşliğinde, boş bir vadide bir düvenin boynunu kırarak ellerini üzerinde yıkayacak ve bu kanı kendilerinin dökmediğini söyleyerek bağışlanma dileyceklerdir.²¹⁹
- Halkın koyun, sığır vb. kurbanlarından; kâhinlere kol, içkembe ve çene bölümünü ayırmaları istenmiştir.²²⁰
- Rabbe armağan olarak da sığır, davar, keçi kılı, koç derisi, keçi kılından perde vb. verildiğinden bahsedilmektedir.²²¹

²¹³ 1Kr. 1: 9, 19, 25.

²¹⁴ 2.Ta. 15: 11.

²¹⁵ Yar. 15: 9-11.

²¹⁶ Lev. 14: 48-53.

²¹⁷ 2.Kr. 23: 11.

²¹⁸ Say. 31: 28-29.

²¹⁹ Yas. 21: 1-9.

²²⁰ Yas. 18: 3-4.

- Zeus Tapınağı'nın kâhininin Litra kentinin kapılarında elçilere boğalar sunmak istediğinden bahsedilmektedir.²²²
- Diğer bir sunu ise Fısıh Kurbanı'dır. Rab'bin İsrail halkını Mısır'dan çıkardığı Aviv ayı geldiği zaman her ailenin kendi sayısınca birer kuzu alması gerektiği, kendilerine çok gelmesi halinde fazlasının yakın komşu ile paylaşılabilceği belirtilmektedir. Eğer kurban olarak koyun veya keçi tercih edilecekse bir yaşında ve kusuru bulunmayan erkek seçilmelidir. Seçilen kurban ayın on dördü akşamüstü boğazlanmalıdır. Sonrasında kanı evin ve kapıların etrafına sürülecektir. Hayvanın eti; pabuçlar giyili, belde kuşak ve elde değnek olacak şekilde kızartılarak mayasız ekmek ve çeşitli acı otlar eşliğinde sabaha kadar yenmelidir. Yedi gün boyunca maya bulundurulmamalı ve artakalan et olursa yakılmalıdır. Kral Yoşiya ve tapınak yöneticileri Hilkiya, Zekarya, Yehiel; Fısıh kurbanı olarak halka çok sayıda sığır, oğlak ve kuzu bağışlamışlardır.²²³

2.2. Yahudilikte Sunu ve Adak Kavramının Tarihsel Dönüşümü

Kurban kavramı, insan ile kutsal olarak kabul edilen herhangi bir şey arasındaki ilişkinin devamı için bir kurbanın ölümünü içerir. Bu tür bir fedakârlık bir manada ilahi olana teslim olmayı da ifade etmektedir. Kurban bir kişi, bir hayvan, bir yiyecek veya herhangi bir şey olabilmektedir.²²⁴ Kurban ile ilgili geleneğin Kabil ve Habil'le başladığı düşünülmektedir. Yine tüm insanlığın atası kabul edilen Nuh da Tufan'dan sonra ilk sunağı inşa etmiştir. İbrahim, İshak ve Yakup tarafından da uygulandığı bilinen bu ritüelin Tanrı'nın lütfunu kazanmak ve affına mazhar olmak amacıyla gerçekleştirildiği kabul edilir. Tüm bu örnekler, bizlere kurban ritüelinin Tanrı'yı övmenin çok eski ve evrensel bir sureti olduğunu göstermektedir. İsraililer açısından ise kurban ritüeli, kurban edilme şekliyle değil de kurbanın kime verildiğiyle ayırt edilmektedir. Eski Ahit'te bulunan kan kurbanının Babil, Kenan veya Eski Göçebe ritüellerine ve kardeşlik yemeklerine kadar uzandığı düşünülmektedir. Fakat İsrail'deki kurban geleneği antik dönemde uygulanan diğer kurban geleneklerine göre çok daha derin, kendine özgü ve benzersiz olarak görülmektedir.²²⁵ Kurban kültürü, Yoşiya zamanından (MÖ 7. yüzyılın sonları) itibaren M.S. 70'e kadar Kudüs Tapınağı merkezliydi. Fakat Tapınağın yıkılmasıyla bu ritüel sona erdi.²²⁶ Sonrasında kurban

²²¹ Çık. 25: 4-5; 26: 7; 35: 5, 23, 26; 39: 33; 2.Ta. 31: 6.

²²² Elç. 14: 13.

²²³ Çık. 12: 3-5; 2.Ta. 35: 7-9; Yas. 16: 2.

²²⁴ Charles S. Allison, "The Significance of Blood Sacrifice in the Old Testament", *African Research Review* 10/1 (2016), s. 46.

²²⁵ Julius Wellhausen, *Prolegomena to the History of Ancient Israel*, s. 26; Ahmet Güç, "Kurban", *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA), Ankara 2002, c. XXVI, s. 434.

²²⁶ Goring, *Dictionary of Beliefs and Religions*, 451.

geleneğinin yerini dua almıştır. Kudüs Tapınağı döneminde dahi dua kurban ritüelinin bir kısmını oluştuyordu. Fakat tapınağın yıkılmasıyla beraber “Dualarla gidin, RAB’be dönün...Öyle ki, dudaklarımızın kurbanını(boğa) sunalım”²²⁷ ifadesinin yorumuna istinaden dua çeşitli sunuların yerini almıştır.²²⁸

“Yahudi hukukunda genel olarak üç kurban kabul edilir. İlki ‘Ola’ yani yakmalık kurban, ikincisi ‘Shêlan’ pëbak yemelik kurban, üçüncüsü ‘Hattath’ yani günah kurbanı ile ‘Oshan’ hata kurbanıdır.”²²⁹ Kadim dönemde bunlardan en bilineni “yakmalık” şeklinde olandır. Eski İsrail’de kurban ritüelleri arasında merkezi bir konuma sahiptir. Bir diğer kurban şekli ise Yahve’ye sunulan kurbanın “kanı ve yağını sunak üzerine serperek eti topluca yemek”tir. Nitekim o dönemlerde toplu halde yenilen yemekler, kurban sunmayla neredeyse aynı değere sahipti. Hatta toplu şekilde yapılan yemek etkinlikleri olmadan kurban sunmak düşünülemezdi. Fakat bu durum dini bir mecburiyetten ziyade kültürel bir faaliyetti.²³⁰

Tevrat’ta deri hastalığından kurtulan kişilerin yakmalık, günah ve suç sunusu takdim etmeleri istenmiştir. Burada bahsedilen deri hastalığı cüzzam olarak bilinmekte ve Kutsal Kitap’ta sıkça geçmektedir. Özellikle Tevrat’ta bu hastalık hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Hastalığa yakalanan kişilerin ne yapması gerektiği, nasıl tecrit edileceklerinden de ayrıca bahsedilmektedir. Özellikle Tevrat’ta çok sık yer verilmesi bu hastalığın Yahudiler arasında çok yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.²³¹

Yahudilikte kurbanların nasıl kesileceği ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle şifâhi olarak günümüze geldiği tahmin edilmektedir. Türü ne olursa olsun hayvanın öncelikle yemek ve soluk borusunun kesilmesi istenmektedir. Bu sayede kalbi atmaya bir süre devam edeceği için kanın bol bir şekilde dışarı akması sağlanmış olacaktır. Kesimin en ufak bir duraklamaya uğramadan bir kerede yapılması gerekmektedir aksi halde hayvan leş kabul edilir. Bu sebeple bıçak seçimine dikkat edilmelidir. Yahudilerde kesim işlemi Hahamların görevlendirdiği Şohet tarafından yapılmaktadır.²³² Yahudi geleneğinde M.S.70 yılında Süleyman Mabedi’nin yıkılmasıyla kurban kesme ve yakma geleneği de bırakılmıştır.²³³

Tevrat’ta yer alan kurban sunma şekillerinden farklı olarak Levililer 16: 21-22 metinlerinde günah sunusu; İsrail halkının tüm suçlarını, günahlarını itiraf etmesi ve Harun’un ellerini tekenin başına koyarak ona aktarması şeklinde gerçekleşmektedir. Sonrasında bu iş

²²⁷ Hoş. 14: 2.

²²⁸ Yusuf Besalel, “Kurban” *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, s. 339; Yusuf Besalel, “Kurbanot ve Sunular” *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, s. 342.

²²⁹ Ömer Hilmi Buda, “Sâmi Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti” 1928, s. 30.

²³⁰ Merve Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, *Milel ve Nihal* 17/1 (2020), s. 68.

²³¹ M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, c. VIII, s. 151.

²³² Hayrullah ÖRS, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 385-386.

²³³ Yetim, “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, s. 75.

için görevlendirilen bir adamla çöle gönderilen teke, bu günahları yüklenerek ıssız bir ülkeye taşımaktadır. Mişna'ya göre teke geldiği çölde görevli adam tarafından uçurumdan aşağı yuvarlanır. Bu şekilde teke kayalıklardan parçalanarak düşerken, görevli adam da “İsrailoğullarının günahları da bu şekilde yok olsun” diye dua eder. Türkçedeki “günah keçisi” kavramının bu ritüelden geldiği bilinmektedir.²³⁴

İnsan kurban edilmesiyle alakalı Tevrat'ta İshak'ın kurban olarak sunulması mevzusu karşımıza çıkmaktadır. Tanrı, İbrahim'e oğlu İshak'ı kurban etmesini emretmiştir. Bu konuda Kenan diyarında da özellikle çocuklar başta olmak üzere insanların kurban edildiğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Örneğin, yeni bir ev için ruhsal koruyucu olması mahiyetinde insanlar kurban edilmekteydi.²³⁵ Yine Amoriler ve Kenanlıların, tapınak yaptıkları zaman ve tarım sezonu açıldığında çocuklarını kurban olarak sundukları bilinmektedir. Hatta Kenan'ın Gezer şehrinde Tanrı'ya kurban sunma şekillerinden olan küpler içinde çocuk kemikleri bulunmuştur.²³⁶

2.3. Hristiyanlıkta Sunu ve Adak Kavramının Tarihi

Hristiyanlıkta, ilk zamanlarda şimdi ise reforme kilisede basit bir masa olarak kabul edilen sunak daha sonraları azizlerin vücudundan bir parçacığın bu sunaklarda sunulmasıyla onların kuvvetinden değer alan kutsal bir yer olarak görülmeye başlanmıştır. Sunak, kilisenin merkezini teşkil etmekte olup yüzyıllar boyunca çeşitli sanat dalları şeklini ve süsünü değiştirmiştir.²³⁷

Hız. İsa zamanına bakıldığında kurban ile ilgili uygulamalar Tevrat'a dayanmaktadır. Fakat daha sonra İsa'nın merkezi hale geldiği bir kurban anlayışı geliştirilmiştir. Her ne kadar İsa Yahudi şeriatına uymak suretiyle kurban sunsa da onun çarmıha gerilmesi ve tekrardan diriltilmesi inancının ortaya çıkmasıyla Hristiyanlık bağımsız bir din hüviyeti kazanmış ve kurban terimi bu inanç çerçevesinde temellendirilmiştir. Nitekim Hız. Âdem'in yasak meyveden yemesi sebebiyle işlemiş olduğu günahın tüm insanlığa nesilden nesle geçtiğine inanılmaktadır. Tanrı, oğlu İsa'yı bu günaha karşılık haç üzerinde feda etmiştir. Böylece İsa bu günaha karşılık kefareti olmuştur. İncillerde de onun kurban edilmesine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örneğin “*Bir kez ölmek ve ondan sonra yargılanmak nasıl insanların kaderiyse, böylece Mesih de birçoklarının günahlarını yüklenmek için bir kez kurban edildi. İkinci kez,*

²³⁴ Meral, “Yahudilikte Kurban” , s. 222-223.

²³⁵ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, trc. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 2007, s. 122.

²³⁶ Nânâ, *Yahudi Tarihi*, s. 47.

²³⁷ Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 319.

günah yüklenmek için değil, kurtuluş getirmek için kendisini bekleyenlere görünecektir.” şeklinde açık bir anlatımla bu konudan bahsetmektedir.²³⁸

Kıtlık, bela gibi birtakım doğal afetler, askeri yenilgiler ve benzeri olaylar, toplumun ilahi olanın karşısında gözden düştüğünün bir belirtisi olarak kabul edilir. Böyle durumlarda, topluluğun günahı kefarete olarak sunulan bir 'günah geçisine' aktarılır. Hristiyan kefarete öğretisi de bu tür bir fedakârlığın gelişmiş bir biçimi olarak anlaşılabilir. Hristiyanlar için İsa'nın çarmıhta ölümü, insanlığı günahlarından kurtaran ve diğer bütün kurban sunma biçimlerini gereksiz kılan mükemmel kurbanı oluşturur.²³⁹

Ebionitlere göre hayvan kurbanı Musa tarafından halkının katı kalpliliği nedeniyle bir süre için konmuştu, ama İsa tarafından kaldırıldı. Kanlı hayvan kurbanı yerine, İsa su ile vaftizi koydu. Ebionitler İncilinde İsa "Ben kurban bağına çözmeye geldim ve siz kurban takdimine son vermezseniz, hiddetim yumuşamayacaktır." şeklinde bunun üzerinde durmaktadır. Ebionitler kurban kavramını vaftizle eşleştirirken; İsa'nın ölümünün kanlı bir kefarete kurbanı olduğu görüşünü de şiddetle reddederler.²⁴⁰

İlk dönemlerden itibaren “Evharistiya” yani Ekmek- Şarap Ayini herkesi kapsamasa da Hristiyanlar tarafından bir çeşit “kurban” olarak görülmektedir. Çarmıhta kendini feda etmeden önce Havarileriyle birlikte yediği Son Akşam Yemeği anısına yapılan bir şükran göstergesidir. Pazar günleri kiliselerde yapılan bu ayinle ilgili kültürel farklılıklar bulunsa da temelde aynıdır. İncillerde Son Akşam Yemeği anlatımlarında İsa, ekmeğin kendi etini, şarabın ise kanını simgelediğini söylemiştir. Pavlus'un yorumuyla da başlarda yıllık olarak yapılırsa da günümüzde haftalık yapılan bir ibadet haline gelmiştir.²⁴¹

²³⁸ Güç, “Kurban”, c. XXVI, s. 435; İbr. 9: 27-28; Mar. 10: 45; Ef. 5: 2; Flp. 2: 17.

²³⁹ Goring, *Dictionary of Beliefs and Religions*, 451.

²⁴⁰ Hans Joachim Schoeps, *İlk Hristiyanlar -Yahudi Hristiyanlığı veya Ebionitler-*, trc. Ekrem Sarıkçıoğlu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 88-89.

²⁴¹ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 393.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN BELA ve FELAKETLERDE HAYVANLARIN YERİ

Kutsal Kitap'ta hayvanlardan bahsedilen diğer bölüm Tanrı tarafından Mısır halkına verilen belalardır. Mısırdan Çıkış ve Yaratılış kitaplarında bahsedilen bu belaların verilme sebebi, Firavun'un İsrail halkını Mısır'dan bırakmak istememesidir. Nitekim Tanrı, birçok kez Musa ve Harun aracılığıyla onu uyarmış fakat buna rağmen her defasında olumsuz bir karşılık vermesi sebebiyle Firavun'un tüm kudretini alt edecek bir takım belalar vermiştir. Tevrat'ta bahsedilen bu on çeşit beladan yedisinde hayvanlar yer almaktadır. Hayvanların bu belalarda ki konumu bazen doğrudan olabildiği gibi bazen de dolaylı olarak görülmektedir. Her iki şekilde de Mısır halkına verilen bu cezaların çoğunluğunun ya hayvanlar yoluyla gerçekleştiğini ya da sonucunda hayvanların etkilendiğini söyleyebiliriz.

Tablo 5: Kutsal Kitap'ta Hayvan Konulu Bela ve Felaket Metinleri

Türü	Konu	Yer aldığı kitap
At Sineği	At Sineği Belası	Mısırdan Çıkış 8: 21, 22, 24, 29, 31
Balık	Kan Belası	Mısırdan Çıkış 7: 18, 21 / Mezmurlar 105: 29
Çekirge	Çekirge Belası	Mısırdan Çıkış 10: 4, 6, 12, 13, 14, 19 / Amos 4: 9; 7: 1, 2 / Yoel 1: 4, 6; 2: 2, 20, 25
Güvercin	Nuh Tufanı	Yaratılış 8: 8, 9, 10, 11, 12
Kurbağa	Kurbağa Belası	Mısırdan Çıkış 8: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14
Kuzgun	Nuh Tufanı	Yaratılış 8: 7
Kuş	Nuh Tufanı	Yaratılış 6: 7, 20; 7: 2, 8, 14, 21, 23; 8: 17, 19, 20; 9: 2, 9
Sivrisinek	Sivrisinek Belası	Mısırdan Çıkış 8: 16, 17, 18

3.1. Kan Belası

Rab, halkını salmamakta ısrar eden Firavun'un, gerçek tanrının kendisi olduğunu anlaması için Harun'a değneğini alarak Mısır'da ki akarsu, ırmak, havuz vb. tüm suların üzerine uzatmasını emretmiştir. Harun'un değneği ırmağın sularına vurmasıyla Firavun'un önünde tüm sular kana dönüşmüş ve içerisindeki tüm balıklar ölmüştür. Fakat Mısırdaki büyücüler de bunu kendi büyülerıyla yapınca Firavun bir kez daha Rab'be karşı inatçı olmuştur.²⁴²

²⁴² Çık. 7: 14-25; Mez. 105: 29.

3.2. Kurbağa Belası

Rab, inatçı Firavun'u ve Mısır halkını cezalandırmak amacıyla ülkeyi bu sefer de kurbağalarla kaplamıştır. Onun emriyle Harun yine elindeki değneği suların üzerine uzattığında kurbağalar çıkmış ve her yeri sarmıştır. Fakat büyücülerde kendi büyülerıyla aynısını yapmışlardır. Firavun her zamanki gibi Musa ve Harun'dan ülkeyi bu durumdan kurtarması için Rab'be dua etmelerini istemiştir. Karşılığında istediklerini yerine getireceğini vaat etse de bir kez daha inat etmiştir.²⁴³

3.3. Sivrisinek Belası

Doğru yolu bulamayan Firavun'u bir kez daha uyarmak amacıyla Rab'bin emriyle Harun, değneğini yere vurmuş ve her toz tanesi sivrisineğe dönüşmüştür. Büyücüler de aynısını büyü ile yapmak istese de bu defa güç yetirememişlerdir. Bu durumun Tanrı'nın işi olduğu konusunda Firavun'u uyarsalar da o yine inat etmiş ve onlara inanmamıştır.²⁴⁴

3.4. At Sineği Belası

Firavun'un İsrailileri Mısır'dan bırakmamakta ısrar etmesi üzerine Rab, Firavun'un sarayı başta olmak üzere her yere atsineği göndermiş ve Mısır'ı baştanbaşa at sineği kaplamıştır. Bu durum karşısında çaresiz kalan Firavun, Musa ve Harun'u Tanrıları Rab'be kurban kesmeleri ve kendisine dua etmeleri için çöle göndermiştir. Musa'nın duasıyla Rab, sinekleri Mısır'dan uzaklaştırırsa da Firavun sözünden dönerek İsrail halkını salmaktan vazgeçmiştir.²⁴⁵

3.5. Hayvanların Ölümü

Firavun'a verilen diğer bir bela ise Mısırlılar'ın hayvanlarının öldürülmesidir. Rab'bin emriyle Mısırlılar'ın tüm hayvanları ölürken, İsraililer' in hayvanlarına hiçbir şey olmamıştır. Firavun, bu durumu bilse de yine de onları salmamıştır.²⁴⁶

3.6. Çekirge Belası

Firavun'un bitmek bilmeyen inadından vazgeçmesi için Rab, Musa ve Harun'u tekrardan ona göndermiştir. Bu defa Mısır'ın her yanını çekirgelerle kaplayacağını ve tüm ürünlerinin yok olacağını söyleyerek onu uyarmışlardır. Firavun'un yanındaki görevliler de, halkın artık perişan olduğunu bu nedenle onları bırakması gerektiğini söylemişlerdir. Fakat

²⁴³ Çık. 8: 1-15.

²⁴⁴ Çık. 8: 16-19.

²⁴⁵ Çık. 8: 20-32.

²⁴⁶ Çık. 9: 1-12; Mez. 78: 48.

Firavun ilk başta bu öneriyi kabul etse de daha sonra sadece erkeklerin gidebileceğini söyleyerek onları huzurundan kovmuştur. Hemen ardından Rab'bin emriyle Musa değneğini Mısır'ın üzerine uzatmış ve her yeri rüzgârlarla gelen çekirgeler kaplamıştır. Firavun her zamanki gibi Musa'ya bu durumu düzeltmesi karşılığında onları salacağını vaat etmiş fakat durum düzelince aynı şekilde vazgeçmiştir.²⁴⁷

Peygamber Yoel'de Rab'bin İsraililere daha önce hiç böylesi görülme-yen dişi aslan kadar güçlü bir çekirge ordusu gönderdiğinden bahsetmektedir. Bu çekirge ordusunun incir ve zeytin ağaçları olmak üzere tüm ekinleri yediği haber verilmektedir. Hatta çekirgelerin birbirinden kalan ürünleri yedikleri; bunun da genç, olgunlaşmış, yeni doğmuş ve yavrular olmak üzere bir yeme sırası şeklinde gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Sonrasında ise Rab, çekirge ordusunu uzaklara göndererek daha önce kaybettikleri şeyleri onlara geri vereceğini vadetmiştir.²⁴⁸

3.7. İlk Doğanların Ölmesi

Firavun'a karşı verilen belalardan biri de kendi ilk çocuğundan, kölelerinin ilk çocuğuna kadar, hayvanlar dâhil olmak üzere Mısır'da bütün ilk doğanların ölmesidir. Bu şekilde Rab'bin İsraililere Mısırlılardan ne şekilde farklı davrandığını anlamış olacakları belirtilmiştir.²⁴⁹

3.8. Nuh Tufanı

Rab, insanın yeryüzünde yaptığı kötülükler sebebiyle kuşlar dâhil tüm canlıları yok edeceğini bu nedenle Nuh'a bir gemi yaparak ailesi ile kendisine gelecek olan kuş, sürüngen vb. her tür hayvandan birer çift almasını söylemiştir.²⁵⁰ Bunun yanında Tanrı Nuh'u gemiye sadece onun önünde eğilen kişileri alması konusunda uyarmıştır. Bazı yazarlar, bunlardan erkeğin daha kibirli olduğu durumlarda çiftlerin birlikte gemiye kabul edildiği; kadının kibirli olduğu durumda ise hiçbirinin kabul edilmediğini öne sürmüşlerdir. Buna sebep olarak sapkınlığın hayvanlarda dâhil tüm canlılar arasında yayılması gösterilmiştir. Öyle ki hayvanlar bile kendi türleri dışında ilişki yaşamaktaydı. “*Aygır, dişi eşekle; erkek eşek, kısrakla; köpek, dişi-kurtla; yılan, kaplumbağa ile çiftleşmekteydi.*” Ayrıca dişilerin kendilerini erkeklerden üstün gördüğü gibi birçok olağandışı durumlar da yaşanmaktaydı.²⁵¹

²⁴⁷ Çık. 10: 1-20.

²⁴⁸ Yoe. 1: 4, 6; 2: 2, 20, 25; Amo. 4: 9; 7: 1-2.

²⁴⁹ Çık. 11: 4-5; 12: 12; Mez. 78: 51; 105: 36.

²⁵⁰ Yar. 6: 7, 19-20.

²⁵¹ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 164.

Böylece diğer türlerle birlikte ona gelen kuşlar gemiye alınmıştı. Sular her tarafı kaplamaya başladığında ise günahkârlar Nuh'a yalvarmaya başladılar. Fakat artık kendilerine verilen mühlet dolmuştu. O sırada gemiye alınmayan kurt, aslan ve ayılardan oluşan bir grup yüzlerce kişiyi parçalara ayırarak öldürdü. Ardından tufan gerçekleştiğinde kuşlar, sürüngenler de dâhil tüm canlılar yok olmuştur. Tufan gerçekleştikten sonra on iki ay süresince Nuh ve oğullarına çok fazla görev düşmüştü. Rivayetlere göre her bir hayvan kendine özel yiyeceklerle besleniyordu. Öyle ki develerin samanla, fillerin asma yapraklarıyla ve eşeklerin çavdarla besleniyordu. Devekuşlarının ise cam kırıklarıyla beslendiği midraş'ta birkaç yerde söz edilmektedir. Diğer bir rivayet bukailemle alakalıydı. Kimse bu hayvanın neyle beslendiğini bilmiyordu. Fakat bir gün parçaladığı narın içinden düşen kurtçuğu yediğini gören Nuh, devedikeni filizlerinden elde ettiği kurtçuklarla bukailemini besledi. Bu süreçte ateş sebebiyle hastalanan aslanlar da diğer hayvanlara zarar veremediği gibi tıpkı öküzler gibi otçul beslendi. Yoğunlukları sebebiyle Nuh ve ailesine zorluk çıkarmak istemeyen Zümrüdüanka kuşu ise Nuh tarafından kutsandı. Fakat diğer bir rivayete göre hayvanlar ve insanlar sadece incir ekmeği ile beslenerek bu süreyi geçirmişlerdi.²⁵²

Nuh, yeryüzü tekrar canlılarla dolmasın diye oğulları ve eşlerinin yanı sıra tüm hayvanların yolculuk sırasında birlikte olmalarını yasakladı. Fakat bu kurala oğlu Ham dâhil köpek ve kuzgun uymadı. Tanrı kuzguna gagasıyla dişi kuş olarak döllenme; köpeğe ise çiftleşirken eşine yapışık kalma cezası verdi.²⁵³

Sular alçalmaya başladığı sıralarda Nuh suların tamamen çekildiğinden emin olmak için geminin penceresinden bir kuzgun bırakmıştır. Kuzgunun gemide bir tek kendi ve eşi olması sebebiyle soylarının tükeneceğinden endişe ederek Nuh'un bu emrine karşı geldiğine dair mitler yer almaktadır. Diğer bir rivayet ise kuzgunun, Nuh'u kendi eşini arzulamakla suçlayarak gitmek istemediği yönündedir. Hâlbuki bunu söyleyen kuzgun, kendi türü dışında dişi kartal ve leş-kuşlarıyla birlikte olmuştu. Sonrasında bir şekilde gönderilen kuzgun her seferinde gerisin geri dönmüştü. Üçüncü seferde ise leşlerle midesini doldurmayı tercih ederek geri dönmemişti. O geri dönmeyince Nuh bu sefer bir güvercin göndermiştir. Sular çekilmediğinden dolayı konacak yer bulamayan güvercin ise gerisin geri gemiye dönmüştür. Yedi gün sonra tekrardan salınan güvercin bu sefer bir zeytin yaprağıyla dönünce suların çekildiği anlaşılmıştır. Nuh yedi gün sonra güvercini bir kez daha gönderdiğinde ise bu sefer geri dönmemiştir. Sonrasında Tanrı'nın emriyle kuşlar ve tüm canlılarla gemiden çıkmışlardır. Nuh Rab'be, tüm kuşlardan ve temiz hayvanlardan sunak hazırlamıştır. Tanrı,

²⁵² Yar. 7: 2, 8, 14, 21-23; Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, s. 165-166.

²⁵³ Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, s. 166-167.

Nuh ile yaptığı anlaşmayı onun soyu, tüm hayvanlar ve kuşlarla devam ettireceğini bildirmiştir.²⁵⁴

3.9. Yahudi Geleneğinde Bela ve Felaket

Yahudi filozof Philo ve Eski Ahit'in yorumlarını içeren Midraş, kan belasını Mısırlılar tarafından tanrılaştırılmış Nil'e bir saldırı olarak yorumlamışlardır. Bunun yanında tüm bu belaları yerel veya mevsimsel birtakım olaylarla ilişkilendirenler de olmuştur. Yaz aylarında su seviyesi yükselen Nil'in içinde taşımış olduğu organizmalar sebebiyle kızardığı; bu durumu kurbağa ve böcek sürülerinin takip ettiği; Mısır'da çıbanların yaygın olduğu; dolunun nadiren de olsa düştüğü; çekirgelerin kışın veya ilkbaharda ülke çapında yayılabildiği bilinmektedir. Bu nedenle belalar, bir yılda üst üste yaşanan bu yerel fenomenlerin mucizevi bir şekilde yoğunlaşması olarak görülmüştür.²⁵⁵

İngiliz yazar Ian Wilson 1985'de, *The Exodus Enigma* adlı kitabında Kutsal Kitap'ta yer alan belalar ile Thera patlamasının Mısır üzerindeki olası etkileri arasındaki şaşırtıcı benzerliklere dikkat çekmiştir. O sırada patlamanın MS. 1450'lerin ortalarında meydana geldiği düşünülüyordu. Ona göre, Kutsal Kitap'taki belalar ile Thera patlamasından bahseden Mısır raporları arasında doğrudan karşılaştırmalar yapılamasa da, Exodus anlatısının bu tarz patlamalarla ilgili modern raporlarla karşılaştırılması durumunda neredeyse aynı oldukları görülecektir. Nitekim Krakatau patladığında, patlama o kadar gürültülüydü ki, Avustralya'nın Kuzey Bölgesi'nde - 4.800 kilometre uzakta – insanlar uykularından uyandılar. Mısır kıyısı ise Thera'dan sadece 800 kilometre uzakta olduğu için altı kat daha fazla hissedilecek olan patlama tüm ülkede gök gürültüsü gibi ses çıkarırdı. Patlamadan sonraki bir gün içinde, Mısır'ın üzerinde sürüklenen serpinti bulutu sebebiyle gökyüzü karardı. St. Helens Dağı'ndan sonra, güneş yanardağdan 500 kilometre uzakta saatlerce gizlendi ve Krakatau'dan sonra gökyüzü çok daha büyük bir mesafeye kadar karardı. 800 kilometreye kadar günlerce gece gibi karanlıktı. Thera patlamasının büyüklüğü nedeniyle, aynı şeyin Mısır'ın çoğu için geçerli olduğunu varsayabiliriz.²⁵⁶

Belaların, Mısırdan Çıkış ve Mezmurlar' da farklı sıralamayla anlatıldıkları görülmektedir. Nitekim belaların türü ve sırası şu şekilde sayılmıştır.

²⁵⁴ Yar. 8: 1-12, 17-20; 9: 2, 9; Graves - Patai, *İbrani Mitleri*, s. 166-167, 172.

²⁵⁵ Moshe Greenberg, "Plagues of Egypt", *Encyclopaedia Judaica*, c. XVI, s. 214.

²⁵⁶ Graham Phillips, *Atlantis and the Ten Plagues of Egypt: The Secret History Hidden in the Valley of the Kings*, Bear & Company, U.S. 2003: s. 240-242.

Tablo 6: Kutsal Kitap'ta Yer Alan Belalar²⁵⁷

Mısırdan Çıkış (7, 8, 9, 10, 11)	Mezmurlar 78: 44- 51	Mezmurlar 105: 28- 36
1. Kan 2. Kurbağa 3. Sivrisinek 4. At Sineği 5. Hayvanların Ölümü 6. Çıban 7. Dolu 8. Çekirge 9. Karanlık 10. İlk Doğanların Ölümü	1. Kan 2. At Sineği Kurbağa 3. Tırtıl Çekirge 4. Dolu Çekirge veya Taş 5. Hayvanların Ölümü Ölümcül Salgın 6. Salgın 7. İlk Doğanların Ölümü	1. Karanlık 2. Kan 3. Kurbağa 4. Sivrisinek 5. Dolu Ateş veya Şimşek 6. Çekirge Kurtçuk 7. İlk Doğanların Ölümü

3.10. Hristiyan Geleneğinde Bela ve Felaket

Tanrı'nın gücü Firavun ve halkına on yargıda gösterildi. Bu şekilde İsrail Tanrısının gerçek olduğunu kanıtlarken aynı zamanda onun gücü karşısında Mısır tanrılarının güçsüzlüğünü ortaya koymuştur. Bu belaların ilk dokuzu Nil vadisindeki doğal olaylarla doğrudan bağlantılı görülse de onuncusu, yani ilk doğanların ölümü, tamamen doğaüstü âlemine aittir. Bu konuda en kapsamlı çalışma G. Hort tarafından yapılmıştır.²⁵⁸ Ona göre Musa'nın asasıyla Nil sularını 'kan'a çevirmesi olarak geçen kan belası ve doğal olaylar arasında şu şekilde bağlantı kurulur:

Nil suları ne kadar yükselirse Mavi Nil ve Atbara havzalarından o kadar çok 'kızıl toprak' taşınır ki bu da Nil sularının bir o kadar kırmızı olmasına sebep olur. Bu durumun oluşturduğu elverişsiz koşullar çok sayıda balığın ölmesine yol açabilir. Böylece ölen balıklar suyun kirlenmesine ve kötü kokuya neden olur. İkinci bela olarak gerçekleşen kurbağaların etrafı sarması ve sonunda ölmeleri de aslında bu durum ile bağlantılıdır. Ağustos ayında kurbağaların nehirde dışarı fırlaması çok sıra dışı gibi görünse de aslında öncesinde Nil'de ölen balıkların leşleri kıyıya vurarak kurbağaların yuvalarına taşınmış ve kurbağalara

²⁵⁷ Greenberg, "Plagues of Egypt", c. XVI, s. 214.

²⁵⁸ James Dixon Douglas - N. Hillyer, ed., "Plagues of Egypt", *New Bible Dictionary*, Tyndale House Publishers, USA 1982, s. 943.

enfeksiyon bulaştırmıştır. Kurbağaların ani ölümü, kötü kokmaları ve hızlı çürümeleri bunun enfeksiyon temelli iç şarbon olduklarını gösterir.²⁵⁹

Üçüncü bela da ise kaplumbağalardan ve balıklardan yayılan virüsler sineklerin zaten yüksek olan üreme oranlarını daha da elverişli hale getirmiştir. Dördüncü bela ve altıncı bela ise bağlantılı şekilde ele alınmıştır. Beşinci belanın da sadece tarlalardaki hayvanları etkileyen bir sığır haşeresi tarafından gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu haşerelerin kurbağalara taşınan enfeksiyondan dolayı şarbon kaptıkları ve sığırlara taşıdıkları belirtilmiştir. Dördüncü bela olarak çıkan sinekler kurbağalardan kaptıkları deri şarbonunu insanlara bulaştırmıştır. Bu sebeple de altıncı bela olarak çibanlar özellikle elleri ve ayakları etkilemiş olabilir. Sekizinci bela Etiyopya ve Sudan'da gerçekleşen şiddetli yağışlar Nil sularının yükselmesine sebep olur ki bu da çekirge salgını için elverişli koşullar sağlayacaktır. Bu durum “ruahyam” denilen “deniz rüzgarı”nın çekirgeleri Nil vadisinin yukarısına yani Mısır’a taşınmasına sebep olmuş olabilir. Onuncu ve son bela olan sadece ilk doğanların ölmesinde ise Tanrı'nın kesin ve tam kontrolünün en açık işareti gelmiştir. Defalarca uyarılmasına rağmen firavun, Tanrı'ya itaat etmemiş ve bu nedenle reddetmenin sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır.²⁶⁰

Kutsal Kitap'ta ki bu anlatımlarda Firavun'un inat etmesinin nedeni olarak Tanrı'nın kendisi görülmektedir. Tanrı, Musa'ya “*Ama ben onu inatçı yapacağım. Halkı salıvermeyecek*”²⁶¹ demiştir. Onun buradaki amacı yine Kutsal Kitap'ta “*Ben Firavun'u inatçı yapacağım ki, belirtilerimi ve şaşılası işlerimi Mısır'da arttırabileyim*”²⁶² şeklinde belirtilir. Tanrı, Mısır halkına gücünü göstermek amacıyla Firavun'un kalbini katılaştırmıştır. Böylece O, “*Mısır'a karşı elimi kaldırdığım ve İsraililer'i aralarından çıkardığım zaman Mısırlılar benim Rab olduğumu anlayacak*”²⁶³ ifadesiyle Mısırlıların kendisini tanıyacaklarını haber vermektedir. Aslında Rab nihai amacını “*Gücümü sana göstermek, adımları bütün dünyaya tanıtmak için seni ayakta tuttum*”²⁶⁴ ifadesinde açıklamaktadır. Nitekim Tanrı, Firavun'u herhangi bir noktada kolayca yok edebilirdi ve bu kadar zahmete gerek kalmazdı.²⁶⁵

²⁵⁹ Douglas - Hillyer, ed., “Plagues of Egypt”, s. 943.

²⁶⁰ Douglas - Hillyer, ed., “Plagues of Egypt”, s. 943-944.

²⁶¹ Çık. 4: 21.

²⁶² Çık. 7: 3.

²⁶³ Çık. 7: 5.

²⁶⁴ Çık. 9: 16.

²⁶⁵ Geoffrey Wigoder vd., ed., “The Ten Plagues”, *Illustrated Dictionary & Concordance of The Bible*, G.G. Jerusalem Publishing House Ltd. And Reader's Digest Association, USA 1986, s. 796.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN MUCİZELERDE HAYVANLARIN YERİ

Batı dillerinde Latince “miraculum” kavramından türeyen ve miracle (miracolo) kelimesiyle ifade edilen mucize kavramı, ilâhî bir güç tarafından ortaya konan olağanüstü olaylar anlamına gelmektedir. İlahi bir arka plana sahip olması açısından mucize, sihirbazlıktan farklı olarak bir iyiliğin ya da faydanın gerçekleşmesine hizmet eder. Tarih boyunca birçok insan, kendi dinlerinin doğruluğunu ispat etmek için mucizeleri kullanmıştır. Tek tanrılı dinlerde mucize anlayışı, diğerlerinden farklı olarak, kazanılmış bir şey olmayıp Tanrı'nın istemesiyle gerçekleştiği yönündedir. Bu dinlerde mucize, Tanrı'nın kendi kudretini ve iradesini insanlara göstermesi, onları bu şekilde denemek istemesini ifade etmektedir. Kutsal kitaplarda mucizeler dinsel bir gerçeğin vurgulanması, inananların desteklenmesi, zor durumda kalanlara yardım edilmesi, inançsızların cezalandırılması vb. sebeplerle gerçekleşmektedir. Yahudilik ve Hristiyanlıkta da mucize önemli bir yer tutar.²⁶⁶

Kutsal Kitap'ta mucize kavramına baktığımızda ise hem Eski Ahit'te hem de Yeni Ahit'te peygamberlere verilen mucizelere değinildiğini görmekteyiz. Bu bölümde Kutsal Kitap'ta yer alan mucizelerden sadece içerisinde hayvan bahsi geçenler ele alınacaktır. Hayvanların yer verildiği bu mucizelerden hareketle Yahudi ve Hristiyan geleneğinde mucize kavramının geçerliliği üzerinde durulacaktır. Nitekim Kutsal Kitap'taki mucizelerin gerçekliğini savunanlar olduğu gibi mitolojik anlatımlar ya da dilden kaynaklanan yanlış yorumlamalar olduğunu savunanlar da olmuştur.

Tablo 7: Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yer Aldığı Mucize Metinleri

Türü	Yer aldığı kitap
Balık	Yunus 1: 17; 2: 1, 10 / Matta 12: 40; 14: 17, 19; 17: 27/ Markos 6: 38, 41, 42; 8: 7/ Luka 5: 4, 6, 7, 9, 10; 9: 13, 16/ Yuhanna 6: 8, 11; 15: 34, 36; 21: 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13/ Elçilerin İşleri 9: 18
Bıldırcın	Mısırdan Çıkış 16: 13/ Mezmurlar 105: 40/ Çölde Sayım 11: 31, 32
İnek	Yaratılış 41: 2, 3, 4, 18, 19, 20, 26, 27
Kuş	1. Krallar 4: 33/ Mezmurlar 78: 27
Yılan	Mısırdan Çıkış 4: 3, 4; 7: 9, 10, 12, 15/ Çölde Sayım 21: 6, 7, 8, 9

²⁶⁶ Salime Leyla Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. XXX, s. 351; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 268; Robert S. Ellwood, *The Encyclopedia of World Religions*, DWJ Books LLC, United States of America 1998, s. 294.

4.1. İsraililere İndirilen Bildircin Eti

Tevrat'ta İsraililerin, Mısırdan ayrıldıktan bir süre sonra yiyecekler konusunda Musa ve Harun'a şikâyet ettiklerini görmekteyiz. Musa bu durumun kendileri nezdinde aslında Rab'be karşı yapılmış bir yakınma olduğunu belirtmektedir. Rab buna karşılık onlara akşam et olarak bildircin, sabah ise man adını verdikleri ekmeği göndermiştir. Fakat İsrailoğulları bununla da memnun olmamış ve et yemek istediklerini söyleyerek tekrardan yakınmalara başlamıştır. Bunun üzerine Rab Musa'ya, bir ay boyunca onlara et göndereceğini ve nefret edecek düzeye gelene kadar et yiyeceklerini bildirmiştir. İki gün boyunca rüzgârla gelen bildircinleri toplayan halk, etleri çiğnediği sırada Rab tarafından cezalandırılmıştır.²⁶⁷

4.2. Yusuf'un Rüya Yorumu

Rüyada yedi güzel, besili ineğin; yedi çirkin ve sıska inek tarafından yendiğini gören firavun, rüyasının hiçbir büyücü tarafından yorumlanamaması üzerine zindanda olan Yusuf'un rüya yorumlama kabiliyetini öğrenmiş ve onu huzuruna çağırmıştır. Rüyasını anlattığında Yusuf ona yedi besili ineğin yedi yıl boyunca bolluk, yedi sıska ineğin ise yedi yıl kıtlık anlamına geldiğini söylemiştir. Devamında Yusuf'un yaptığı bu yorumun harfîyen gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.²⁶⁸

4.3. Süleyman'ın Bilgeliği

Süleyman'a verilen üstün ve eşsiz bir bilgelik ile her konu hakkında son derece bilgili olduğunun vurgulandığı "Süleyman'ın Eşsiz Bilgeliği" babında özel olarak sayılan birkaç konu arasında "kuşlar" da yer almaktadır. Hayvanlar, bitkiler vb. her türlü konuda ona verilmiş olan bu yetenek sayesinde başka ülkelerden dahi insanların onu dinlemek için geldiğinden bahsedilmiştir.²⁶⁹

O, İsrail halkının bitmek bilmeyen istekleri ve sürekli olarak Tanrı'ya karşı gösterdikleri memnuniyetsiz tavırları eleştirilmiştir. Ona göre, Tanrıyı denemek amacıyla su, ekmek ve et isteyerek aslında ona inanmadıklarını ve güvenmediklerini ortaya koymuşlardır. Fakat Rab, onların isteklerini yerine getirmiş ve et olarak sayamayacakları kadar bildircin göndermiştir.²⁷⁰

²⁶⁷ Çık. 16: 1-3, 8, 12, 13, 31; Say. 11: 4, 20, 31-33; Mez. 105: 40.

²⁶⁸ Yar. 41: 4, 8, 15, 26, 27, 29, 30, 47, 54.

²⁶⁹ 1Kr. 4: 30, 33-34.

²⁷⁰ Çık. 16: 13; Say. 11: 31-32; Mez. 105: 40.

4.4. Yılana Dönüşen Asa

Rab, Musa'nın kendisi tarafından görevlendirildiğini Firavun'a kanıtlaması amacıyla ona bazı belirtiler yani mucizeler vermiştir. Bunlardan biri yere attığı değneğin Rab'bin emriyle yılana dönüşmesidir. Yılanın kuyruğundan tuttuğunda ise tekrardan değnek olduğu anlatılmaktadır. Fakat Musa'nın kendine güvenmemesi sebebiyle Rab onun yerine kardeşi Harun'u görevlendirmiş ve bu belirtileri Firavun'a o göstermiştir. Ardından Firavun'un getirdiği Mısırlı büyücüler de aynısını yapmış ancak Harun'un değneği onların değneklerini yutmuştur. Yine de firavun inat etmiş ve onları dinlememiştir.²⁷¹

4.5. İsa'nın Az Yemekle Herkesi Doyurması

Halkın İsa'nın etrafında toplandığı bir zamanda öğrencileri ona, yanlarında sadece iki balık ve beş ekmek bulunduğunu bu nedenle geç olmadan onları evlerine göndermesi gerektiğini belirtirler. Fakat İsa ekmekleri ve balıkları alarak göğe doğru dua eder; sonra böldüğü ekmekleri öğrencilerine vererek halka dağıttırır. Herkes doyduktan sonra yemeklerden on iki sepet artmıştır ki yaklaşık beş bin erkek ile kadın ve çocuklar bu yemeklerden yemiştir.²⁷²

4.6. Denizden Tonlarca Balık Çıkması

Kanonik İncillerde İsa'ya verilen mucizelerden biri de denizden tonlarca balık çıkmasını sağlamasıdır. Bu konuda iki anlatım söz konusudur. İlk olarak bahsedeceğimiz Yuhanna İncili'ndeki anlatım şu şekildedir:

Gölde balık tutmaya giden Petrus ve diğer öğrencilerinin sabaha kadar balık tutamadığını gören İsa, onlara ellerindeki ağı kayığın sağ tarafına atmalarını söylemiştir. İsa'nın söylediğini yapan öğrenciler, ağı geri çekemeyecek kadar çok balık tutmuşlardır. Karaya geri döndüklerinde İsa onlardan tuttukları balıkları getirmelerini istediğinde, Petrus kayıktan tam yüz elli üç iri balık getirmiştir. Bunun üzerine öğrenciler O'nun Rab olduğunu anlamışlardır. Bu olay İsa'nın ölümden sonra tekrar dirilip öğrencilere üçüncü görünüşü olarak kabul edilmektedir.²⁷³

Matta, Markos ve Luka'da ise ortak bir anlatım söz konusudur. Bu İncillere göre, İsa halkına Ginesar gölünün kıyısında ders verdiği sırada iki kayık görmüş ve Simun'a ait olan kayığa binerek kıyıdan açılmasını istemiştir. Bir yandan halka ders vermeye devam ederken bir yandan da Simun'a derin sulara geçerek ağlarını atmasını söylemiştir. Tüm gün

²⁷¹ Çık. 4: 1-17; 7: 8-13.

²⁷² Mat. 14: 13-21; Mar. 6: 38, 41-42; Luk. 9: 10-17; Yu. 6: 1-15.

²⁷³ Yu. 21: 1-13.

çabalamalarına rağmen tek bir balık bile tutamadıkları halde İsa'nın dediğini yapınca o kadar çok balık yakaladılar ki ağlar yırtılmaya başladı. İki kayık da neredeyse batacak kadar balık doldu.²⁷⁴

4.7. Yahudi Geleneğinin Mucize Kavramına Bakışı

Yahudi inancında mucize, Tanrı'nın insanlara gücünü ispatlamak amacıyla hayata müdahale etmesi anlamına gelir. Mucize kimi zaman Tanrı'nın iradesinin delili, kimi zaman da sonucu olmaktadır. Eski Ahit'e bakıldığında mucize için “harikulade şeyler veya işler” anlamına gelen *pele'* ve *nifla'*(ot) kavramları kullanılır. “Nifla” kavramı genellikle peygamberlikle bağlantılıdır. Bunun yanında asanın yılanı dönüşmesi gibi örnekler Mofet(im) yani “işaret, kehanet”, Firavun'un yanında bulunan sihirbazların yılanı dönen sopaları ise *lehatim* (hile, büyü) olarak adlandırılır. Kimi zaman yalancı peygamberlerin de mucizevi haller göstermesi sebebiyle Eski Ahit mucizeyi doğrulayıcı tek ispat kaynağı olarak görmez. Bu anlamda Talmud dönemi Rabbileri mucize çağının artık bittiğini ve mucize verilmesini hak edecek nitelikte dindar insanların kalmadığını belirtmişlerdir.²⁷⁵

Tevrat'ta yer alan mucizelere değinecek olursak, “Asanın Yılanı Dönüşmesi” hadisesinde asa, geçmiş kültürlerde iktidarı temsil etmektedir. Asanın yılan olduktan sonra sihirbazların yılanı dönüşen değneklerini yutması aslında firavunun iktidarının sonlandırılmasını temsil etmektedir.²⁷⁶

Yahudi geleneğinde, rüyada görülen şeylerin kişiye ruhsal veya ilahi varlıklar aracılığıyla gösterildiğine, bunların yorumlanmasıyla gelecek hakkında bilgi sahibi olunacağına inanılmaktadır. Rüyaların tabiri, Eski Ahit'te de önemli yer tutmaktadır. Örneğin; Hz. Yakup'un Bethel'in kutsal bir yer olduğunu ve Hz. Süleyman'ın ise kendisine Tanrı tarafından hikmet verildiğini öğrenmesi rüya vasıtasıyla olmuştur. Bu durum sadece peygamberler için söz konusu olmayıp Mısır Firavunu'nun rüyasından Tevrat'ta bahsedilmektedir. Onun rüyasını ise Hz. Yusuf yorumlamıştır ki bahsettikleri tam olarak yaşanmıştır. Fakat Yahudi kutsal metinlerinde her görülen rüyanın Tanrı kaynaklı olmayacağı bu nedenle hepsine itibar edilmemesi gerektiğine dair uyarılar da yapılmaktadır. Bu konuda şu düsturun esas alınması gerektiği belirtilmektedir: ‘Tanrıya götürmeyen bir rüya, gerçek bir rüya değildir’.²⁷⁷

Tevrat'ta olduğu gibi Talmud'da da rüyalar ve yorumları önemli yer tutmaktadır. Yahudi bilgeleri, rüyada görülen hayvanlarla ilgili olarak kutsal kitaba dayalı yorumlar

²⁷⁴ Luk. 5: 1-10; Mat. 4: 18-22; Mar. 1: 16-20.

²⁷⁵ Salime Leyla Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA) c. XXX, s. 351.

²⁷⁶ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 221-222.

²⁷⁷ İsmail TAŞPINAR, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, İFAV, İstanbul 2020, s. 138.

geliştirmişlerdir. Bu anlamda rüyada görülen keçi bolluk içinde bir yıl geçeceği; horoz bir oğlan çocuğa sahip olunacağı; tavuk ise çocuklarıyla mutlu olacağı şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁸ Tanrı ile iletişim kurmanın bir vasıtası olarak da görülen rüyalar tam olarak vahiy olmasa da kaynağın aynı olması sebebiyle ‘altıda bir’ oranda vahye benzetilmektedir. Fakat Tanrı için olduğu kadar, ölümler için de haberleşme aracı olarak görülür. Örneğin; Rabbi Yuda, daha önceden ölen komşusunun evine yedi kişiyi yedi gün boyunca yas tutmaları için getirir. Bu süre zarfının sonunda Rabbi Yuda'nın rüyasına giren komşusu ona: 'Sayenizde benim ruhum nasıl rahat ediyorsa, sizin de ruhunuz öyle rahat etsin' der.²⁷⁹

Mucize hikâyeleri, değişik metinlerde erken dönem Rabbinik kaynaklarda da bulunmaktadır. Bu literatürde mucize kavramı genellikle tabiattaki olağan düzeni aşan olaylar için kullanılmaktadır. Mucizelerin zahirde insan tarafından gerçekleştirildiği görülse de temelde mucizeyi oluşturan Tanrı'dır. Ayrıca sadece doğaüstü ve olağandışı şeyler yerine hayatın bir nimet olduğunu vurgulamak amacıyla birtakım doğal ve olağan şeyler de mucize olarak kabul edilmiştir. Mucizelerle ilgili Tevrat'taki olayların olağanüstülüğü abartılırken, diğer Biblikal yazılara bakıldığında tam tersi mucizelerin değerinin azaltıldığı görülmektedir. Hatta Eyüp'ün gerçekte var olmadığı sadece bir masaldan ibaret olduğunu söyleyen âlimler olmuştur. Bazı Rabbinik otoriteler de mucizeleri kendi fikirlerini güçlendirmek amacıyla kullanmaya teşebbüs etmişlerdir. II. Tapınak dönemi ile Yahudilik ve Talmudik dönem arasında mucize ile ilgili görüşlere bakıldığında; mucizeler, dini inancın bir parçası olup sorgulanamaz olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Hristiyanlıktaki mucizeler küçümsenirken, Eski Ahit'te yer alan mucizeler abartılmıştır. Dua ve ibadetlerde mucizelere yer vermiştir.²⁸⁰

Yahudi filozoflarından Saadiah Gaon, mucizelerin var olduğunu fakat doğruluğunu tespit için aklın temel alınması gerektiğini belirtmiştir. Yine Kabbalist Nahmanides, mucizeleri bir defaya özgü olarak değil de doğaüstü alana ait değişmeyen gerçeklikler olarak görmüştür. İbn Meymûn ise, mucizelerin en başından Tanrı'nın bilgisi ve iradesi dâhilinde olduğunu kabul etmiştir. O, Eski Ahit'te yer alan mucizelerin çoğunun mecazi anlamlarını alırken; Mûsâ'ya verilen mucizeleri üstün tutmuştur. İbn Meymûn mucizelerin vahyi desteklemek amacıyla verildiği fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre İsrailoğulları mucizelerden ziyade vahyin kendisinden etkilenmişlerdir.²⁸¹

Spinoza'ya göre ise “Mucize” sözcüğü insanların fikirlerine göre şekil alan, sebebini bildiğimiz ve bize tanıdık gelen şeylerden hareketle açıklayamadığımız bir eserdir. Bu

²⁷⁸ Taşpınar, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, s. 143.

²⁷⁹ Taşpınar, *Dinler Tarih ve Sembolizm*, s. 139.

²⁸⁰ Daniel Birnstiel, “Yahudilikte Mucize”, *Tebliğ* 2, s. 66-70.

²⁸¹ Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, c. XXX, s. 352.

bağlamda mucizeler, sıradan insanın bildikleri dışında gerçekleşen ve kendini şaşırtan olayları kendi kavrama yeteneği ile yorumlaması şeklinde gerçekleşmiştir. Yani aslında tabii şeylerin çoğu açıklanamadığı için kutsal metinlerde mucize olarak anlatılmıştır. Ona göre mucize olarak gördüğümüz kavrama yeteneğimizin üstünde olan olaylar bize Tanrı'nın varlığını kanıtlamaz. Çünkü yalnızca açık seçik bir şekilde anladığımız eserler Tanrı hakkındaki bilgiyi artırır. Bilgisizliği bu şekilde Tanrı'nın iradesine bağlamak saçmalıktır. O sadece insanın kavrama yeteneğini aşan ya da aştığı sanılan bir eserdir. Örneğin; Yeşu zamanında, Yahudiler, dünyanın hareketsiz olduğuna ve güneşin onun etrafında döndüğüne inanıyorlardı. Beş kralla savaştıkları sırada güneşin ve ayın durduklarına ya da hareketlerini geciktirdiklerine dair bir mucizeye inandılar. Aslında o gün olağan bir şekilde diğerlerinden daha uzun bir gündü. Bu anlamda o, Kutsal Kitap'ta yer alan mucizeleri anlamak için Yahudilerin deyim ve kelime oyunlarının iyi bilinmesi gerektiğini belirtir. Mesela Kutsal Kitap'ta "*Tanrı göklerin kapaklarını açtı*" ifadesiyle sadece çok yağmur yağdığı söylenmek istemiştir.²⁸²

4.8. Hristiyan Geleneğinin Mucize Kavramına Bakışı

Mucize kavramı, olağanüstü olaylar, olayların olağan akışına ilahi veya doğaüstü müdahale olarak tanımlanır. İncil zamanlarında insanlar doğaüstü bu olayları, Tanrı'nın insanları hayrete ve dini saygıya yöneltmek amacıyla gücünü sergilemesi olarak görüyordu. Tanrı, doğanın değişmeyen kanunlarına bağlı veya sınırlı değildi. Bu mucizelerin çoğu, Tanrı'nın seçtiği özel kişilere yüklemiş olduğu görevin ilahi karakterini kanıtlamak içindir.²⁸³ Bu anlamda Hristiyanlıkta da mucize kavramı insanlarda hayret uyandırmadan ziyade Tanrı'nın varlığını ve gücünü ortaya koymaya yönelik olarak anlaşılmıştır. Yeni Ahit'te yer alan mucizeler daha çok İsa'nın hastalıkları iyileştirmesi, ölüleri diriltme şeklindedir. Ayrıca tabiatın işleyişiyle ilgili de su üzerinde yürüme, fırtınayı dindirme, görünmez olma ve kalabalıkları doyurma gibi mucizeler de yer almaktadır. Bunun yanında rüya, vizyon, vahiy vb. yollarla İsa'nın Tanrı ile iletişim kurması da zikredilen mucizelerdendir. Yeni Ahit'te yer alan en önemli mucize ise İsa'nın dirilmesi ve göğe yükselmesidir.²⁸⁴

Ortaçağ'da yaşamış olan Hristiyan teolog Thomas Aquinas, bir olayın mucize kabul edilebilmesi için doğaüstü bir güce dayanmasının gerekliliğini savunmuştur. Ona göre Tanrı'nın her zaman doğa kanunlarına göre hareket etmesi gibi bir zorunluluğu bulunmadığından zaman zaman doğaüstü olaylar da meydana getirmesi O'nun kendisiyle

²⁸² Baruch Spinoza, *Teolojik - Politik İnceleme*, trc. Cemal Bali AKAL, 4. Bs, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, s. 121-131.

²⁸³ Geoffrey Wigoder vd., ed., "Miracles", *Illustrated Dictionary & Concordance of The Bible*, G.G. Jerusalem Publishing House Ltd. And Reader's Digest Association, USA 1986, s. 695.

²⁸⁴ Gürkan, "Diğer Dinlerde Mucize", c. XXX, s. 353.

çeliştiği manasına gelmemektedir. Hristiyan inancına göre Yeni Ahit'te bulunan “Tanrı’nın parmağı” veya “Tanrı’nın ruhu” gibi ifadeler, Tanrı’nın gerçekleştirdiği mucizelerde meleklerin veya azizlerin aracı görevi görmesi sebebiyledir. Genellikle kutsal kişiler tarafından gösterilen mucizeler bazen kötü olan fakat İsa’nın mesajını doğrulayan kişiler tarafından da gösterilmiştir. Pavlus tarafından şeytana atfedilen ve “yalancı mucize” şeklinde nitelendirilen mucizeler bu şekildedir.²⁸⁵

Günümüz Hristiyan mezhepleri arasında mucize hakkında görüş ayrılığı mevcuttur. Katolik ve Ortodoks Hristiyanlıkta mucize geleneği devam etmektedir. Bununla bağlantılı olarak da bu iki mezhebin âyin kitaplarında kötü ruhlardan arındırma ve tedavi teknikleri yer almaktadır. Ayrıca Katolik kilisesi kendilerine has olarak mucize gösterme yetisinin devam ettiğini kabul etmektedir. XX. yüzyılın başlarında akademik Protestan çevrelerinde ise Eski ve Yeni Ahit metinlerinde yer alan mucize anlatımları mitoloji kapsamında değerlendirilmiştir. Muhafazakârlar mucizelerin günümüzde geçerliliğini yitirdiğini kabul etseler de Hint Dinlerinin etkisiyle mucizevî tedavi metotları muhafazakâr Protestan grupları tarafından büyük ilgi görmektedir.²⁸⁶

²⁸⁵ Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, c. XXX, s. 353.

²⁸⁶ Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, c. XXX, s. 353-354.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN HAYVAN ŞEKLİNDEKİ HEYKEL, MOTİF VE PUTLAR

Batı dillerinde put kavramının karşılığı olarak kullanılan idol, “görünüş, şekil” anlamında “*eidos*” kelimesinden türetilen “*eidolondan*” gelir. Tevrat’ın Yunanca tercümesinde “*eidolon*” kelimesine “*Septuagint*” şeklinde rastlanmaktadır. Tevrat’ta putlardan söz edilirken otuz farklı isim kullanılmıştır. Çok tanrılı dinlerde tanrısal varlıkları simgeleyen çeşitli figürlere tapınmak putperestlik olarak adlandırılır. Bu kavram batı dillerinde idolatry ve paganizm terimlerinin karşılığıdır.²⁸⁷ Kutsal Kitap’ta hayvan şeklinde yapılan putlardan ve bunlara tapanların durumundan bahsedilmektedir. Yine hayvan silüetlerinin putlar dışında mimaride de kullanıldığı görülmektedir. Tapınak duvarında, taht ve havuz süslemelerinde heykel şeklinde ve motifler halinde yer verilen hayvanların hangi amaçla kullanıldığını anlayabilmek için Yahudi ve Hristiyan geleneğindeki sembolik anlamlarına değinmek faydalı olacaktır.

Tablo 8: Kutsal Kitap’ta Heykel-Motif ve Putlardan Bahseden Metinler

Türü	Heykel-Put-Motif	Yer aldığı kitap
Aslan	Heykel-Motif	1. Krallar 10: 19, 20/ 2. Tarihler 9: 18, 19 / 1. Krallar 7: 29/ Hezekiel 41: 19
Balık	Put	Yasanın Tekrarı 4: 16-18
Boğa	Heykel-Motif	1.Krallar 7: 25, 29, 44/ 2.Tarihler 4: 3, 4, 15/ Yeremya 52: 20/ 2. Krallar 16: 17
Buzağı	Put	Mısırdan Çıkış 32: 4, 5, 8, 19, 20, 24, 35/ Mezmurlar 106: 19/ Yasanın Tekrarı 9: 16, 21/ Nehemya 9: 18/ Elçilerin İşleri 7: 41/ 1. Krallar 12: 28, 29, 30, 32/ 2. Krallar 10: 29; 17: 16 / 2. Tarihler 11: 15; 13: 8/ Hoşea 8: 5, 6; 13: 2
Fildişi	Motif	1. Krallar 10: 18
İnek	Put	Hoşea 10: 5
Kurt	Put	Luka 10: 3
Kuş	Put	Yasanın Tekrarı 4: 16
Öküz	Put	Mezmurlar 106: 20
Teke	Put	2. Tarihler 11: 15
Yılan	Put	2. Krallar 18: 4

5.1. Kutsal Kitap’ta Zikredilen Heykel ve Motif Şeklindeki Hayvanlar

Kral Süleyman’ın tahtının anlatıldığı babda hayvanlarla ilgili heykel ve motiflere yer verildiği görülmektedir. Nitekim o, tahtını fildişinden yaptırmış ve saf altınla kaplatmıştı.

²⁸⁷ Ahmet Güç, “Put”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 364; Ahmet Güç, “Putperestlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, s. 365.

Tahtın iki kolu ve altı basamağı vardı. Kollarının yanında iki adet, basamaklarının her iki yanında ise toplamda on iki adet aslan heykeli yer almaktaydı.²⁸⁸

Peygamber Hezekiel'e, Tanrı tarafından gösterilen yeni tapınakta hayvan şekillerinin olduğu motiflerden bahsedilmektedir. Tapındaki girişin üstü, iç taraftaki oda, dış taraf ve iç-dış tüm duvarların belirli aralıklarla hurma ağacı ve Keruv²⁸⁹ desenleriyle kaplı olduğundan söz edilmektedir. Duvarlarda iki Keruv motifinin arasında bir hurma ağacı bulunmaktaydı. Bu Keruv'ların iki tane yüze sahip olup hurma ağacına bakan tarafta insan yüzü, diğer tarafta ise genç aslan yüzü yer almaktaydı.²⁹⁰

Tapındaki havuzun anlatıldığı başka bir bölüm de söz konusudur. Buna göre havuz güney, kuzey, doğu ve batı yönlerinden her birinde üçer tane olmak üzere sağrıları iç tarafa dönük toplamda on iki adet boğa heykeli üzerinde yer almaktadır. Havuzun dış tarafında yaklaşık 45 cm'de bir onar tane boğa kabartması olduğundan söz edilmektedir. Bu boğa kabartmaları gövdeleriyle birlikte olup ikişer sıra halinde sıralanmıştır. Sonrasında eklenen on tane tunç ayaklık aslan, boğa ve Keruv desenleriyle süslenmiştir. Aynalıkların etrafındaki çerçevelerde yer alan aslan ve boğa motiflerinin alt ve üst kısımlarında sarkık çelenk desenleri yer almaktaydı. Yapılan bu işlemler için ciddi oranda tunç harcandığından bahsedilmektedir. Kral Ahaz'ın daha sonra havuzu tunç boğa heykelleri üzerinden kaldırıp taş bir zemin üzerine yerleştirdiği belirtilmiştir.²⁹¹

5.2. Kutsal Kitap'ta Zikredilen Put Şeklindeki Hayvanlar

Tevrat'a baktığımızda Rab'bin, İsraililerden puta tapanlara sert uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Rab, Sina Dağı'nda ateşin içinden onlara seslendiğinde karşılarında hiçbir suret görmediklerine vurgu yaparak insan, hayvan veya herhangi bir şeyin heykelini yapmak suretiyle putlaştırmamalarını istemektedir.²⁹² Bu konuda zenginleştikçe ülkelerini putlarla donatan İsraililer uyarılarak dikili taşlarının yıkılacağı haber verilmektedir. Yine Beyt Aven'de bulunan inek putu sebebiyle Samiriye'de yaşayan halkın korkuya kapılacağı bildirilmektedir. Tanrı bu sunakları yapan kişileri devedikenleriyle saracağını ve puta tapılan neresi varsa her yeri yok edeceğini haber vermektedir.²⁹³

Musa'nın On Emir Levhalarını almak amacıyla gittiği Sina Dağı'ndan dönmemesi üzerine halkı kardeşi Harun'dan kendileri için bir ilah yapmasını istemişlerdir. Harun'da

²⁸⁸ 1Kr. 10: 19-20; 2.Ta. 9: 18-19.

²⁸⁹ Kutsal Kitap'ta geçen kanatlı tanrısal varlıklara denir.

²⁹⁰ Hez. 41: 17-20.

²⁹¹ 1Kr. 7: 25, 27-29, 44; 2.Ta. 4: 3-4, 15; Yer. 52: 20; 2.Kr. 16: 17.

²⁹² Yas. 4: 16-18.

²⁹³ Hoş. 10: 1-2, 5, 8.

onlardan topladığı altınlarla bir buzağı heykeli yapılmasına müsaade etmiştir. Rab'bin Musa'ya halkının yoldan çıkarak buzağıyı ilah edindiklerini bildirmesi üzerine Musa geri dönmüş, buzağıyı ve eğlenen insanları görünce öfkelenerek buzağıyı yakmış ve tozunu suya serperek İsrail halkına içirmiştir. Rab'bin ise bu günahın karşılığında halktan kardeşlerini, komşularını ve yakınlarını öldürmelerini istemiştir. Bunun sonucunda yaklaşık üç bin kişinin öldürüldüğü bildirilmektedir. Rab'bin puta taparak yoldan çıkan İsrail halkını bu şekilde cezalandırdığı anlatılmıştır. Bu durum aynı zamanda Yeni Ahit Elçilerin İşleri kitabında İstefan'ın konuşmasında geçmektedir.²⁹⁴ Bu durum bizlere İsrailoğullarının gerçekten iman etmediğini, sadece kendilerini firavunun zulmünden kurtaran güce karşı içgüdüsel bir bağlılık duyduklarını göstermektedir. Çünkü firavunun elinden kurtulduklarında yani herhangi bir korkuları kalmadığında tekrardan eski uygulamalarına putperestliğe geri dönmüşlerdir. Harun'un ise insanî bir zaafı ve canına zarar gelmesi korkusuyla böyle bir davranışta bulunduğu düşünülmektedir.²⁹⁵

Krallar bölümünde de Kral Hizkiya, Yarovam, Yehu ve Aviya hakkında bazı anlatılar yer almaktadır. Hizkiya'nın Yahuda kralı olduğu zaman tapınma yerlerini ve oralarda bulunan putları özellikle de Musa'nın yaptığı Nehuştan isimli tunç yılanı parçalamasından bahsedilmektedir. Yahuda krallarından daha önce onun gibi kimsenin olmadığı Rab'be son derece bağlı olduğu da vurgulanmaktadır.²⁹⁶ Kral Yarovam için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü bu defa onun yaptırmış olduğu iki adet Altın Buzağı putundan söz edilmektedir. İsrail halkı, Süleyman oğlu Rehavam'ın kendi isteklerini yerine getirmemesi üzerine Nevat oğlu Yarovam'ı kral olarak ilan etmişlerdir. Fakat Yarovam, Yerusolim'e Rab'bin Tapınağı'nı ziyarete giden halkının Rehavam'ın tarafına geçebileceklerinden endişe ederek altından iki adet buzağı putu yaptırmış; birini Beyt-El'e, diğerini Dan kentine yerleştirmiştir. Aynı zamanda yaptırmış olduğu bu tapınma yerlerinde bulunan teke ve buzağı putları için kâhinler atadığından da bahsedilmektedir. Rab, Yarovam'ın işlemiş olduğu bu günah sebebiyle soyunun yok olduğunu bildirmiştir. Nitekim Asur Kralı'nın Samiriye'yi kuşatarak İsrail Halkı'nı Asur'a sürmesinin sebebi olarak, İsrail Halkı'nın Rab'be karşı işlemiş olduğu bu ve benzeri günahlar sebep olarak gösterilmiştir. Yarovam'ın İsrail halkını sürüklemiş olduğu bu günaha daha sonra İsrail Kralı olan Yehu'da ortak olmuştur. Kendisi her ne kadar Baal'ın dikili taşlarını ve tapınağını ortadan kaldırarak Rab'bin gözüne girse de bir şekilde aynı yanlışta kendisi de düşmüştür. Yarovam'ın krallığının on sekizinci yılında

²⁹⁴ Çık. 32: 4-5, 8, 19-20, 24-25; Mez. 106: 19; Yas. 9: 16, 21; Neh. 9: 18; Elç. 7: 41.

²⁹⁵ Nânâ, *Yahudi Tarihi*, s. 131, 256.

²⁹⁶ 2.Kr. 18: 1-2, 4, 6.

Yahuda Kralı olan Aviya, Yarovam ve halkının altın buzağıları ilah edinmelerine karşılık Rab'bin egemenliğini savunmuştur.²⁹⁷

5.3. Yahudi Geleneğinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Heykel, Motif ve Putlar

Tevrat'ta Mısır'dan Çıkış bölümünde yer alan ve Yahudilikte inanç esasları olarak kabul edilen On Emir'in ikinci maddesinde: *“Benden başka Tanrın olmayacak. Kendine yukarıdaki gökyüzünde, aşağıdaki yeryüzünde ya da toprağın altındaki suda olan bir şeyin putunu veya suretini yapmayacaksın; onların önünde eğilmeyecek, onlara hizmet etmeyeceksin”*²⁹⁸ ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerde Tanrı'nın tek olduğu vurgulanarak herhangi bir şekilde putlara tapmak yasaklanmıştır. Bu bağlamda Yahudi geleneğinde Tanrı, yaratılmamış, öncesi ve sonrası olmayan, görülemeyen, sınırsız güce ve ilme sahip, âlemlerin yaratıcısı olarak kabul edilir. O'ndan başka bir güç kaynağı yoktur, tanrılık vasfı bölünmez, eşsiz ve tektir. Görülemeyen Tanrı'nın resim ve heykelini yapmak Tanrı'ya büyük bir hakaret olup derhal imha edilmesi gerekmektedir.²⁹⁹

“Öz kardeşin, oğlun, kızın, sevdiğin karın ya da en yakın dostun seni gizlice ayartmaya çalışır, senin ve atalarının önceden bilmediğiniz, dünyanın bir ucundan öbür ucuna dek uzakta, yakında, çevrenizde yaşayan halkların ilahları için, 'Haydi gidelim, bu ilahlara tapalım' derse, ona uymayacak, onu dinlemeyeceksin. Ona acımayacak, sevecenlik göstermeyecek, onu korumayacaksın. Onu kesinlikle öldüreceksin. Onu önce sen, sonra bütün halk taşa tutsun. Taşlayarak öldürün onu” ifadelerinde görüldüğü üzere Yahudilikte Rab'den başkasına tapmanın cezası, taşlanarak öldürülmektedir. Eğer bu durum genele yayılırsa o zaman halkın ve hayvanların tamamının kılıçtan geçirilmesi, ardından yağmalanan diğer mallarının meydanın ortasına toplanarak yakılması emredilmektedir.³⁰⁰

Tevrat'ta Tanrı'nın putperestlere şu ifadelerle meydan okuduğu görülmektedir:

- *“Gidin, seçtiğiniz ilahlara yakarın; sıkıntıya düştüğünüzde sizi onlar kurtarsın.”*³⁰¹
- *“Putlarınızı getirin de olacıkları bildirsinler bize. Olup bitenleri bildirsinler ki düşünelim, Sonuçlarını bilelim. Ya da gelecekte olacıkları duyursunlar bize..., Ey putlar, bundan sonra olacıkları bize bildirin de, İlah olduğunuzu bilelim! Haydi, bir*

²⁹⁷ 1Kr. 12: 28-31; 2.Ta. 11: 15; 13: 1, 4, 8; 2.Kr. 10: 27-29; 17: 5, 6, 16; Hoş. 8: 5-6; 13: 2.

²⁹⁸ Çık. 20: 3-5.

²⁹⁹ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, s. 300; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 52-53.

³⁰⁰ Yas. 13: 1-18.

³⁰¹ Hak. 10: 14.

*iyilik ya da kötülük edin de, Hepimiz korkup dehşete düşelim. İşte siz bir hiçsiniz ve işiniz olmayan şeydir, sizi seçen mekruhtur.”*³⁰²

- *“Hepsi bomboş, yaptıkları da bir hiç. Halkın putları yalnızca yeldir, sıfırdır.”*³⁰³

Ebiyonitler, İsrail krallarının Tanrı'nın buyruğuna uygun olmamaları sebebiyle yok olduklarını düşünmüşlerdir. Özellikle Kral Süleyman'ın, Süleyman mabedi inşa etmekle putperest geleneklere uyduğu bu nedenle gelecek dünyada hiçbir nasibinin olmadığı kabul edilmiştir. Onlara göre bu mabedin 70 yılında tahrip edilmesi Tanrı'nın hükmünü ortaya koymuştur.³⁰⁴

Mısır Medeniyetinde yeniden doğuşu simgeleyen boğa ise ölümsüzlük ve tanrısallığın sembolü olarak görülmekteydi. "Güçlü ve üreme özelliği ile donanmış boğa, tarih öncesi çağlardan beri erkeksi ve yaşamsal gücün sembolü olmuştur ve o çağlardaki hayvan temsillerinde birinci planda yer almıştır.

Hayvanlar dünyayı algılayışımızı hem gerçek hem de mecazi anlamda temelden etkilemiştir. Nitekim insanoğlu hayatta kalabilmek için onlara ihtiyaç duymuştur. Evrenin yaratılışından beri sadece besin olarak değil, giyim, iş gibi hemen her alanda kullanılmışlardır. Hayvanlar, bazı dinlerde yaratılış öykülerinde ana figürler olarak görülmüş ve tanrılarla ilişkilendirilmiştir. Hükümdarlar ise aslan gibi gücü simgeleyen türleri görkemlerini göstermek için kullanmıştır.³⁰⁵ Bu anlamda Kutsal Kitap'ta yer alan hayvanların sembolize ettiği anlamları bilmek bu konudaki metinlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Eski Ahit'te yer verilen hayvanların sembolize ettikleri anlamlar şu şekildedir:

- Aslan, Leopar, Ayı ve Kurt: Çoğunlukla gücü, gaddarlığı ve çevikliği simgelediği görülmektedir.³⁰⁶
- Çakal: Eski Ahit'te hüznü ve yalnızlığı temsil etmektedir.³⁰⁷
- Güvercin: Nuh tufandan sonra suların çekilip çekilmediğini kontrol etmek amacıyla bu hayvanı göndermiştir. Ağzında zeytin dalıyla dönmesi sebebiyle barışı temsil etmektedir.³⁰⁸
- Domuz: Doğurganlık ve bereketi simgelemesinin aksine Yahudilikte kirli bir hayvandır.³⁰⁹

³⁰² Yşa. 41: 22-24.

³⁰³ Yşa. 41: 29.

³⁰⁴ Schoeps, *İlk Hristiyanlar*, s. 91-93.

³⁰⁵ Kathryn Wilkinson, ed., *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, trc. Seda Aksoy, Alfa Yayınları, İstanbul 2021, s. 49.

³⁰⁶ Rabinowicz - Geffen, "Dietary Laws", c. V, s. 167.

³⁰⁷ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 52.

³⁰⁸ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, 177.

- Balıkçıl: Uyanıklık, sessizlik ve inceliği simgeleyen bu kuş Eski Ahit'te de yer almaktadır. Eski Mısır'da ise yenilenmeyi ve sabah doğan güneşi temsil etmekteydi.³¹⁰
- Tavuk: Yumurtaları üzerinde kuluçkaya yatması sebebiyle anaçlıkla ve ilahi müdahaleyle özdeşleştirilmiştir. İbrani kültüründe tavuk ve horoz nikâhlanmış çiftleri simgelemektedir.³¹¹
- Balina: Ana rahmini ve yeniden hayat bulmayı simgelemektedir. Eski Ahit'te Yunus Peygamber ve Balina hikâyesinde geçmektedir.³¹²
- Arı Kovanı: Masonluk' ta önemli bir yere sahip olmakla birlikte çalışkanlık ve işbirliğini temsil etmektedir.
- Ağustosböceği: Felaket ve yıkımı sembolize eder. Eski Ahit'te çekirge belasında geçmektedir.³¹³

5.4. Hristiyan Geleneğinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Heykel, Motif ve Putlar

Putperestliğe karşı olması sebebiyle Hristiyanlıkta hayvan figürleri sadece sembolik anlamda motif olarak kullanılmıştır. Çoğunluğu Yahudi veya Helen kültürlerden alınmış, içeriklerine dokunulmamıştır. Yeni Ahit'te bazı hayvanların sembolik anlamları şu şekildedir; yılan kötülüğün sembolü³¹⁴, koyun inanan insanın³¹⁵ ve saflığın³¹⁶, güvercin de saflık ve iyiliği³¹⁷ simgelemektedir. Bunun yanında hayvan sembolizminin başka birtakım metinler de Vahiy kitabında yer almaktadır.³¹⁸ İsrailoğulları, hayvanlara dair eski inançlarını müteakiben onlara sembolik değerler vermişlerdir. Yılan tüm hayvanların en hilekârı, kötülük ve tehlikenin simgesi olarak anlatılmıştır.³¹⁹ Yaratılış hikâyesinde de şeytanın Havva'yı kandırırken yılanı kullandığı görülmektedir.³²⁰ İsrailoğullarını cezalandırmak isteyen Rab yılanları kullanmış ve ölmemeleri için Hz. Mûsâ'ya tunçtan bir yılan yaptırmıştır.³²¹ Fakat İsrailoğulları daha sonra bu tunç yılanı tapmaya başlayınca Yahuda Kralı Hizkiya tarafından yıkılmıştır.³²² Diğer hayvanlardan kartal çevikliğinin³²³, aslan ise güç ve cesaretin sembolüdür.³²⁴ Boğa güç ve kudret sembolü³²⁵ olarak kabul edilmiştir.³²⁶

³⁰⁹ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 54.

³¹⁰ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 58.

³¹¹ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 60.

³¹² Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 68.

³¹³ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 73.

³¹⁴ Mat. 23: 33; 2Ko. 11: 3; Va. 12: 9-15; 20: 2.

³¹⁵ Yu. 10: 7.

³¹⁶ Mat. 10: 16.

³¹⁷ Mat. 3: 16; 10: 16.

³¹⁸ Va. 4: 6-9; 5: 6-14; 6: 1-6; 13: 1-17; 17: 3-17.

³¹⁹ Yar. 3: 1; 3: 14; Yas. 32: 33; Mez. 58: 4; Yşa. 14: 29; Yer. 8: 17.

³²⁰ 2Ko. 11: 3.

³²¹ Say. 21: 6-9.

³²² 2.Kr. 18: 4.

“...yaşam ağacından yemeye hak kazanarak kapılardan geçip kente girenlere ne mutlu! Aşağılık köpekler, büyücüler, cinsel ahlaksızlıkta bulunanlar, adam öldürenler, puta tapanlar ve yalanı sevip hile yapanların hepsi dışarıda kalacaklar”³²⁷ ifadelerine bakıldığında köpeklerin aşağılık olarak nitelendiği ve Tanrı’nın Krallığı’na giremeyecekleri belirtilmiştir. Yine Yeni Ahit’te bazı hayvanlar arasında kıyas yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak “Ulusların hepsi O’nun önünde toplanacak, O da koyunları keçilerden ayıran bir çoban gibi insanları birbirinden ayıracak. Koyunları sağına, keçileri soluna alacak”³²⁸, “Havarilerine “Haydi gidin! İşte, sizi kuzular gibi kurtların arasına gönderiyorum”³²⁹ ifadeleri gösterilebilir. Bu ifadelerde koyun ve kuzular olumlu sembolize edilirken; keçiler ve kurtlar ise olumsuz bir şekilde sunulmaktadır. Buna benzer olarak İsa, kendisini öldürmeyi arzulayan Hirodes'i “tilkiye”, düşmanlarını da akrep ve yılanla benzetmiştir.³³⁰

İsa, vaftizi putperestlikten kaynaklanan kanlı kurban yerine, temizlik ve kefaretle amacıyla ortaya koymuştur. O, vaftiz banyosunun suyunda Kutsal Ruh vasıtası ile Mesihlikle kutsanmıştır ve Tanrısal güçle donatılmıştır. Tabiat-üstü doğumu, çarmıhta ölümü, kefaretle kurbanlığı vekilliği gibi yorumlara pek yer verilmez. Çünkü kanlı kurban tamamen putperestlik geleneği olarak şiddetle reddedilir. Ebiyonitler, et yemekten uzak durmayı teklif ettiler putlara sunulan kurban etlerinden yemek korkusu, buna bağlı olarak cin korkusunu getirdi. Çünkü cinlerin temiz olmayan yiyeceklerle insanlara nüfuz ettiği şeklindeki tasavvurlar, mutlak vejetaryenliği de beraberinde getirmiş oldu.³³¹

Kutsal Kitap’ta yer alan hayvanlardan Hristiyanlık için önemli kavramları simgeleyen hayvanlar şunlardır:

- Kuzu/Süt kuzusu: Masumiyet ve uysallığı sembolize eder. Hristiyanlıkta İsa’nın çarmıha gerilmesi ve tekrardan dirilmesini ifade etmekle birlikte ilkbaharı simgeler. Bu da ilkbaharı takip eden ilk dolunaydan sonraki Pazar günü kutlanmakta olan Paskalya Bayramıyla yani İsa’nın dirilişinin hatırasıyla ilişkilendirilmiştir.³³²

³²³ 2Sa. 1: 23.

³²⁴ 2Sa. 1: 23; 17: 10; Özd. 28: 1.

³²⁵ Say. 23: 22; Yas. 33: 17; Mez. 22: 12.

³²⁶ Demirci, “Hayvan”, c. XVII, s. 85.

³²⁷ Va. 22: 14-15.

³²⁸ Mat. 25: 32-33.

³²⁹ Luk. 10: 3.

³³⁰ Dursun Ali Aykıt, “Hristiyanlıkta Hayvanlar”, *Kutsal ve Hayvan: Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, s. 258-259.

³³¹ Schoeps, *İlk Hristiyanlar*, s. 68-70, 72, 105, 107.

³³² Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 40, 55; Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk, Konya 2015, s. 256.

- Fildişi: Rengi itibariyle saflığı, yapısındaki sertlik ile de yozlaşmışlığı simgelemektedir. Hristiyanlıkta ise saflığı ve temizliği açısından Bakire Meryem'i simgelemektedir.³³³
- Kurt: Eski Roma'da cesaret veya zaferin simgesiydi. Kutsal Kitap'ta ise çoğunlukla gücü, gaddarlığı ve çevikliği simgelemektedir. İncillerde kurnaz veya zalim kişileri de ifade etmektedir.³³⁴
- Tilki: İkiyüzlülük ve sinsiliği simgelemektedir. Luka İncil'inde İsa'nın, kendisini öldürmek isteyen Yahudi kralı Hirodes'e ithafen söylediği görülmektedir.³³⁵
- Fare: Hristiyanlıkta Yaşam Ağacının köklerini kemiren Şeytan olarak görülmüştür.
- Tavşan: Hızlı ve utangaç bir hayvan olması sebebiyle Hristiyanlıkta, uyanıklık ve yoldan çıkmaktan korunmanın simgesi haline gelmiştir.
- Kunduz: Çalışkanlık, sabır, aile ve yuvayı simgelemektedir. Hristiyanlıkta ise iffeti temsil etmektedir.
- Kirpi: Kötülüğü çağrıştırmaktadır.³³⁶
- Öküz: Kuvvet, çalışma ve varlığı temsil etmektedir. Hristiyanlıkta İsa'nın koşum hayvanıdır.
- Domuz: Doğurganlık, bereket, cehalet ve bencillikle ilişkilendirilmiştir. Hristiyanlıkta oburluğun sebebi Şeytana bağlanmaktadır.³³⁷
- Maymun: Hristiyanlıkta kibir ve hilenin sembolüdür.³³⁸
- Pelikan: Yavrularını kendi göğsünden çektiği kanla beslemesi sebebiyle İsa'nın çarmıh'ta kendini kurban etmesiyle bağdaştırılmıştır.³³⁹
- Karga: Şanssızlık, ölüm ve kötülüğü simgelemektedir. Onun leşlerin gözlerini oyması, Hristiyanlıkta Şeytan'ın günahkârların gözlerini oymasına benzetilmiştir.
- Bülbül: Arzu, aşk ve ölümü simgeler. Hristiyan geleneğinde onun şarkısı cennete duyulan özlemi ifade etmektedir. Şafak vakti söylediği mutlu şarkısı ise İsa'nın ışığının gelmesini sembolize eder.³⁴⁰
- Beyaz Güvercin: Hristiyanlıkta Kutsal Ruh'u ifade eder ve vaftizin sembolüdür.
- Karatavuk: Cazibeli ötüşü sebebiyle Hristiyanlıkta cinsel ayartıcılığın sembolü haline gelmiştir.

³³³ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 47.

³³⁴ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 52; Rabinowicz - Geffen, "Dietary Laws", c. V, s. 167.

³³⁵ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 52; Luk. 13: 32.

³³⁶ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 53.

³³⁷ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 54.

³³⁸ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 55.

³³⁹ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 58.

³⁴⁰ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 60.

- Saka Kuşu: Diken ve devedikenini simgeler. Kızıl yüzü Hristiyanlıkta İsa'nın çilesini sembolize etmektedir.
- Nar Bülbülü: Kış mevsimi ve Noel'le bağdaştırılmıştır. Onun İsa'nın dikenli tacından aldığı dikenle göğsüne kan serptiğine inanılmaktadır.
- Serçe: Hristiyanlıkta mütevazılığın sembolüdür.³⁴¹
- Yılan: Havva'nın Bilgi Ağacı'ndaki yasak meyveden yemesine sebep olmuştur. Böylece Tanrı şeytan gibi görünen yılanı lanetlemiştir.³⁴²
- Denizyıldızı: İlahi aşkı temsil etmektedir. Hristiyanlıkta Bakire Meryem ve Kutsal Ruh' la bağdaştırılmıştır.
- Deniztarağı: Hristiyanlıkta hac yolculuğunun simgesi haline gelmiştir.³⁴³
- Uğurböceği: Bereket ve analığı temsil etmektedir. Bakire Meryem'le ilişkilendirilir.³⁴⁴
- Arı: Düzen, işbirliği ve sabrı temsil etmektedir. Bu sebeple Hristiyanlıkta birçok anlamda sembol olarak kullanılmıştır.
- Arı Kovanı: Kiliseyi temsil etmektedir.³⁴⁵
- Grifon: Aslan vücudu ve kartal kanatlarından oluşan bu efsanevi yaratık Ortaçağ Hristiyanlığında yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Güç, intikam ve ilahi cezalandırmayı simgelemektedir.
- Şahmeran: Ortaçağ'da şehvet ve hastalıkla bağdaştırılan bu mitolojik yaratık Hristiyanlıkta Şeytan'ı sembolize etmektedir. İbiğe, horoz kanatlarına, pençelere ve sürüngen bir yapıya sahip olan korkutucu bir yaratıktır.³⁴⁶
- Balık: Hristiyanlıkta Tanrı'nın Oğlu ve Kurtarıcı kelimelerinin ilk harfleri Yunanca İchthus şeklinde ifade edilir. Bu da balık anlamına gelmektedir. İlk Hristiyanlar kendi aralarında gizli bir sembol olarak kullanılmaktaydı.
- Tek Boynuzlu At: Boynuzunda panzehriyle, saflık ve nazik sevgiyi simgeleyen bu atı sadece bakire birinin yakalayabileceğine inanılmaktadır. Bu anlamda Bakire Meryem'le ilişkilendirilir. Aynı zamanda Azize Justina'nın işaretidir.³⁴⁷

³⁴¹ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 61.

³⁴² Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 67.

³⁴³ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 69.

³⁴⁴ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 72.

³⁴⁵ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 73.

³⁴⁶ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 74.

³⁴⁷ Wilkinson, *Semboller & İşaretler*, s. 76.

ALTINCI BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA ZİKREDİLEN MİTOLOJİK HAYVANLAR

Mitoloji kelimesi, Yunanca'da öykü, destan ve masal anlamına gelen “Mythos” ile “Logos” kelimelerinin türetilmesiyle oluşturulmuştur. Yunanca'da “Mit” ve “Mitos” kelimeleri, eski çağda tanrılar ya da tanrılaşmış kahramanlara ilişkin halkın zihninde canlandırdıkları efsaneleri içermektedir. Tarih öncesi efsaneleri inceleyen bilim dalına da Mitoloji denilmektedir. Bir başka ifadeyle masal ve destanlardaki hayal unsuru anlatımlar için Mitolojik kavramı kullanılmaktadır.³⁴⁸ Kutsal Kitap'ta da canavar ve yaratık olarak bahsedilen bir takım mitolojik karakterlere yer almaktadır. Bu karakterler, farklı hayvan türlerinin organlarıyla tasvir edilmektedir. Olağanüstü güçlere sahip olan bu yaratık ve canavarlardan hayvan şekliyle tasavvur edilen en önemli kahramanalar Livyatan ve Behemot'tur.

Tablo 9: Kutsal Kitap'ta Mitolojik Hayvanlardan Bahseden Metinler

Türü	Yaratıkların Yer aldığı kitap	Canavarların Yer aldığı kitap
Aslan	Daniel 7: 4/ Vahiy 4: 7 / Hezekiel 1: 10	Vahiy 13: 2
Ayı	Daniel 7: 5	Vahiy 13: 2
Kartal	Daniel 7: 4	X
Kuş	Daniel 7: 6	X
Öküz	Hezekiel 1: 10	X
Pars	Daniel 7: 6	X

6.1. Kutsal Kitap'ta Zikredilen Hayvan Şeklindeki Yaratık Tasvirleri

Daniel'in yatağında uzandığı sırada gördüğü birtakım görümlerden bahsedilmektedir. Denizden çıkan dört büyük yaratıktan ilkinin aslana benzediği ve kartal kanatlarının bulunduğu fakat Daniel'in yaratığa bakmasıyla kanatlarının koparak kendisine yürek verildiği ve ayaklarının üzerinde durmaya başladığı tasvir edilmektedir. İkincisinin ayıya benzediği ve bir tarafı üzerinde doğduğu; dişlerinin arasında üç adet kaburga kemiği yer aldığı tasvir edilmektedir. Üçüncüsü ise parsa benzeyen, dört tane başı ve sırt kısmında dört tane kuşkanadı olan kendisine egemenlik verilen bir yaratıktı. Dördüncüsü, demirden dişleri ve on tane boynuzu olan korkunç bir yaratıktı. Daniel'in yaratığa bakmasıyla bu boynuzların arasından bir boynuz daha çıkmış; üç tanesi sökülüştür. İnsan gözüne benzeyen gözleri bulunan boynuz kendiyle övünürken, bunu duyan Daniel'in tekrardan ona bakmasıyla yaratık

³⁴⁸ Lütfi Kaleli, Mitolojide İnanç ve Peygamberler, Can Yayınları, İstanbul 1996, s. 15.

kızgın bir ateşte öldürülmüştür. Diğer yaratıklar ise ellerinden egemenlikleri alınmış bir şekilde bir süre yaşamışlardır. Bunun dışında gökyüzünden insana benzeyen birinin geldiğini görmüştür. Bu yaratık ise sonsuz egemenliğe sahip, kendisine krallık verilen biridir.³⁴⁹

Bu düşlerin yorumu şu şekilde yapılmıştır:

Bahsedilen bu dört yaratık dört krallığı simgelemektedir. Dördüncü krallığın dünyayı yiyip tüketeceği; sahip olduğu on adet boynuzun on kralı temsil ettiği ve sonrasında bir kralın çıkararak üç kralı yere çalacağını göstermektedir. Yasaları değiştirmeye çalışarak, Tanrı'yı kötülecek olsalar da egemenliklerine son verilecek olup sonunda Yüceler Yücesi'nin krallığı hâkim olacaktır.³⁵⁰

Yuhanna'nın görümlerinin anlatıldığı Vahiy kitabında da yaratıklardan bahsedilmektedir. Yuhanna, gökten bir ses duymasıyla Ruh'un yönetimine girerek gökyüzünde tahtta oturan bir yaratık gördüğünü belirtmiştir. Yirmi dört tane tahtla çevrelenen bu tahtın etrafı gökkuşağı ile çevriliydi. Bu tahtlarda altın taç takan yaşlı adamlar oturmaktaydı. Tahtın önünde yanan yedi meşale ise yedi ruhu temsil ediyordu. Tahtın orta kısmında ve etrafında her tarafı gözlerle kaplı dört yaratık durmaktaydı. İlki aslana, ikincisi danaya, üçüncüsü insan yüzüne, dördüncüsü ise uçan bir kartala benzemektedir. Hepsinin altışar kanadı olup her bir yanları gözlerle kaplıydı. Bu yaratıklar sürekli Tanrı'nın kutsallığını dile getirirken; ihtiyarlar ise tahtta oturanın önünde secde ederek ona tapınıyorlardı.³⁵¹

Aynı şekilde Hezekiel'de Rab'bin ona seslenmesiyle ışıkla sarılmış bir kasırganın kendisine doğru geldiğini görmüştür. Kasırganın ortasında her biri dört tane yüze ve kanada sahip dört yaratık durmaktaydı. Kanatlarının altında insan elleri bulunan bu yaratıkların buzağılarinkine benzer ayakları vardı. Bu yaratıklardan ötekilerin yüzü insana, sağdakiler aslana, soldakiler öküze ve arka taraftakiler kartala benziyordu. Çok hızlı hareket eden yaratıklar etrafına ateş saçan meşaleyi andırmaktaydı. Hezekiel bu yaratıklara baktığı sırada yanlarında iç içe girmiş gibi duran yakut rengi tekerlekler görmüştür. Etrafı gözlerle çevrili olan bu tekerlekler yaratıklarla aynı şekilde hareket etmekteydi. Çünkü onlarda yaratıkların ruhu bulunmaktaydı. Üzerleri son derece parlak fakat bir o kadarda korkunç bir örtü ile kaplıydı. Üzerlerindeki kubbemsi yerde laciverttaşından yapılmış bir taht ve üstünde insansı biri oturmakta görünürdü. Üst kısmı maden gibi parlak, alt kısmı ise ateşe benzemektedir. Tıpkı bir gökkuşağını andırmaktaydı. Bu şekilde Rab'bin görkemini anımsayan Hezekiel yere yığılmıştır.³⁵²

³⁴⁹ Dan. 7: 1-14.

³⁵⁰ Dan. 7: 15-28.

³⁵¹ Va. 1: 11.

³⁵² Hez. 1: 1-28.

6.2. Kutsal Kitap'ta Zikredilen Hayvan Şeklindeki Canavar Tasvirleri

Başında on iki yıldızlı taç bulunan güneşe bürünmüş gebe bir kadın doğum sancıları çeker halde gökte görüldü. Başka bir tarafta ise kızıl renkte yedi adet başı ve her başında taç bulunan on boynuzlu kocaman bir ejderha kuyruğuyla yıldızları iterek yeryüzüne attı. Kadının doğurmasıyla ejderha çocuğu yutacakken çocuk hemen Tanrı'nın tahtına götürüldü. Kadın ise uzak bir çöle bırakıldı. Mikail ve yardımcı melekleri, ejderha ve meleklerine karşı savaşılarak onları yendiler. Buradaki büyük ejderha aslında insanları yoldan saptıran şeytandır. Yeryüzüne atılan ejderha kadını bularak kovalamaya başladı. Fakat Tanrı kadına, tekrardan aynı yere kaçabilmesi için iri bir kartalın kanatlarını verdi. Yılan bu sefer de ağzından çıkardığı suyla sel etkisi yaratmaya çalışsa da yeryüzü bu suyu yutarak planını bozdu. Bu duruma çok sinirlenen yılan onun soyundan gelen ve İsa'ya inananları öldürmek için harekete geçti.³⁵³

Ardından başında on boynuz ve on tacın bulunduğu yedi kafalı ve kafalarının üzerinde küfür niteliğinde isimler yazılı bir canavar görüldü. Parsı andıran bu canavarın ağzı aslana, ayakları ise ayıya benziyordu. Ejderha tüm yetkisini canavara verdi. Canavar çok büyük bir yara alsa da hemen iyileşince buna şaşırarak herkes onun peşi sıra gitti. Ona bu gücü veren ejderhaya tapmaya başladılar. Canavara kırk iki ay gibi bir sürede Tanrı'ya ve onun huzurundaki herkese sövebilmesi için yetki verildi. O, bütün halklar üzerinde yetkili kılındı.

Sonrasında kuzununkine benzer boynuzları olan bir canavarın yerden çıktığı görüldü. Tıpkı ejderha gibi ses çıkaran bu canavar herkesi ilk çıkan canavara tapmaya zorluyordu. Çeşitli mucizelerle o da insanları yoldan saptırıyordu. İlk canavara benzer bir put yaptırarak onu canlandırmış ve kendisine inanmayanları öldürtmeye başlamıştı.³⁵⁴

Kutsal Kitap'ta bahsedilen diğer bir canavar Livyatan adı verilen korkunç bir görüntüye sahip canavardır. Bu canavarın; iki katlı zırha, dehşet verici dişlere, sırtında sıralı bir şekilde bulunan pullara, ışık gibi parıldayan gözlere, güçlü bir boyna, kat kat üst üste binmiş etlere, taş gibi göğse ve keskin bir çömlek parçasına benzeyen karna sahip olduğu belirtilmektedir. Onun ağzından alevler ve kıvılcım saçtığı; burnundan dumanlar çıktığı; ardında parlak bir iz bıraktığı; korkusuz olduğundan da bahsedilmektedir.³⁵⁵ Başka bir bölümde ise kıvrılarak giden bir yılan olduğundan söz edilir.³⁵⁶ Tanrı'nın Livyatan'ın başlarını ezdiğinden de bahsedilir ki buradan birden çok başı olduğu sonucuna varılabilir.³⁵⁷ Diğer bir anlatım ise şu şekildedir: “*Orada gemiler dolaşır... İçinde oynasın diye yarattığın Livyatan*

³⁵³ Va. 12: 1-18.

³⁵⁴ Va. 13: 1-18.

³⁵⁵ Eyü. 41: 1-34.

³⁵⁶ Yşa. 27: 1.

³⁵⁷ Mez. 74: 14.

da orada. Hepsi seni bekliyor... Yiyeceklerini zamanında veresin diye."³⁵⁸Bu ifadeden hareketle de Livyatan'ın yaratılma sebebi olarak gemilerde dolaşması ve oynayarak vakit geçirmesi gösterilmiştir.

Diğer canavar Behemot ise sığır gibi ot yerken tasvir edilir. Karın kaslarının çok güçlü, uyluk liflerinin ise çok sıkı olduğu; tunçtan borulara benzer kemikleri ve demirden çubukları andıran kaburgaları bulunduğundan bahsedilmektedir. Tanrı dışında kimsenin ona yaklaşmadığı, üzerinin hünnaplarla çevrili olduğu, kamışlarla döşeli bataklıkta yaşadığı belirtilmiştir.³⁵⁹

6.3. İbrani Mitolojisinde Yer Alan Hayvan Şeklindeki Yaratık ve Canavarlar

Orta Çağ boyunca, Avrupa Yahudileri arasında hayvan hikâyeleri yaygındı. Bunlar sözlü gelenek, agadik derlemeler ve Batı Avrupa'da yer alan hayvan öyküleri veya canavar destanlarıdır. İsrail'deki sözlü gelenek yoluyla toplanan 8.000 Yahudi halk masalından sadece 140'ı hayvan masalıdır. Aggadah'ta yer alan hayvan masallarının çoğu, Hindistan ve Yunan masal koleksiyonunda mevcuttur. Bu üç koleksiyonda benzerlik olduğu yerlere bakıldığında, Yahudi ve Hint versiyonları birbirlerine daha yakındır. Örneğin, R. Joshua b. Hananiah Yahudilerin Roma'ya isyan etmemeleri için Hint koleksiyonu olan Jataka'daki "Javasakuma" gibi aslanı kullanır, fakat Yunan koleksiyonu Ezopya'da kahraman bir kurttur. Talmudik ve Midraşik literatürde "tilki masalları" olarak adlandırılmış 36 hayvan masalı yer alır. Muhtemelen tannaitik dönemde tilki, yazıya geçirilmeyen hayvan masallarının çoğunda ana karakterdi.³⁶⁰

Batılı araştırmacılar, yaptıkları incelemelerde Tevrat ve İncil'de pek çok mitolojik anlatı bulmuşlardır. Büyük bir çoğunluğun görüşü, kutsal kitaplarda yer alan pek çok hikâyenin mitolojilerden alındığı yönündedir. Mesela Bratton, Âdem hikâyesinin en önemli unsurlarından biri olan yılan motifini Sümer mitolojisine dayandırmaktadır. Nitekim Sümer mitolojisinde ve Tevrat'taki hikâyede, yılan tarafından aldatılma aynı şekilde geçmektedir. Sümer efsanesinde yılanalar kadının baştan çıkarıcılığını işaret etmektedir. 1941'de Protestan ilahiyatçısı Rudolf Bultmann Hristiyanlık dinini mitolojik unsurlardan ayıklama problemini yeniden gündeme getirmiştir. Joseph Campbell gibi araştırmacıların çoğuna göre de kutsal metinler mitolojilerden etkilenmiştir.³⁶¹

Livyatan, Tanah'da geçen mitolojik karakterlerden biridir. Bir tür yılan veya sürünge olduğu düşünülen deniz hayvandır. Yahudi geleneğinde deniz canavarı, timsah gibi değişik

³⁵⁸ Mez. 104: 26-27.

³⁵⁹ Eyü. 40: 1-24.

³⁶⁰ Dov Noy, "Animal Tales", *Encyclopaedia Judaica*, c. II, s. 173-174.

³⁶¹ Dursun Ali Tökel, "Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü", *Milel ve Nihal*, 6/1 (2009) , s. 169, 171.

şekillerde tahayyül edilen livyatan, güçlü ve tehlikeli düşmanı temsil etmektedir. Livyatan tehlikeli olsa da Tanrı'nın onu alt ettiğine dair ifadeler mitolojiyle benzer olarak Tanah'da geçmektedir. Efsaneye göre deniz canavarları kargaşa getirmekle karaları tehdit etmektedir. Yahudi din âlimi Raşi, "O gün Rab Livyatan'ı, o kaçan yılanı; Evet Livyatan'ı, o kıvrıla kıvrıla giden yılanı; Acımasız, kocaman, güçlü kılıcıyla cezalandıracak; Denizdeki canavarı öldürecek" ifadesindeki livyatan ifadesini Firavun ve Sanherib gibi İsrailoğullarının düşmanlarıyla bağdaştırmaktadır. Aynı zamanda metnin sonundaki "denizdeki canavar" ifadesiyle de denizlere hâkim olan Romalıların tasvir edildiğini bildirmektedir. Livyatanın mitolojide Akdeniz'de yer aldığına dair anlatımlar sebebiyle İsrailoğulları tarafından kendilerini sürgünle tehdit eden düşmanlarını sembolize etmektedir. Yahudi geleneğinde livyatanın Mesih döneminde salih insanlar için ziyafet olarak sunulacağı inancı yer almaktadır. Diğer bir rivayete göre Yahudiler, Mesih döneminde hayvan etlerinin yanında livyatan ve ziz' in etiyle iki bin yıl ziyafet yapacaklardır. Bunun için livyatani, ziz kuşunun pençeleriyle parçalayacağına inanılsa da onu öldürenin Cebrail olacağına dair rivayetler de söz konusudur. Livyatanla ilgili bir diğer anlatım ise onun gözlerinden etrafı aydınlatan bir ışık saçmasıdır. Nitekim Tevrat'ın mistik yorumu olarak görülen Zohar, livyatani aydınlığın simgesi olarak anlatmaktadır. Zohar'a göre onun etiyle verilen ziyafet aslında aydınlanma için mecazi bir anlatımdır.³⁶²

Livyatan bazı yerlerde bir balinaya; bazılarında ise timsaha benzetilmektedir. III. Thotmes onuruna yazılan bir zafer şarkısı şu şekildedir: "Yenilgiye uğrayan insanların Majestelerini, suyun içinde etrafa dehşet saçan ve hiçbir insanın yaklaştırmaya cesaret edemediği bir timsah silüetinde görmelerine izin verdim." Bu şarkı sözleri Livyatan'ın "Mısır'ın Kutsal Ruhu" olarak adlandırılmasını ve Hezekiel'in Firavun'a ithafen "nehirlerinde uzanan büyük canavar" demesini açıklamaktadır.³⁶³

Tanrı, deniz yaratıklarının başına onları yönetmesi için hepsinin toplamından büyük olan Livyatan'ı verdi. Onun tahtı, suyun altında kocaman bir kayanın üzerindeydi. O, dişlerinin arasına almış olduğu kuyruğuyla Okeanus'un çevresinde bir daire şekline bürünmekteydi. Bazıları onun, üç yüz altmış beş tane kafası olduğunu, bazıları ise iki farklı Livyatan olduğunu ve ikisinin de yok edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Mezmurlarda "Livyatan'ın başlarını ezdin" ifadesi onun çok başlı olduğunu göstermektedir. O, Hititlerde silindir mühürlerinde bulunan yedi başlı canavardır. Yine Ugarit mitolojisinde, Sümer tören asalarında ve MÖ. üçüncü bin yılda bulunan Babil mühründe de yer almaktaydı. Bazı teologlar Tanrı'nın, Livyatan'ı bağışlayarak, onu evcilleştirdiğini ve günlük üç saatini onunla

³⁶² Meral, "Yahudilik'te Hayvanlar", s. 225-226.

³⁶³ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 84.

geçirdiğini öne sürmüşlerdir. Büyük deniz-yaratıkları Livyatan'ın yiyeceğidir. O, susadığında Ürdün'de bir akarsuya giderdi. Acıktığında devasa bir buhar tabakası, susadığında ise büyük bir karmaşa çıkarır ve suların eski haline gelmesi yetmiş yıl sürerdi. Bu karmaşadan Behemot'un bile korktuğu belirtilir. Fakat bu kadar güçlü olmasına rağmen o, Kalkis³⁶⁴ adı verilen küçük bir balıktan korkardı. Çünkü bu balık, Tanrı tarafından onu kontrol altında tutmak amacıyla görevlendirilmişti.³⁶⁵

Teologlardan bazıları Livyatan'ın bir okyanus mağarasına hapsedilmiş olduğunu ileri sürerler. Bu mağaranın dünyanın tüm yükünü taşıdığına inanılmaktadır. Bu şekilde onun boylu boyunca uzanan bedeni sayesinde yeryüzü sel sularından korunuyordu. Fakat deniz suları tuzlu olduğu için susuz kaldığı zamanlarda yüzgeçlerinden birini hafif kaldırıyor ve oradan gelen Tehom'un sularıyla susuzluğunu gideriyordu. Onu görme ayrıcalığı çok az kişiye tanınmıştı. Onlardan biri olan Rabbi Saphra denizden kafasını çıkaran iki boynuzlu bir yaratığı görmüş ve boynuzlarında şunların yazdığını nakletmişti: "Boyu üç yüz fersahı bile geçmeyen bu minik deniz - canavar Livyatan'a yemek olmak için ona gidiyor."³⁶⁶

Bazı bilgiler ise bu canavarlardan birinin dişi diğerinin erkek olduğunu; Tanrı'nın dişiye öldürüp erkeği hadım ettiğini öne sürmüşlerdir. Bu şekilde çoğalarak dünyayı yok etmelerini önlemişti. Fakat aynı tezi savunanlar Tanrı'nın erkeği öldürüp dişiyle eğlenmiş olabileceğini de dile getirmişler. Eşinin ölmesiyle Tanrı'nın kendisine yaklaştığını gören dişi yaratığın üzülmei bıraktığı; onların bu yakınlaşmalarını izleyen erdemlilerin ise kıyamet gününde dişi yaratığın etile kendilerine ziyafet çecekleri için sevindikleri nakledilir. Tanrı onun derisinden, Âdem ve Havva için göz alıcı kıyafetler yaparken, tuzladığı etini de ziyafet için ayırmıştı. Livyatan'ın çok pis koktuğu onu ancak Aden bahçesinin güzel kokusunun bastırdığı söylenir. O, bu pis kokuyu Tehom-Tiamat'tan almıştır. Bu kelimenin Arapça bir kelime olan tahama'dan ("pis kokulu") geldiği ya da güney-batı Arabistan'da bir sahil olan Tihama ile ilişkilendirilmiştir. En güçlü ve cesur melekler bile ona güç yetiremediği için bizzat Tanrı tarafından üzerine bir ağ atılarak yok edildiğinden bahsedilmektedir. Böylece Tanrı, onun etinden hem erdemlilere ziyafet verecek hem de kalan eti satacaktı. Hatta onun postundan çadırlar yapacak ve kalanıyla dünyanın en uç noktalarında dahi parlayacak şekilde şehrin duvarlarını süsleyecekti. Fakat Diodorus, timsah ve suaygırlarının etinin yenilmediğinden bahsetse de Herodotus bazen yendiğini haber vermiştir. Bu durum Ortadoğu'da ki fakir halkın et yeme hasretini göstermektedir.³⁶⁷

³⁶⁴ Bazıları bu canlının sardalya bazıları ise ringa balığı olduğundan bahseder. Nitekim Kuzey Avrupa'da ringa balığı "Denizlerin Kralı" olarak görülmektedir.

³⁶⁵ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 78-79, 86.

³⁶⁶ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 80-81.

³⁶⁷ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 81, 81, 85.

Karada yaşayan canlılara egemen olan Behemot ise yaklaşık kırk metre kadar büyük bir kuyruğa ve piriçten yapılmış borulara benzeyen kemiklere sahipti. Tıpkı dev bir suaygırına benzemekteydi. Diğer canlılar onun etrafında oynarken; o nilüfer, sazlık gibi yerlerde dinlenerek vakit geçiriyordu. Bazı din adamları onun bir eşe sahip olduğunu fakat beraber olmadıklarını vurgulamaktadır. Diğerleri ise, Tanrı'nın onu hadım ettiğini ve dışı olan eşinin de arzusunu soğuttuğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat Kıyamet Günü'ne kadar dışının yaşamasına izin vermiştir ki erdemliler onun etiyle ziyafet yapabilsinler. Bir günde Bin Dağları'nda ki tüm otları yiyerek beslenen Behemot, aynı zaman da ette yemekteydi. Yazın içtiği suyun tek bir yudumu, Ürdün'e akan altı bin yıllık suların toplamı kadardı. Bu sebeple o, Yubal adında devasa büyüklükte bir ırmaktan susuzluğunu giderirdi. "Kuyu (Çukur) Öküzü" olarak adlandırılan Behemot, her yıl yaz gündönümünde etrafı inleyen büyük bir nara atardı. Hatta bu sesi işiten tüm yırtıcı hayvanlar, hayvan sürülerine bir yıl boyunca yaklaşmaktan korkarlardı. O, sık sık havaya kaldırdığı kuyruğuyla kuşların kuyruğunun altında yaşamasına olanak sağlardı. Yine aşağı indirdiğinde ise kara hayvanlarının kuyruğuna sığınmasına izin verirdi. Çok güçlü olmasının yanında çok da merhametliydi. Bazıları onun Livyatanla birbirlerini öldüreceklerine inanırken; çoğunluğa göre Tanrı onları öldürmek için Mikail ve Cebrail'i gönderecektir. Fakat ikisinin başarısız olması durumunda Tanrı onları bizzat öldürecektir.³⁶⁸

Bazı din adamları Livyatan ve Behemot arasında gerçekleşen kavgada Behemot kıvrık olan boynuzlarıyla Livyatan'ı baştan aşağı boynuzlarıyla ikiye ayırmış; Livyatan ise keskin yüzgeçleriyle Behemot'a ağır darbelerde bulunmuştu. Bu bilgilere karşın Behemot'un, Livyatan'ın eşi olduğunu fakat ağırlıklarıyla Dünya'nın temelinde bulunan kemeri yıkmamaları için Tanrı'nın ikisini ayırdığı belirtilir. Metin'de belirtildiği şekilde Behemot'u kuru topraklarda, Livyatan'ı ise denizlere göndermiştir. Yine onun Livyatan'ı boynuzlarıyla ikiye ayırmasından anlaşıldığı kadarıyla Behemot yabani bir öküz benzemektedir. Fakat o genellikle su aygırına benzetilmiştir. Nil yazıtlarında paylaşılan suaygırı ve timsah tasvirlerine bakıldığında ise çok güçlü olması, otçul olması, sıklıkla nehirlerdeki sazlık yerlere gitmesi, diğer hayvanlara saldırmaması Eyüp kitabı 40: 15-24 anlatımlarındaki Behemot tasviri ile bağdaşmaktadır.³⁶⁹

Mitolojik öneme sahip olan bu su canavarları, Roma'da MS. 70 yılında Kudüs'ün fethedilmesi anısına Titus'un diktirdiği Menora şamdanında resmedilmiştir. Titus zamanında

³⁶⁸ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 82-83.

³⁶⁹ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 82, 85.

ki bu şamdan ile Mısır'dan Çıkış'ta anlatılan Menora arasında yakın benzerlikler görülmektedir. Aynı zamanda Süleyman geleneklerinde de var olduğu düşünülmektedir.³⁷⁰

İbrani mitolojisinde yer alan ve Denizlerin Prensi olarak görülen bir diğer karakter ise Rahav'dır. Yaratılıştan önce Tanrı ona, dünyada bulunan tüm suları yutması için ağzını açması emrini vermiş fakat o Tanrı'ya kendisini rahat bırakması karşılığını vererek isyan etmişti. Bunun üzerine Tanrı onu öldürüp kokusundan rahatsız olunmaması için denizin derinliğine gömdü. Bazı din adamları onun affedildiğini ve kıskanç meleklerin çalarak denize attığı Raziel'in Kitabı'nı (Tanrı'nın Âdem'e bahsettiği kutsal erinliğin bir özetinin bulunduğu) oradan geri çıkarıp onarmakla görevlendirildiğini öne sürmüşlerdir. Fakat İsrailoğulları ve Mısırlılar'ın kavgasında Mısırlılar'ın yanında yer alması ve Kızıl Deniz'de boğuldukları sırada Tanrı'dan onlar için af dilemesi onun ve bütün destekçilerinin yok edilmesine sebep olmuştur. Yine bazı din adamları Rahav'ı "Mısır'ın Kutsal Prensi" olarak betimlerken diğer bazıları ise onu, Okeanus ya da Livyatan gibi kibirli büyük bir canavar olarak görür.³⁷¹

³⁷⁰ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s. 86.

³⁷¹ Graves - Patai, *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, s.79 .

YEDİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP'TA HAYVANLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Eski devirlerden günümüze kadar farklı hayvan türleri dinî açıdan bazen ibadet nesnesi ve aracı olarak saygı görmüş bazen de bir kültle alakalı olarak kabul edilmiştir. Haklarında var olan geniş inanç birikimine rağmen dinler tarihi literatürüne dayanarak tek tip bir hayvan tasviri yapabilmek neredeyse imkânsızdır. Her şeyden önce iptidai topluluklarda geliştirilen hayvan inançlarını toplu bir şekilde verebilmek çok zordur. Bunun temel sebebi, erken dönemlerden beri yeryüzündeki bilinen bütün hayvanların (fauna) dinî bir niteliğe büründürülmüş olmasıdır. Ayrıca hiçbir hayvanın sadece tek bir inanç türüyle alâkalı sayılmaması, konuya ilişkin ikinci bir problemin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Meselâ kurban olarak seçilen bir hayvan hem totemle hem sihirle hem de dünyevî konularla ilişkilendirilmiştir. Sonuçta hayvanlar arası ortak kategoriler bir yana, hayvanın kendisiyle sınırlı standart bir kategori oluşturmak dahi imkânsız hale gelmiştir.

7.1. Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yeri ve Önemi İle İlgili Pasajlar

Tablo 10: Kutsal Kitap'ta Hayvanların Yeri ve Önemi İle İlgili Metinler

Türü	Yer aldığı kitap
Boğa	Mısırdan Çıkış 21: 28-36
Davar	Mısırdan Çıkış 22: 1/Levililer 22: 28
Eşek	Mısırdan Çıkış 22: 4, 9-10; 23: 5, 12/ Yasanın Tekrarı 5: 14; 22: 10/ Luka 13: 15
Hayvan	Yaratılış 33: 17/Mısırdan Çıkış 20: 10; 22: 19/ Yasanın Tekrarı 5: 14/ Levililer 20: 15-16; 22: 28; 25: 7/Süleyman'ın Özdeyişleri 12: 10/ Yunus 4: 11
İnek	Levililer 22: 28
Koyun	Mısırdan Çıkış 22: 1, 4, 9-10
Kuş	Yasanın Tekrarı 22: 6
Öküz	Mısırdan Çıkış 22: 1, 4, 9-10; 23: 12/ Yasanın Tekrarı 5: 14; 22: 10; 25: 4/Luka 13: 15; 14: 5
Sıpa	Markos 11: 1-2, 5

Tevrat'ta ki Şabat yasaları da hayvanlara saygı gösterilmesini önermektedir. Şabat günü hayvanların çalıştırılmaması ve dinlenmeleri³⁷²; doğru kişinin, hayvanıyla ilgileneceği³⁷³; harman dövdüğü sırada öküzün ağzının bağlanmaması³⁷⁴; hayvanlarla yavrularının aynı gün boğazlanmaması³⁷⁵ ve çift sürerken eşek ve öküzün birbirine

³⁷² Çık. 20: 10; 23: 12; Yas. 5: 14.

³⁷³ Özd. 12: 10.

³⁷⁴ Yas. 25: 4.

³⁷⁵ Lev. 22: 28.

bağlanmaması³⁷⁶ gibi anlatımlar bunlara örnektir. Hayvanlarla ilgili yasakların yer aldığı bu anlatımlar belirli sebeplere dayanmaktadır. Nitekim öküzlerin ağzının bağlanmasının yasaklanmasındaki hikmet çalışan hayvanın canının istediği otlardan yiyebilmesidir. Çünkü çalışırken yorulan ve acıkan hayvan o an ot yemek istediğinde ağzı kapalı olduğu için bu bir nevi işkence haline gelecektir. Yine öküz ve eşeğin birlikte bağlanmamasının sebebi ise güç ve hız yönünden farklı olmalarıdır. Bu şekilde amaç onlara sıkıntı verilmemesidir.³⁷⁷

Sebt yılında tarlaların nadasa bırakılması emrinin sebebi ise hayvanların onlardan yiyebilmesidir.³⁷⁸ Aynı şekilde, kendisinden nefret eden kişinin eşeğini yük altında gören kimsenin onu salıvermesi ve kuş yuvası bulan kişinin yavruları almadan önce ana kuşu serbest bırakması böylece kendilerine iyilik geleceği ve ömürlerinin uzayacağı ifade edilmiştir.³⁷⁹ Bu ifadede belirtilen kural, neslin devamını sağlamak ve ekosistemin korunması şeklinde yorumlanmıştır.³⁸⁰

Tevrat'ta diğer bir anlatım ise Hz. Yakup ile ilgilidir. Metinde “*Yakup'sa Sukkot'a gitti. Orada kendine ev, hayvanlarına barınaklar yaptı. Bu yüzden oraya Sukkot adını verdi*” şeklinde ifade edilen olay Hz. Yakup'un sadece kendisini değil hayvanlarını da düşünmesi ve onlara merhametle yaklaşması açısından önemli bir örnektir.³⁸¹ Yine “*Ben Ninova'ya, o koca kente acımayayım mı? O kentte sağını solundan ayırt edemeyen yüz yirmi bini aşkın insan, çok sayıda hayvan var*”³⁸² ifadesinde Tanrı'nın sadece insanlara değil hayvanlara da merhamet ettiği görülmektedir.³⁸³

Tevrat'ta yer alan şu ifadeler hayvanlarla cinsel ilişkiyi yasaklamaktadır: “*Bir hayvanla cinsel ilişki kuran adam kesinlikle öldürülecek, hayvansa kesilecektir. Bir kadın cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşırsa, kadını da hayvanı da kesinlikle öldüreceksiniz. Ölümü hak etmişlerdir.*”³⁸⁴ Burada belirtilen ifadede ilk bakışta hayvan haklarını korumak amacıyla söylendiği düşünülse de, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde hayvanın masumiyeti düşünüldüğünde, mağdur olanın hayvan olduğu görülebilir.³⁸⁵

Bir erkeği ya da kadını boynuzuyla öldüren bir boğanın sahibi suçsuz kabul edilirken hayvanın taşlanması istenmiştir. Etinin yenilmesi ise yasaklanmıştır. Fakat saldırgan olduğu bilinen bir boğanın sahibi uyarılmasına rağmen hayvanına sahip çıkmaz ve boğası bir insanı

³⁷⁶ Yas. 22: 10.

³⁷⁷ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 237-238.

³⁷⁸ Lev. 25: 6-7.

³⁷⁹ Çık. 23: 5; Yas. 22: 6-7; Feliks, “Animals Of The Bible and Talmud”, c. II, s. 165-166.

³⁸⁰ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 241

³⁸¹ Yar. 33: 17; Meral, 2020: s 240.

³⁸² Yun. 4: 11.

³⁸³ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 241

³⁸⁴ Çık. 22: 19; Lev. 20: 15-16.

³⁸⁵ Altan Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 34/1 (2008), s. 47.

öldürürse; boğa taşlanması ve sahibinin öldürülmesi istenmektedir. Sahibinin bu cezayı para ile karşılayabileceği de belirtilmektedir. Kız ve erkek çocuklarında da aynı hüküm geçerli sayılmıştır. Boğanın kadın bir köleyi öldürmesi durumunda, efendisine yaklaşık 300 gr. gümüş verilecek ve boğa taşlanacaktır. Kazılan bir çukurun kapatılmaması durumunda boğa ya da bir eşek düşerse, çukuru kazın kişi hayvanın bedelini ödeyecektir. Para hayvanın sahibine verilerek, ölü hayvan kendisinin olacaktır. Yine *“bir adamın boğası komşusunun boğasını yaralar, yaralı boğa ölürse, sağ boğayı satıp parasını paylaşacak, ölü hayvanı da bölüşeceklerdir. Eğer boğanın saldırgan olduğu ve sahibinin ona sahip çıkmadığı biliniyorsa, boğaya karşılık boğa verecek ve ölü hayvan kendisine kalacaktır.”*³⁸⁶

Emanete ihanet edilen konularda, öküz, eşek, koyun, giysi, herhangi bir kayıp eşya için 'Bu benimdir' diyen her iki taraf sorunu yargıcın huzuruna getirmelidir. Yargıcın suçlu bulunduğu kişi komşusuna iki kat ödeyecektir. Bir adam komşusuna korusun diye eşek, öküz, koyun ya da herhangi bir hayvan emanet ettiğinde, hayvan ölür, sakatlanır ya da kimse görmeden çalınırsa, komşusu adamın malına el uzatmadığına ilişkin Rab'bin huzurunda ant içmelidir. Mal sahibi bunu kabul edecek ve komşusu bir şey ödemeyecektir. Ama mal gerçekten ondan çalınmışsa, karşılığı sahibine ödenmelidir. Emanet hayvan parçalanmışsa, adam parçalarını kanıt olarak göstermelidir. Parçalanan hayvan için bir şey ödemeyecektir. *“Biri komşusundan bir hayvan ödünç alır, sahibi yokken hayvan sakatlanır ya da ölürse, karşılığını ödemelidir. Ama sahibi hayvanla birlikteyse, ödünç alan karşılığını ödemeyecektir. Hayvan kiralanmışsa, kayıp ödenen kiraya sayılmalıdır.”*³⁸⁷

*“Bir adam öküz ya da davar çalıp boğazlar ya da satarsa, bir öküze karşılık beş öküz, bir koyuna karşılık dört koyun ödeyecektir... Çaldığı mal - öküz, eşek ya da koyun - sağ olarak elinde yakalanırsa, iki katını ödeyecektir.”*³⁸⁸

İncil’de de insanların hayvanlara karşı görevlerini belirten metinler şu şekilde yer almaktadır:

- *“Her biriniz Sebt günü öküzünü ve eşiğini yemlikten çözmüyor ve su vermeğe götürmüyor mu ?”*³⁸⁹
- *“Sizden kimin bir eşiği yahut bir öküzü kuyuya düşse, Sebt gününde onu hemen dışarı çıkarmaz?”*³⁹⁰

Yine Hazreti İsa’nın hayvanlara verdiği önem ve bunu göstermesi İncil’de şu olayda anlatılır: *“Karşınızdaki köye gidin. Hemen oraya girince, daha kimse üzerine binmemiş, bağlı*

³⁸⁶ Çık. 21: 28-36.

³⁸⁷ Çık. 22: 9-15.

³⁸⁸ Çık. 22: 1, 4.

³⁸⁹ Luk. 13: 15.

³⁹⁰ Luk. 14: 5.

*bir sığa bulacaksınız; onu çözüp bana getirin. Eğer biri size: ‘Niçin bunu yapıyorsunuz?’ derse: Rabbin buna ihtiyacı var ve onu hemen buraya geri gönderir deyin*³⁹¹”. Bu ifadelerde bir peygamberin bile bir hayvana ihtiyaç duyabileceği dile getirilerek, hayvanların insan hayatındaki önemini göstermektedir.³⁹²

7.2. Yahudi Geleneğinde Hayvanların Yeri ve Önemi

Kutsal Kitap zamanlarından beri Erez İsrail'in hayvan çeşitlerinde temelde çok fazla değişiklik meydana gelmese de, İncil ve Tevrat'ta yer alan hayvanlardan özellikle çatal tırnaklı ve geviş getirenler başta olmak üzere bir takım vahşi hayvanın uzun bir süreçte ülkeden kaybolduğu anlaşılmaktadır. İncil'de yenmesinde sakınca görülmeyen geyik, ceylan, alageyik, yaban öküzü, dağ keçisi, addaks, bizon, antilop ve yaban keçisinden bugün İsrail ve çevresindeki ülkelerde yalnızca ceylan ve dağ keçisinin bulunduğu görülmektedir. Bu vahşi hayvanların Erez İsrail ve çevre ülkelerde 19. yüzyılın sonlarına kadar var olduğu yaban öküzünün ise daha ilk zamanlarda yok olduğu bilinmektedir. Bu hayvanların kaybolmalarında etlerinin lezzetli, deri ve boynuzlarının da çok güzel olması sebep gösterilebilir. Nitekim bu durum onları avlamaya ilginin yükselmesine sebep olmuştur. Bu anlamda uzun menzilli tüfek başta olmak üzere gelişmiş av araçlarının kullanıldığı bilinmektedir. Büyük etçil hayvanlardan aslan ve ayının da ortadan kalkmasının sebebi budur.³⁹³

Ülkede bu hayvanların var olması o zamanlarda ülkenin orman ağırlıklı ve nüfusunun seyrek olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Nüfusun yoğun olduğu Mişnaik ve Talmudik dönemlere gelindiğinde de bu hayvanların inleri; Ürdün nehrinin, Lübnan dağlarının, Suriye çölünün ve Negev'in çalılıkları olmuştur. Haçlılar zamanında aslanın hala Negev'de var olduğu; Suriye ayısının, Suriye'de ve Lübnan dağlarında bulunduğu; leopardların ise zaman zaman Yukarı Celile'den geldiği; bazı timsahların 20. yüzyılın başına kadar ülkenin batı nehirlerinde var olduğu; devekuşunun on yıllar önce ülke ve çevresinde soyunun tükendiği; su aygırının çok eski zamanlarda kaybolduğu ve son kalan yaban eşeklerinin de 19. yüzyılın sonunda Suriye çölünde yok edildiği bilinmektedir.³⁹⁴

Hayvanların evcilleştirilmesi Kutsal Kitap'tan önceki dönemlere tekabül etmektedir. Nitekim Transjordan'daki Kilweh kayalıklarında tarih öncesi deve ve sığır gravürleri ve MÖ. 5. bin yıldan kalma sığır, keçi, koyun ve domuzları temsil eden kil resimleri Eriha'da bulunmuştur. Birinci Hanedanlık döneminde ise Bet Şean'daki bir Mısır tapınağında o dönemde evcilleştirilmiş kediler olduğunu gösteren kedi resimleri bulunmuştur. Kutsal Kitap,

³⁹¹ Mar. 11: 1-11.

³⁹² Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, s. 50.

³⁹³ Feliks, “Animals Of The Bible and Talmud”, c. II: s. 166-167.

³⁹⁴ Feliks, “Animals Of The Bible and Talmud”, c. II: s. 167.

Erez İsrail'de çok fazla yetiştirilmemiş olduğu için kediden söz etmemiştir. Kedinin bilindiği dönemlerde bile evde fare yakalamak amacıyla firavun faresi gibi başka hayvanlar yetiştirilmiştir. Erez İsrail'de bulunan eski çizimlerde birkaç köpek türü görülmektedir. Yine Mişna dönemine ait çizimlerde, günümüzdeki Zebu ineğine benzeyen uzun boynuzlu ve hörgüçlü sığırlar tasvir edilmiştir. MÖ. 15. yüzyıldan kalma siyah renkte ve uzun kulakları bulunan keçi resimleri bulunmaktadır. Yine geniş kuyruklu koyun, eski zamanlarda Erez İsrail'de ve etrafındaki ülkelerde bulunuyordu. Ülkede at yerine daha çok eşek ve katır tercih edilmişti. Güvercin ise çok eski zamanlarda evcilleştirilmiştir. Kümes hayvanlarının yetiştirilmesi, İsrail krallığı döneminden kalma ve üzerine horoz oyulmuş bir mühürle tasdik edilmektedir. Kraliyet ve asilzadeler için maymunlar, filler ve tavus kuşları gibi oyuncak ve süs hayvanları ithal edilmiştir.³⁹⁵

Tevrat'ta, hayvanlar hakkında “canlı” anlamına gelen “hayyâh” kelimesi kullanılmıştır.³⁹⁶ Toplamda 155 kelime ile 122 hayvan türünden de bahsedilmiştir. “İlk yaratılış kıssasına bakıldığında beşinci günde büyük deniz canavarları, sularda yaşayan canlılar ve kuşlar, altıncı günde yerdeki canlı mahlûklar, sığırlar ve sürünen şeyler, son olarak da insan yaratılmıştır.³⁹⁷ İkinci kıssaya göre ise insandan sonra kendisine yardımcı olmak üzere kır hayvanları ile göklerin kuşları yaratılır ve bu hayvanlar Âdem'in huzuruna getirilir; Âdem de bütün sığırlara, göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına adlarını koyar.³⁹⁸ Tevrat denizin balıklarının, göklerin kuşlarının ve yer üzerinde hareket eden her canlının insanın emrine ve istifadesine verildiğini³⁹⁹ söylemektedir.”⁴⁰⁰

Modern Yahudi mezhepleri vejetaryenlik tavsiye edilirken; Ortodokslar vejetaryenliği caiz görse de et yemede bir sorun görmemektedir. Bunun yanında kaşer olmayan hayvanlar yenmese de ürünleri kullanmak caiz görülmüştür. Örneğin, domuz derisinden üretilen eldiven giymek caizdir. Kaşer olmayan hayvanları evcil hayvanlara yedirmek de yasaklanmıştır. Yine özel günlerde Yahudiler için geçerli olan kuralların hayvanlara da uygulanması istenmiştir. Mesela Pesah' da kendileri gibi hayvanlarına da mayalı yiyecek yedirmezler.⁴⁰¹

Yahudilerin evcil hayvan olarak daha çok kedi ve köpek beslemektedirler. Kedi için Yahudi geleneğinde olumlu bir yaklaşım varken köpek ile ilgili Yahudi farklı görüşler vardır. Nitekim Talmud'da da köpek yetiştirenler lanetlenmesi gibi birtakım bilgiler yer almaktadır. İbn Meymun' da, güvenlik hariç evde köpek beslenmesini hoş karşılamamıştır. Günümüz de

³⁹⁵ Feliks, “Animals Of The Bible and Talmud”, c. II: s. 167.

³⁹⁶ Yar. 9: 5; Lev. 11: 46.

³⁹⁷ Yar. 1: 20-25.

³⁹⁸ Yar. 2: 18-20.

³⁹⁹ Yar. 1: 28.

⁴⁰⁰ Demirci, “Hayvan”, c. XVII, s. 84.

⁴⁰¹ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 234.

ise köpek beslemekte bir sakınca görülmemektedir. Yahudi geleneğinde spor veya hobi amacıyla avlanmak yasaklamaktadır. Tanah'da avcılık yaptıkları bildirilen Nemrud ve Esav isimli kişilerin kötü karakterli olmaları sebebiyle avcılık hoş karşılanmamaktadır.⁴⁰²

Tanah'da insanın hayvandan üstün olmadığına dair çeşitli anlatımlar yer almaktadır. İki türünde ölümlü olmaları yönüyle birbirlerine üstünlükleri olmadığı *“Çünkü insanların başına gelen hayvanların da başına geliyor. Aynı sonu paylaşıyorlar. Biri nasıl ölüyorsa, öbürü de öyle ölüyor. Hepsi aynı soluğu taşıyor. İnsanın hayvandan üstünlüğü yoktur. Çünkü her şey boş”*⁴⁰³ ifadesiyle vurgulanmaktadır. Fakat bu tarz metinlere karşın Rabbani gelenek sık sık insanın üstünlüğünü dile getirmektedir. Nitekim Tanah'da da hayvanların insanın egemenliğinde olduğuna dair anlatımlar açıktır. İki türün eşit olarak görülebileceği nadir yerlerden biri tufan zamanı gemiye aynı şartlarda girmeleridir.⁴⁰⁴

Yahudi düşünürlerin çoğu Yaratılış kitabında Tanrı'nın insanı kendi suretinde ve tüm hayvanlara egemen olarak yarattığını vurgulamasından hareketle nihai amaç olmamakla birlikte hayvanların insanlara fayda sağlamak amacıyla yaratıldığını kabul etmektedir. Rabbinik literatür olan Babil Talmudu'nda evrende bulunan hiçbir hayvanın sebepsiz yaratılmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte hayvanlara zulüm etmek ise yasaklanmıştır. Canlı hayvanların etinin yenmesi yasaklanmakla birlikte yemek amacıyla kesilen hayvanların acı çekmemeleri için keskin bir bıçakla, duraklamadan, bıçakla baskı yapmadan, doğru noktadan kesilmesi gerektiği belirtilir. R. Moses'in etik değerlendirmesine göre zorunlu olmadıkça hiçbir canlıya zarar verilmemesi hiçbir bitkinin kökünden sökülmemesi gereklidir. Eğer ki insana faydası azsa kullanmamak daha evladır. Bu nedenle hayvanların canlı canlı tüylerinin yolunması ve zorla beslenmeleri kötü görülmüştür. Her ne kadar zulüm yasak olsa da ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmak ve beslenmek mubah kabul edilmiştir. Hatta bayramlarda et ve şarap ikilisi gelenek olarak benimsenmiştir. Kabalistlere göre kişi et yiyip ibadet ettiğinde içindeki ilahi güçle hayvanı yükseltir.⁴⁰⁵

Yahudi hukukunda hayvanlar üzerinde birtakım deneyler yapılmasına insanın faydasına olması ve hayvanlara gereksiz acı verilmemesi şartıyla izin verilmiştir. Bunun yanında hayvanların kısırlaştırılması yasaklanmıştır. Yine kedilerin tırnak, kuyruk ve kulak gibi azalarını kesmek de yasaklanmıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰² Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 244-245.

⁴⁰³ Vai. 3: 19.

⁴⁰⁴ Meral, 2020: s. 216.

⁴⁰⁵ Louis Jacobs, *What Does Judaism Say About...?*, Keter Publishing House Jerusalem Ltd., USA 1975, s. 24-29.

⁴⁰⁶ Meral, “Yahudilik'te Hayvanlar”, s. 244.

7.3. Hristiyan Geleneğinde Hayvanların Yeri ve Önemi

Tevrat'ta geçen “*Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, akli fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. ‘Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım’ dedi...*”⁴⁰⁷ ifadesinde hayvanın bir günahı olamamasına rağmen insanlarla birlikte yok edileceği bildirilmiştir. Bu anlatım, hayvanların insan için var olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yine “*...Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Bütün canlılar size yiyecek olacak...*”⁴⁰⁸ ifadeleri de tüm canlıların insanın yönetimine verildiği ve ona yiyecek olarak sunulduğu yorumlarını getirmiştir.⁴⁰⁹

İsa'nın vaftizi sırasında, güvercinin Kutsal Ruh'un bedenine girmesi⁴¹⁰ ve İsa'nın ahırda dünyaya gelerek hayvanların yemliğine yatırılması⁴¹¹, onun hayvanlar hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğu görüşünün dile getirilmesini sağlasa da insanın hayvandan daha değerli olduğunun Yeni Ahit'te sıkça üzerinde durulmuştur. Nitekim “*Bize boyun eğmeleri için atların ağızlarına gem vurursak, onların bütün bedenlerini de yönlendirebiliriz*”⁴¹² ifadesi de insanların hayvanları istedikleri gibi kontrol edebileceklerini belirtmektedir.⁴¹³

İncillere baktığımızda ise Hz. İsa'nın annesine, kardeşlerine, öğrencileri olan Havarilere ve diğer kişilere olduğu gibi hayvanlara da çok sert ve kaba davrandığı, onları sopa ile kovaladığı nakledilmektedir. Yuhanna kitabına göre Hz. İsa, satılmak amacıyla sahiplerinin mabede getirdiği hayvanları kamçı ile kırbaçlayarak mabetten dışarı çıkarmış ve bununla kalmayıp onlara eziyet etmiştir. Yuhanna'daki metin şu şekildedir: “*Yahudilerin Fışkı yakındı. İsa da Yaruşalim(Kudüs)'e çıktı. Mabette sığır, koyun ve güvercin satanlar ile sarrafları oturmakta buldu. İplerden bir kamçı yapıp hepsini, koyunları da, sığırları da mabetten kovdu, sarrafların paralarını döktü ve masalarını devirdi.*” Bu anlatımda görüldüğü üzere Hz. İsa mabeddeki insanlara saldırmakla kalmamış orada bulunan hayvanlara da zarar vermiştir. Hz. İsa iplerden bir kamçı yaparak onları sadece kovalama yoluyla mabetten çıkarmak yerine zavallı hayvanları birde kamçı ile dövmüştür. Peki, tek bir el hareketiyle hastaları iyileştiren, ölüleri diriltiren ve her şeye gücü yeten İsa'nın, sopa veya kamçı kullanmaksızın bu hayvanları oradan çıkaramaya gücü yetmez miydi? Onlara zarar vermesi

⁴⁰⁷ Yar. 6: 5-7.

⁴⁰⁸ Yar. 9: 1-3.

⁴⁰⁹ Aykıt, “Hristiyanlık'ta Hayvanlar”, s. 254-255.

⁴¹⁰ Mat. 3: 16.

⁴¹¹ Luk. 2: 12.

⁴¹² Yak. 3: 3.

⁴¹³ Aykıt, “Hristiyanlık'ta Hayvanlar”, s. 256-257.

gerekli miydi? Bu şekilde muharref İncillerin bizlere sunduğu Hz. İsa, hayvan sevgisinden dahi yoksun sıradan bir insan olarak anlatılmaktadır.⁴¹⁴

Yine Sinoptik İncillerde geçen başka bir anlatımda Hz. İsa domuzların suya düşerek boğulmalarına neden olmuştur. Diğer bir anlatımda Hz. İsa, yolda yürüdüğü sırada içine cin girmiş bir insana rast gelmiştir. Adamın içinden cinleri çıkaracağı anda cinler ona yalvararak kendilerini çıkarttığı zaman orada bulunan domuz sürüsünün içine sokmasını istemişlerdir. Hz. İsa buna izni vermiş, cinlerde adamın vücudundan çıkarak domuzların içine girmiştir. Ancak cinlenen domuz sürüsü yamaçtan aşağıya hızlıca yuvarlanmaya başlamış ve aşağıda bulunan göle düşerek boğulmuştur. Burada Hz. İsa'nın hayvanların boğulmasına neden olduğu görülmektedir. Hâlbuki diğer cin çıkarma ile ilgili anlatımlarda onun çıkarmış olduğu cinler hayvanların vücuduna girmemiştir. Dolayısıyla bu olayda da cinlerin isteklerini kabul ederek domuzların eziyet çekmelerine ve suda boğulmalarına izin vermeyebilirdi.⁴¹⁵

Yeni Ahit'te hayvanlar *“Anlamadıkları konularda sövüp sayan bu kişiler, içgüdüleriyle yaşayan, yakalanıp boğazlanmak üzere doğan, mantıktan yoksun hayvanlar gibidir...”*⁴¹⁶ ifadesinde belirtildiği gibi, içgüdüleriyle hareket eden, mantıksız varlıklar ve insanlar için birer besin kaynağı olarak tanımlanmıştır.⁴¹⁷

Papa Innocent VIII, büyücülerle birlikte kedilerinin de yakılması gerektiğini belirtmiştir. Papa Pius IX ise insanlara yapılacak yardımı engelleyebileceği gerekçesiyle Roma'da Sokak hayvanları için bir yardım merkezi açılmasını reddetmiştir. Cizvit Joseph Rickaby ise hayvanları sayılardan ibaret görüp, cansız varlıklar gibi onlara da yardım etmenin ve nazik davranmanın gereksiz olduğunu öne sürmüştür.⁴¹⁸

Hristiyan kiliselerinin tümüne göre insanlar hayvanlara istediği gibi davranabilir çünkü onlar insanların yararı için yaratılmıştır. Bu görüş 20. yüz yılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu sebeple kilise her daim hayvanlara karşı yapılan zalimce uygulamaları memnuniyetle karşılamıştır. Yapılan bu etkinlikler genellikle Shrove Kilisesi festivali ile ilişkilendirilmiştir. Bunlardan biri “Ayı Yemleme” denilen etkinliktir. Bu etkinlik nüfusun tamamının Hristiyan olduğu bir toplumda kilisenin göz yumduğu hatta manastırlarda dekorasyon olarak kullandıkları bir kamu eğlencesiydi. Bu etkinlikte kazığa zincirlenen bir ayının üzerine büyüklüğüne göre köpekler salınır ve dövüştürülürdü. Bu kanlı gösteri erkek, kadın, çocuk, rahip demeden herkes tarafından izlenirdi ve eğlenceli sayılırdı. Diğer bir hayvan zulmü ise boğa güreşidir ki Orta çağdan seküler dönemlere kadar popülerliğini

⁴¹⁴ Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s. 167-168; Yu. 2: 12-23.

⁴¹⁵ Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s. 168-169; Mat. 8: 28-34; Mar. 5: 1-19; Luk. 8: 26-39.

⁴¹⁶ 2Pe. 2: 12.

⁴¹⁷ Aykıt, “Hristiyanlık'ta Hayvanlar”, s. 256-257.

⁴¹⁸ Aykıt, “Hristiyanlık'ta Hayvanlar”, s. 262-263.

korumuştur. Yine herkes tarafından desteklenen bu etkinlik için boğalar, atlar ve diğer hayvanlar eğitilirdi. Etkinlikte iple bağlanan hayvanın üzerine vahşi buldoglar salınarak işkenceye maruz bırakılırdı. Bu şekilde boğanın etinin yumuşadığına inanılırdı. Sığırlara yapılan bu zulmü önlemek amacıyla 1822 Yasası kabul edilmiştir. Bu yasa dünyadaki hayvan rahatlığı için yapılan ilk mevzuattı. 1835 yılında ise Hayvanların Korunması Yasası ile boğa, ayı ve porsuk yeme, horoz dövüşü ve köpek dövüşü yasadışı hale getirildi. Bu yasa, çok vahşi olan hayvanları değil, sadece evcil ve esir hayvanlara karşı yapılan zulmü kapsıyordu. 1876'da Hayvana Zulüm Yasası yürürlüğe girse de vahşi hayvanlara zulüm devam etmekteydi. Hristiyanlar her defasında insanın hayvanlara karşı hiçbir sorumluluğu olmadığı gerekçesiyle bu düzenlemeye itiraz etti. Hristiyan din adamlarına göre hayvanların ruhları yoktu ve bu yüzden acı hissedemiyorlardı. Bu görüşler ekseninde porsuk ve sıçan yeme gibi etkinlikler devam etmekteydi. 1835'te İngiltere'de porsuk yeme yasaklasan da onun yerini köpek dövüşü almıştır.⁴¹⁹

Aziz Augustinus, “Bu hayvanların hiçbir hareketinde akılsızlık yoktur çünkü kesinlikle daha yüksek başka bir akıl, yaptıkları her şeye rehberlik ediyor” şeklindeki görüşüyle horoz dövüşünü takdir etmiştir. Horoz dövüşü, uzunca bir zaman Hristiyanlığın en sevilen sporu olarak kalmıştır. Bu dövüşlerde horozlarda büyük fiziksel yaralara neden olmak için horozun ayaklarına metalden yapılmış bıçak gibi tasarlanmış mahmuzlar bağlanırdı. Yine 19. yüzyıla kadar devam eden “Horoz Atma” adında kanlı bir spor İngiltere’de yaygındı. Bu etkinlikte tutulan veya direğe bağlanan horoza ölene kadar insanlar sırayla özel ağırlıklı bir takım çubuklar fırlatırlardı. Bu spor her sınıftan insanlar özellikle de çocuklar için popüler bir eğlenceydi. Bu etkinliğin popüleritesi Aydınlanma Dönemi’nde azalmıştır. Bir diğer etkinlikte Aristokrat kişiler tarafından kapalı bir alanda oynanan “Tilki, Kedi, Köpek.... Savurma” dır. Bu etkinlikte havaya fırlatılan hayvanlar düşme veya yaralanma sebebiyle ölmeseler bile sonrasında öldürülüyordu.⁴²⁰

Orta çağda Avrupalı Hristiyanlar, Shrovetide zamanı Yahudileri öldürmenin önemini yitirmesi üzerine kedileri öldürmüştür. Almanlar buna Judasstürzen demektedir. İngiltere’de bugünde horozlar öldürülürken; St. Stephen Gün’ünde ise çocuklar dışarıda bulabildikleri kadar çalığışunu öldürürdü. Bunun amacı ise St. Stephen’ın taşlanması hatırlamaktır. Herhangi bir ruha sahip olmadıkları düşünülen hayvanların öldürülmesi normal bir aktivite olmaktan ziyade kimi zaman kutsal bir şey olarak kabul edilirdi. Fakat herhangi bir ruha sahip olmadığı düşünülen bu hayvanlar aynı zamanda eylemlerinden de sorumlu tutulmuşlardır.

⁴¹⁹ Duygu Aydemir, “Hayvan Hakları”, *Uygulamalı Felsefe*, 22 Kasım 2019, https://sophosakademi.org/hayvan-haklari/#_ftn5.

⁴²⁰ Aydemir, “Hayvan Hakları”.

Örneğin “Eğer bir boğa bir erkeği ya da kadını boynuzuyla vurup öldürürse, kesinlikle taşlanacak ve eti yenmeyecektir. Boğanın sahibi ise suçsuz sayılacaktır.”⁴²¹

Ünlü filozof René Descartes, hayvan zulmüne dair Hristiyanların bu yaklaşımını resmileştiren kişidir. Onun “Söylev ve Meditasyonlar” adlı eserleri 21. yüzyılda hayvanlar hakkındaki Katolik tutumları içerir. Descartes ve kilisesi için hayvanlar ruhları ve akılları olmayan otomatlardı. Duyuları dışında hiçbir şekilde bilinçli değillerdi ve acı hissedemiyorlardı. Hatta derslerinde hayvanların acı çekerken çıkardıkları çığlıkların sadece otomatik tepkiler olduğunu söyleyerek hayvanlara eziyet etmişti. Aydınlanma ile hayvan istismarı eleştirmeye başlandı. Voltaire, Locke, Butler ve Bentham gibi filozoflar, bu görüşleri sebebiyle kilise tarafından aforoz edildi. 20. yüzyılın sonlarına kadar kilisenin tutumu bu şekilde olmuştur. Hala bazı Katolikler, hayvanlar ve hayvan hakları konusundaki geleneksel çizgiyi korurlar.⁴²²

İsa’nın şölen yemeği sırasında sığır ve besili hayvanların kesilmesini istemesi⁴²³; yeniden dirildikten sonra kızartılmış balık yemesi⁴²⁴ bakılarak İsa’nın vejetaryen olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Yine İsa, Vaftizci Yahya’nın anneden doğanlar arasında en üstün kişi olduğunu söylemiştir. Yahya’nın devetüyünden kıyafetinin ve deriden kuşağının olması onun hayvanlardan yapılan kıyafetleri giydiğini; sürekli çekirge ile yaban balı yemesi ise hayvan eti yediğini göstermektedir.⁴²⁵

Hristiyan etiği, hayvan deneylerinin savunmasız canlıların haklarını ihlal ettiğini belirtir. Bu deneylerin çoğunlukla acımasızca yapıldığı ve “öğretme ve araştırma özgürlüğü” adı altında üniversitelerde savunulduğu bilinse de teolojik etikte kendi acımızı diğer çaresiz canlılara yüklemenin ne kadar doğru olacağı tartışılmıştır. Yine hayvan etinin çok fazla tüketilmemesi ve hayvanların herhangi bir statü sembolü olmadığı hatırlatılmaktadır. Ayrıca hayvanlara acı horoz dövüşü, boğa güreşi vb. sporlar ile bireysel avcılık yasaklanmıştır.⁴²⁶

Ortaçağ kilisesinde evcil hayvan beslemek çok yaygın değildi. Din adamları, evde uzun süre hayvan beslemeye ve kiliseye getirmeye karşıydı. Genellikle evlerde kedi ve köpek belli amaçlarla besleniyordu. Köpekler evi koruyarak avda kendilerine yardımcı oluyor; kediler ise evdeki fare ya da haşaratı yakalıyordu. Geç Orta Çağ’da ise genel olarak evcil

⁴²¹ Çık. 21: 28.

⁴²² Aydemir, “Hayvan Hakları”.

⁴²³ Mat. 22: 4.

⁴²⁴ Luk. 24: 42.

⁴²⁵ Aykıt, “Hristiyanlık’ta Hayvanlar”, s. 260.

⁴²⁶ Ekkehard Starke “Animals”, *The Encyclopaedia of Christianity*, William B. Eerdmans Publishing Company Brill, USA 1999, s. 64.

hayvan beslemek gereksiz görülmüştür. Hayvanları beslemektense fakir insanları doyurmanın daha önemli olduğu düşünülmüştür.⁴²⁷

⁴²⁷ Özlem Genç, “Orta Çağ Avrupası’nda Hayvanlar”, *Akademik Tarih*, 06 Ocak 2021, <https://www.akademiktarihtr.com/ortacagdahayvanlar/>.

SONUÇ

Kutsal Kitap adı verilen külliyat Eski ve Yeni Antlaşma olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Eski Antlaşma’ da Tevrat ve Zebur, Yeni Antlaşma’ da ise İnciller yer almaktadır. Yahudiler sadece Eski Antlaşma’ da yer alan kitapları, Hristiyanlar ise hem eski hem de Yeni Antlaşma’ da yer alan kitapları kutsal kabul etmektedir. Müşterek bir tarihe sahip olan bu iki dinin, Eski Antlaşma noktasında da ortak bir payda da buluştukları görülmektedir.

Kutsal Kitap’ta ahlak, inanç, ibadet ve sosyal hayat gibi pek çok konuda insanlar kadar hayvanların da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Nitekim insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olan beslenme konusunda hayvanlarla ilgili pek çok anlatım söz konusudur. Bu konudaki metinlerin neredeyse tamamının Tevrat’ta yer aldığı görülmektedir. Tevrat’a göre karada yaşayan hayvanlardan çatal ve yarık tırnaklı olup geviş getirenler temiz kabul edilerek yenilmelerine izin verilmiştir. Fakat geviş getirmesine rağmen çatal tırnaklı olmadığı için deve, tavşan ve kaya tavşanı; çatal ve yarık tırnaklı olup geviş getirmemesi sebebiyle de domuz kirli sayılmıştır. Böceklerden çekirge türleri, küçük çekirge, cırcırböceği ve ağustosböceği dışında hepsi yasaklanmıştır. Suda yaşayan canlılardan ise pullu ve yüzgeçli olanlar temiz kabul edilmiştir. Kuşlardan ise Yasanın Tekrarı kitabında bahsedilen kartal, baykuş, akbaba vb. türlerin dışında kalanlar temiz sayılmıştır. Fare, gelincik gibi tüm küçük kara hayvanları ise kirli sayılmıştır. Bunun yanında hayvanların yağlarını ve kanını yemek de yasaklanmıştır. Leşlerine dokunan kişi ise kirli kabul edilmiştir. Yahudi geleneğinde Tevrat’ta yer alan tüm bu kurallar sistemleştirilerek yenilmesi uygun yiyecekler “kaşer” olarak ifade edilmiştir. Hristiyan geleneğinde ise Matta İncil’inde yer alan ve İsa’nın söylediği düşünülen *“İnsanı kirleten, ağzına giren değildir. Ağzından çıkandır insanı kirleten”* ifadesi sebebiyle beslenme konusunda herhangi bir sınırlandırma ve yasak bulunmamaktadır. Bunda Pavlus’un “kasaplar çarşısında satılan her etin yenilebileceği” söyleminin de etkili olduğu düşünülmektedir. İsa’nın şeriatı değiştirmeye veya iptale gelmediğini belirtmesine ve hayatında şeriatı uygulamasına karşın İncillerden hareketle beslenme kurallarında değişiklik yaptığı görülmektedir.

Kutsal Kitap’ta hayvanlar Tanrı’ya adanan çeşitli sunularda da karşımıza sıkça çıkmaktadır. Tevrat’a göre Tanrı’ya sunulacak hayvanların temiz olanlardan seçilmesi ve herhangi bir engelinin bulunmaması gerekmektedir. Bunlar işlenen suçların ve günahların karşılığında olabildiği gibi, kâhinliğe atanma, şükranlarını sunma, hastalıklardan ve hükmi kirlerden temizlenme amacıyla da olabilmektedir. Kurban ritüeli, Yahudilerde MS 70 yılında

Mabet' in yıkılışına kadar devam etse de; Hristiyanlarda Tanrı'nın, oğlu İsa'yı çarmıhta insanlık için kurban etmesiyle sembolik anlama bürünmüştür. Günümüzde Komünyon ayininde ekmeğin İsa'nın bedenini, şarabın ise kanını temsil ettiği inancıyla bu durumun temsil edildiği düşünülmektedir.

İsrail halkının Rab'be kurban sunma amacıyla Mısır'dan çıkmasına izin vermeyen Firavun ve halkının çeşitli belalar ile cezalandırıldıkları anlatımlar da yine hayvanların anlatımı açısından önemlidir. Nitekim on bela şeklinde belirtilen tüm belaların yedisi hayvan ekseninde ilerlemektedir. Yahudi ve Hristiyan geleneğinde bu felaketler, Tanrı'nın Mısır halkına kendini tanıtmak istemesi amacıyla verildiği şeklinde yorumlanmıştır. Firavun'un ısrarlı inadı ise Tanrı tarafından kalbinin katılaştırılmasına bağlanmıştır. Diğer bir hâkim görüş ise bu belaların ekolojik ve mevsimsel birtakım durumlardan kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu görüşe göre Nil suları ne kadar yükselmesi sebebiyle Mavi Nil ve Atbara havzalarından taşınan kıvıllı toprak, Nil sularının kırmızı olmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda balıklar için elverişsiz bir ortam oluşturup onların ölmesine sebep olabilmektedir. Sonuç olarak su kirlenir ve kötü kokuya neden olur. Nil'de ölen bu balıkların leşlerinin kıyıya vurması ve kurbağaların yuvalarına taşınmasıyla da kurbağalara enfeksiyon bulaştırmış ve aniden ölmelerine sebep olmuştur. Sonrasında bu iki hayvandan yayılan virüsler, sineklerin yüksek olan üreme oranlarını daha da elverişli hale getirmiştir. Sığır haşeresi olduğu düşünülen hayvanların kurbağalar yoluyla aldıkları enfeksiyonu sığırlara taşıdıkları da bu hayvanların ölmesine sebep olmuştur. Sinekler ise kurbağalardan kaptıkları deri şarbonunu insanlara bulaştırmıştır. Bu sebeple insanların özellikle elleri ve ayakları etkileyen çıbanlar çıkmıştır. Yine Nil sularının yükselmesi aynı zamanda çekirge salgını için elverişli koşullar sağlamıştır. Fakat defalarca uyarılan Firavun'un, Tanrı'ya itaat etmemesi sonucu gerçekleşen ilk doğanların ölmesi, Tanrı'nın mutlak kontrolünü en açık şekilde göstermiştir.

Kutsal Kitap'ta gerek Eski gerekse Yeni Antlaşma'da yer alan mucize anlatıları her iki gelenekte de kabul edilse de Yahudiler temelde aklın ön plana alınması gerektiği ve tek kaynak olarak mucizelerin yeterli olmadığı görüşündedir. Yahudi kökenli filozof Spinoza ise Kutsal Kitap'ta yer alan mucize anlatımlarının filolojik olarak yeterli incelemeye tabi tutulması halinde Yahudi dilinden kaynaklanan mübalağalar ve farklı dil sanatları sebebiyle gerçekleşen yanlış anlaşılmalardan olduğu görüşündedir. Hristiyan geleneğinde mucizeleri kabul edenler olduğu gibi bu konuda farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Bazıları mucizelerin geçerliliğini yitirdiğini savunurken bazıları da mitolojik anlatılar olarak görmüştür. Günümüzde ise Hint felsefi akımlarıyla mucizevî tedavi yöntemleri popülerlik kazanmıştır.

Süleyman'ın Tahtı ve Tapınakla ilgili bir takım görümlerin anlatıldığı bölümler, heykellerde ve süslemelerde hayvan silüetlerinin kullanıldığından bahsedilmektedir. Süleyman'ın tahtının oturulan kısmı ve basamaklarında toplamda on iki adet aslan heykeli yer almaktadır. Tahtın etrafında kullanılan heykellerin aslan şeklinde olması bir tesadüf olmaktan ziyade o dönemde aslana verilen sembolik anlamla ilişkilendirilebilir. Zira aslan o dönemde çoğunlukla gücü, gaddarlığı ve çevikliği simgelemekteydi. Bu nedenle kral tarafından kullanılacak olan tahtın onun özelliklerini simgeleyen görkemli heykellerle süslenmiş olabileceğini düşünmek işten bile değildir. Yine tahtın yapımında fildişi ve altın kullanıldığından bahsedilir. Fildişinin saflığı ve temizliği, altının ise asalet ve kutsallığı sembolize ettiği bilinmektedir. Böylece Kral Süleyman'ın sahip olduğu gücü, saflığı, temizliği, asaleti ve kutsallığı tek bir taht üzerinden bu şekilde yansıttığı görülmektedir.

Kutsal Tapınak'ta yer alan havuzun ise sağırları içe dönük şekilde on iki boğa heykelinin üzerine oturtulduğu ve on adet boğa kabartmasıyla süslendiği belirtilir. Boğa'nın bir yandan gücü temsil etmesi ağır bir yapıyı üzerinde taşıyacak olması açısından kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan ise bereketi simgelemesi, havuzda bulunan suyun da bereket ve hayat kaynağı olarak görülmesiyle eş değer bir anlam ifade etmektedir. Daha sonra tunçtan yapılma on tane ayaklık daha eklenmiştir. Bu ayaklıkların üzerleri ise aslan, boğa ve Keruv desenleri ile süslenmişti. Aslan ve boğanın benzer şekilde gücü temsil ettiği düşünüldüğünde, aslan süslemelerinin boğa heykellerinden sonra eklenmeleri zaten var olan güç sembolü yerine onun koruma sembolünden faydalanılmak istediğini düşündürmektedir. Yine Keruv motifleri yapıya veya yapının taşımış olduğu suya ilahi bir kutsiyet atfetmek amacıyla eklenmiş olabilir.

Kutsal Kitap'ta tüm hayvanların insanların hizmetine sunulduğu ve kurban olarak sunulabileceğine dair ifadeler yer almakla birlikte onlara ihtiyaç dışında zarar verilmesi yasaklanmış, hayvanlarına iyi davrananların ise mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir. Yahudi geleneği bu konuda Tanah metinlerine bağlı kalarak hayvanların kurban edilmesinde dahi eziyet edilmeden yapılabilmesi konusunda sıkı tedbirler uygulamaktadır. Hristiyanlıkta ise durum bunun tam tersi olmuştur. İncil'de İsa'nın hayvanlara zarar verdiğini anlatan ifadelerin yer alması, azizler dâhil Descartes başta olmak üzere Hristiyan filozoflarının öne sürdüğü hayvanların ruhu olmadığına ve acı hissetmeyeceklerine dair görüşler Hristiyan dünyasında hayvanlara ciddi şekilde zarar verilmesine yol açmıştır. Aydınlanma ile hayvan haklarını koruyan kanunlar konulmasıyla bu durum ortadan kalksa da Tevrat ve İncil'de hayvanların anlatımının birbirine bu denli zıt anlaşılması ve uygulanması dikkat çekicidir. Sosyal hayata

dair konularda da hayvanların zevk ve spor amacıyla avlanması her iki dinde de yasaklanmıştır.

Netice olarak, Kutsal Kitap'ta hayvanlara birçok olayda sıkça yer verilmesi, onların ekolojik düzenin bir parçası olarak insan hayatındaki önemini göstermektedir. Her ne kadar Yahudi ve Hristiyan geleneğinde bu anlatımlara farklı yorumlar getirilse de bunlar temelde muamelat ve ritüeller konusunda olmuştur. Yahudiler günümüzde hayvanlar konusunda Tevrat metinlerine çoğunlukla bağlı kalsa da; Hristiyanlar, Musa şeraitinin yer aldığı metinlerden ziyade İncil' den hareketle kendi geliştirdikleri öğretiye uymaktadırlar. Sosyal hayatta hayvanların konumları konusunda günümüzde hemen hemen ortak bir paydada buluşsalar da Tevrat ve İncil'de yer alan metinlerin çelişmesi sebebiyle uzunca bir süre bu konuya farklı perspektiften bakmışlardır.

KAYNAKÇA

- Adam, B., “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.
- Allison, C. S., “The Significance of Blood Sacrifice in the Old Testament”, *African Research Review*, 10/1 (2016), ss. 46-60.
- Ambaroğlu, A., *Türk Toplumunda Evcil Hayvan Besleme Alışkanlıkları ve Din (İstanbul örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Armutak, A., “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 34/1 (2008), ss. 39-55.
- Aydemir, D., “Hayvan Hakları”, *Uygulamalı Felsefe*, 22 Kasım 2019.
https://sophosakademi.org/hayvan-haklari/#_ftn5.
- Aydın, F., *Kur'an'da Adı Geçen Hayvanlar ve Zikrediliş Amaçları*, (Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Rize 2016.
- Aydın, M., *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk, Konya 2015.
- Aykıt, D. A., “Hristiyanlıkta Hayvanlar”. *Kutsal ve Hayvan: Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.
- Bayrakdar, M., *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- Besalel Yusuf, “Kaşerut” , *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, ss. 314-317.
-, “Korban” *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, ss. 339.
-, “Korbanot ve Sunular” *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, ss. 339-342.
- Birnstiel, D., “Yahudilikte Mucize”, *Tebliğ* 2. t.y.
- Buda, Ö. H., “Sâmi Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 2/8 (1928), ss. 28-49.
- Bülbül, N., *Kur'an'da İsmi Geçen Hayvanlar ve Bunların Zikrediliş Sebepleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Challaye, F., *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 2007.
- Demirci, K., “Hayvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XVII, ss. 81-85.
-, “Haram”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XVI, ss. 97-100.
-, “Helâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XVII, ss. 173-175.
-, “Yiyecek”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XXXXIII, ss. 557-558.
- Demirtaş, Ö., *Kur'an-ı Kerim' de Adı Geçen Hayvanlar ve Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2019.

- Douglas, J. D. - Hillyer, N., ed. "Plagues of Egypt", *New Bible Dictionary*, Tyndale House Publishers, USA 1982.
- Ellwood, R. S., *The Encyclopedia of World Religions*, DWJ Books LLC, United States of America 1998.
- Feliks, J. ed., "Animals Of The Bible and Talmud", *Encyclopaedia Judaica*, c. II, ss. 166-172.
- Genç, Ö., "Orta Çağ Avrupası'nda Hayvanlar", *Akademik Tarih*, 06 Ocak 2021.
<https://www.akademiktarihtr.com/ortacagdahayvanlar/>.
- Goring, R. ed., *Dictionary of Beliefs and Religions*, Ware Hertfordshire, England 1995.
- Graves, R. - Patai, R., *İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı*, Say Yayınları, İstanbul 2022.
- Greenberg, M., "Plagues of Egypt", *Encyclopaedia Judaica*, c. XVI, ss. 210-213.
- Güç, A., "Kurban", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVI, ss. 433-435.
-, "Put". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, ss. 364-364.
-, "Putperestlik". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, ss. 365-368.
- Gündüz, Ş., *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.
-, "Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, Nar İletişim, İstanbul 2008.
- Gürkan, S. L., "Diğer Dinlerde Mûcize", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXX, ss. 351-354.
-, *Yahudilik*, İSAM Yayınları, Ankara 2018.
-, "Sebt", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVI, ss. 256-258.
- Jacobs, L. *What Does Judaism Say About...?* Keter Publishing House Jerusalem Ltd., United States of America 1975.
- Johnson, P., *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yayınları, t.y.
- Lütfi Kaleli, *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*, Can Yayınları, İstanbul 1996.
- Kılıç, S., *İlahî Dinlerde Yiyecek ve İçecekler*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.
- "Kuran-ı Kerim Meali", t.y. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>.
- Kurt, A. O., "Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2010), ss. 103-149.
- "Kutsal Kitap". t.y. <https://kutsal-kitap.net/index.html>.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*, Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2009.
- Kuzgun, Ş., *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, 2004.
- Küçük, A. vd., *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

- Lasebikan, G. L., “Eski Ahid’de kurban”, çev. Ahmet Güç, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/7 (1998), ss. 575-586.
- Madrigal, C., *Hristiyanların Üçlü-Birlik (Tevhit’te Teslis) İnancı Ne demek? (Tanrıbilimsel Bir İnceleme)*, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Mammadli, B., *Yahudilikte Beslenme Kuralları (Kaşerut)*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bursa 2013.
- Meral, Y., “Yahudilikte Hayvanlar”, *Kutsal ve Hayvan: Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, ed. Süleyman Turan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.
- Nânâ, M., *Yahudi Tarihi*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.
- Örs, H., *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- Palalı, M. Z., “Cüzzam”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VIII, ss. 150-152.
- Phillips, G., *Atlantis and the Ten Plagues of Egypt: The Secret History Hidden in the Valley of the Kings*, Bear & Company, U.S. 2003.
- Rabinowicz, H. - Geffen, R. M. ed. “Dietary Laws”, *Encyclopaedia Judaica*, c. V, ss. 650-658.
- Schimmel, A., *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.
- Schoeps, H. J., *İlk Hristiyanlar -Yahudi Hristiyanlığı veya Ebionitler*, çev. Ekrem Sarıkçıoğlu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Soury, J., *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör - İbrahim Açmaz, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Spinoza, B., *Teolojik - Politik İnceleme*, çev. Cemal Bali AKAL, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.
- Starke, E., “Animals”, *The Encyclopaedia of Christianity*, c. I, ss. 62-65.
- Şenol, Y., *Tevrat, İncil ve Kur’an’da Eti Haram Kılınan Hayvanlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Taş, Y., *Batılı Din Fenomenologlarının Mitolojiye Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2015.
- Taşpınar, İ., *Dinler Tarih ve Sembolizm*, İFAV, İstanbul 2020.
- Tökel, D. A., “Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü”, *Milel ve Nihal*, 6/1 (2009), ss. 165-193.
- Wellhausen, J., *Prolegomena to the History of Ancient Israel*. t.y.
- Wigoder, G. - Paul, S. M. - Viviano, B. T. - Stern, E. ed., “Miracles”, *Illustrated Dictionary & Concordance of The Bible*, G.G. Jerusalem Publishing House Ltd. And Reader’s Digest Association, United States of America 1986.

-, “The Ten Plagues”, *Illustrated Dictionary & Concordance of The Bible*, G.G. Jerusalem Publishing House Ltd. And Reader’s Digest Association, United States of America 1986.
- Wilkinson, K. ed., *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, çev. Seda Aksoy, Alfa Yayınları, İstanbul 2021.
- Yetim, M., “Belgesel Hipotez’e Göre Yahudilikteki Kurban İbadetinin Tarihsel Süreci”, *Milel ve Nihal*, 17/1 (2020), ss. 61-85.
- Yüksel, F., *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal-Haram Kavramı Açısından Gıdalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Zeliha GÜLAÇ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tez Konusu	Kutsal Kitap'ta Hayvanlar
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Arapça
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Millî Eğitim Bakanlığı- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni